

GYÖRGY BARÁT.¹

ABARÁT alakja, tetteinek még oly közléről való megvilágítása mellett is, könnyen rejtélyesnek tűnik fel. Azzá teszi tragikus vége, azzá a gyűlölet, mellyel kortársai szinte kivétel nélkül elhalmozták s azzá nem utolsó sorban azon körülmény, hogy életéről és működéséről sokkal több adattal rendelkezünk, semhogy egyéniségét könnyen idealizálni és sémákra felvonni lehetne. Itt áll előttünk, a pálosok fehér kámzsájában, hosszúkás, felismerhetően dinári koponyájával, mély, beesett szemekkel; az egész arc lelki vívódást tükröztet vissza és épenséggel nem rokonszenves, nem szeretetreméltó.

Nemzetiségre nézve elmagyarosodott délszláv, horvát, aki János király udvarába kerülvén, az ottani felfogáshoz átidomult, megszerette a magyarokat és meggyűlölte a németeket. Gyakran fogadkozott János halála előtt, hogy Ferdinándot nem ereszti be az országba, mert ide még nem tette lábát német király. Eleinte meglehetősen szerény körre szorult működése s valószínű, hogy az udvarbeli első szereplők iránt azon tisztelettel viseltetett, melyet azok tudománya és államférfiúi hírneve megkövetelhetett tőle, aki sem Frangepán érsek és Brodarics püspök, sem Verbőczy magas műveltségével, régi politikai tapasztalataival nem rendelkezett. Pályáját tisztán János király jóakarátának köszönhette, aki az udvar pénzügyeinek kezelését bízta reá. Ezt a feladatot szokatlan eréllyel végezte, csakhamar réme lett a konyha és udvartartás szállítóinak, kiktől olcsó pénzen jóminőségű árut követelt, de réme lett azon városoknak is, hol János utazásai közben, félnomád módon megszállván, a középkori descensus jogán ajándékot követelt magának. Ez utazások alkalmával Fráter György a király kincstára számára egész gyűjtemény ajándékkelyhet és egyéb értékeket szerzett. A sovány királyi jövedelmek gyarapítására kereskedést is űzött a még meglevő birtokok terményeivel. Mindez nem tűnt volna fel, de takarékosága egyszerre országos jelentőségre emelkedik, amikor a váradi béke után Moldvára rontó és Erdélyt fenyegető Szolimánt az általa összegyűjtött kincsekkel engeszteli meg. Az udvarban tekintélye annyira megnő, hogy végre Verbőczyvel is megmérkőzhetik: az öreg cancellárt, aki a valóság iránt kevés érzékkel birt, — például a váradi béke előtti években állandóan azt hitte, hogy a béke megkötéséről szó sem lehet, — Fráter György végre is kiszorította János kegyeiből. A barát túlhatalma kifejezésre jutott akkor, mikor János halálos ágyáról őt akarta Konstantinápolyba küldeni, hogy a csecsemő számára Szolimán jóindulatát megszerezze: Fráter György ekkor közelinek látva János halálát, jobbnak vélte, hogy a trónüresedéskor ott legyen az udvarban s ezért Verbőczyt küldette maga helyett Konstantinápolyba.

A barát ezzel el is érte, hogy János utolsó óráinak ő volt a tanuja: ezek az órák döntöttek az ő egész hátralevő életéről is. A haldokló király reá bízta

¹ Részlet *Hóman—Szekfű*: Magyar Történet c. műve sajtó alatt levő IV. kötetéből

csecsemő fiát és ő esküvel fogadta, hogy nem fogja azt elhagyni. Ez az eskü az, mely későbbi politikai elhatározásait állandóan befolyásolja. Fráter György mint államférfiú nem engedelmeskedhetik többé szabadon politikai ösztönének, az állam érdeke, melynek gondját vállalja, nem hathat reá többé tisztán és hamisítlanul, ellenkezőleg ez az ember, akit a magyar macchiavellizmus legfőbb képviselőjének szeretnek tekinteni, magánjogi és erkölcsi megkötöttségben él, amelyhez minden áron, még politikai meggyőződésének feláldozásával is hű akar maradni. A barát kezdetől fogva szolgája, servitora volt a Zápolyai-családnak, melynek feje iránt a servitori viszony értelmében hűséggel, hűbéri érzéssel viseltetett. De még erősebb köteléket képezett délszláv eredete s ennek folytán a vérében meglevő tisztelet és szolgálai ragaszkodás a szintén délszláv nagyúrhoz, kinek pályáját köszönhette s aki az ő egész kiterjedt rokonságát védő szárnyai alá vette. Mindezen érzelmeket megerősítette az eskü, melyet a haldokló király kezébe tett le. A barát nem volt nagy teológus, de egyszerű, tisztességes papi lélek, aki ezt az esküt egész életén át minden erejével megtartja. Görcsösen ragaszkodik hozzá akkor is, mikor államférfiúi éleslátása felismeri az eskü megtartásából következő veszedelmeket s végül is csak nagy lelki krízis után válik meg tőle, amely krízisből fel sem épül többé.

Egyenes, kemény, kérlelhetetlen lélek volt, aki a politikából is lelkiismereti kérdést csinált. Akárkihez hasonlíthatjuk, csak a hajlékony olasz politikuskokhoz nem, akik morális mérlegelés nélkül, tisztán hasznossági szempontból tudják tetteiket irányozni. János halála után eleinte esküjéhez híven, egyetlen politikai indítéka volt: a csecsemő király érdekeinek megvédése; itt a váradi béke mutatta neki az utat, melyet járnia kellett. János király fiának az ország átadásáért nagy dísz és sok birtok, a régi Zápolyai-komplexum járt a váradi feltételek szerint. Ha Ferdinánd megadja neki, amivel tartozik, Fráter György rögtön átadta volna neki az országrészt, melynek hatalmát a haldokló király megbízásából kezébe vette. De erről szó sem lehetett, hisz a Zápolyai-birtokok királyi adományból magyar urak kezén voltak, például a szepesi hercegségben Thurzó Elek ült benn, akik természetesen nem voltak hajlandók e birtokokból kitakarodni. Ferdinánd, ha akarta, sem teljesíthette volna a csecsemő iránt vállalt kötelezettségeit. Fráter György így esküjére hallgatva, nem adhatta át Ferdinándnak Budát, de átadta, mert kénytelen volt vele, Szolimánnak.

Ha van Fráter György életében tragikum, — pedig van — úgy azt itt találhatjuk meg. Budavár elvesztésének súlyát egész életén át lelkében hordozta, már a következő évben megmondá Ferdinánd követének, Bornemissza Pálnak: «Eddig nem tévedtem cselekedeteimben, csak akkor, amikor a török kezébe adtam Budát», hozzátévéen lelkiismerete megvigasztalására: «de ennek nem én voltam egyedül az oka». Évek mulva is, udvari bolondjával tréfálkozva, ez váratlanul rákiált: te áruló! mire ő elvesztve önuralmát, a jelenlevők előtt mentegeti magát, hogy Buda átadásáért nem tehető felelőssé. Ezt a politikai büntudatot hordozta folyton magával és ha mentegeti is magát önmaga előtt, hogy a várat Ferdinánd seregével szemben esküjéhez híven, a csecsemő érdekében *kell*t megtartania, megnyugvást ebben a gondolatban nem találhatott. Az eskü nemcsak 1541-ben, de azután is folyton útjában állott államférfiúi működésének, keresztbe feküdt előtte, hogy megbotoljék és átessék rajta.

Ettől kezdve minden tényében iparkodik az eskü és az egységes magyar államidea összeegyeztetésére. A gyalui egyezményben sikerül neki az özvegy és fia számára biztos évjáradékot, évi 12.000 forintot és a szepesvári uradalmat biztosítania, az egyezményt Ferdinánd és Izabella ratifikálják, Fráter György,

Petrovics Péter, Statileo püspök hűségi nyilatkozatot állítanak ki Ferdinándnak, de a végrehajtást Izabella megakadályozza. Itt a második front, melyen Fráter Györgynek az ország egységéért harcolnia kell: a saját pártján levőknek, elsősorban a királynénak s vele Petrovics Péternek folyton ellenző akarata. Az élvvagyó fiatal özvegy, kinek udvara női erkölcs dolgában igen rossz hírben állott s aki lengyel urakkal vette magát körül s azokkal élte tánc és mulatságok között világát, emberileg is visszataszítónak találta a barát örömtelen, csak a kötelességet követelő életfelfogását. A barát kezébe szerezte az ország minden gazdagságát, de magára semmit, mindent az országra, katonatartásra, török adóra költött, szőrcsuhában járt, bőjtölt és koplalt és elítélte azokat, akik másként éltek. De nem kevésbé bántotta Izabellát, a férjén uralkodó Bona Sforza királyasszony leányát, Fráter Györgynek politikai térfoglalása, mellyel őt, az özvegy királynét szinte minden állami befolyásától megfosztani iparkodott. Kétségtelen, hogy a befolyásolható, kötelességeit élvezeteknek feláldozó Izabella, az ő folytonos idegrohamaival teljességgel képtelen volt még könnyebben kormányozható állam vezetésére is, mint aminő volt akkor Erdély, de ezt természetesen ő maga legkevésbé láthatta be. Azt azonban annál keserűbben érezte, hogy a barát megerősített magát Ferdinánddal kincstartói méltóságában, zálogba kéri Munkácsot, Nagybányát, haszonélvezetbe adatja magának a váci püspökséget, a kolozsmonostori és pécsváradí apátságot, elengedtetí a megszámlolást, azaz korlátlanul és felelőtlenül rendelkezik az országrész jövedelmeivel, majd kineveztetí magát Ferdinánd helytartójának és megválasztatja Erdélyország főbírájának. Mindez elég volt, hogy a személyes ellenérzéssel kapcsolatban Izabellát a barát halálos ellenségévé tegye. A tízéves tárgyalásokban vannak momentumok, mikor a királyné a saját és fia javát is ellenzi, csak azért, mert Fráter György mellette van a tervnek. A királynéval tart férje rokona, Petrovics Péter, akit egyebek között a hit dolga is mindinkább elválaszt a baráttól: a görög-keleti Petrovics ekkor már a hitújításhoz hajol, melynek a barát őszinte ellensége.

Otthon, Erdélyben, Izabellának és híveinek ellenzését könnyen legyőzhette Fráter György. Kezében voltak a vajdai, most fejedelmi várak, kezében volt a váradí püspökség nagy birtokaival, szavára hallgattak a tiszántúli vármegyék, melyeknek nemességét, hozzáadva a saját lovas szolgálit, bármikor bevezethette Erdélybe, az ellenállás letörésére. Ezen belső domináló helyzetében, melyet Erdély állami önállóságához szükséges kormányzatnak kiképzésére is felhasznált, kifelé is magára veszi Erdély gondját. A keleti fél sorsát most Fráter György egymaga, saját belátása szerint irányítja. És amennyire elsiette a dolgot Budavár átadásánál, annyira óvatosan jár el most, mikor Ferdinánd követeli tőle a gyalui egyezmény végrehajtását. Szolimán még benn van az országban 1543 őszén, mikor Ferdinánd sürgősen felszólítja a barátot, adja át neki a keleti részeket. Válaszában benne van egész politikája, melynek egyenességéhez szó sem férhet: «Bennem ne kételkedjék Felséged, én a legjobb indulatot táplálom szívemben Felséged és a keresztény köztársaság iránt. Míg azonban az Isten Felséged ügyeinek jobb sikert nem ad, igyekezni fogok ezentúl is, ugyanazon erélyességgel, mint eddig tettem, távortartani az ellenséget, hogy ezen ország Isten irgalmából valahára megmentessék, magam pedig Felséged szolgálatában idő és alkalom szerint jobban eljárhassak». Azaz idő és alkalomtól függ, mikor szolgál Ferdinándnak Erdély átadásával, idő és alkalom pedig csak akkor érkezik el, ha a Habsburgok nemcsak átvenni, de megvédeni is képesek lesznek Erdélyt. Amíg ez be nem következik, addig ő nem teszi kockára

az országrészeket. Már pedig a gyalui egyezményt követő háborús évek bizonyítják, minő öngyilkos merény volna Ferdinánd kívánságát teljesíteni. 1544-ben megírja magának V. Károly császárnak: «Miután e keményen sujtott országnak, mely évek hosszú során át védőfal volt a kereszténységnek, mostani szomorú sorsát a keresztény fejedelmek közül senki sem veszi szívére s a dolgok itt már annyira mentek, hogy mi akarunk ellenére is kénytelenek vagyunk hódolni a közellenségnek, kit atyáink, a keresztény fejedelmek segítségével, hajdan annyiszor legyőztek, azért Jézus Krisztus nevében kérem Felségedet, fordítsa valahára már reánk, a balsors által üldözöttekre is szemeit és segítse őket a római király, Ferdinánd hatalma alá». Kétségtelen, hogy Fráter György bármely pillanatban készen volt az ország átadására, ha a két Habsburgtól elegendő haderőt várhatott Szolimán bosszuló hadjáratának visszautasítására.

Fráter György nem volt a töröknek barátja, hűségnyilatkozatait Ferdinánd felé őszintén, Szolimánnak alakoskodva tette meg. És itt nem maguk a tények: hogy török hűbérura előtt szép levelekben bókolt, alapították meg kétszínűségének, politikai megbízhatatlanságának híret, hanem a forma, melyben a hűségnyilatkozatokat megtette. Mikor 1543-ban Szolimán hadjáratának nyomása alatt beküldi a portára az adót, egyúttal megizeni a szultánnak, hogy Ferdinánd király más országai, így Morva is hajlandó volna adót fizetni, sőt ebben az ügyben annyira megy, hogy maga is ír a morva rendeknek és követet küld hozzájuk, hogy rábeszélje őket a törökkel ily irányban folytatandó tárgyalásokra. Mindezen lépések könnyen ámulás színében tűnének fel, ha egyidejűleg meg nem írta volna az egész dolgot Ferdinándnak is, hozzátéve, hogy őt a török iránt áljóindulat, *simulata benevolentia* vezeti, a gőgös szultánnal ezen a nyelven lehet legkönnyebben beszélni és őt békességben megtartani. Az egész levélből felénk mosolyog valami gyermekes öntudat: Fráter György azt hitte, hogy a törökkel igazában ő tud bánni, ő az egyetlen, aki ravaszsággal a törököt orránál vezetheti. Ezt az önmagában való hitet folyton ismételteti s a legkülönbözőbb alkalmakkor felhasználja, hogy a keresztények között bizalmat gerjessen politikája számára. A pápai követ nem egyedül hitte el róla, hogy szavával Konstantinápolyban mindent el tud érni. A közvélemény irreális kifejlődésére mi sem jellemzőbb, mint az itt megfigyelhető jelenség: politikusok és diplomaták tömege néhány esztendő alatt elhiszi róla, hogy uralkodik a szultán szándékain, mikor éppen ő volt az, akit Buda elfoglalásakor Szolimán főbenjáró dologban oly fölünyesen kijátszott.

A barát bizonyára áltatta önmagát és a világot, elhívén és elhítetvén a török felett való hatalmát. Konstantinápolyban csak nagyon is reális engedményekkel tudott ideig-óráig sikert elérni: az adót nemcsak pontosan befizette, hanem jól megszervezett erdélyi háztartásából nagy ajándékokkal vesztegette meg, kenyeretzte le a porta befolyásos basáit. Egy ízben megírja V. Károlynak, hogy a legközelebbi török elleni hadjáratra már megnyerte szövetségesnek a moldvai oláh vajdát s máshonnan tudjuk meg, hogy ezt sem személyes befolyásával érte el, mint szeretné elhíttetni, hanem azzal, hogy Ferdinánd nevében ezer jobbágyot ígért, minden alap nélkül, a kapzsi vajdának. Nem egyszer úgy látszik, mintha csak azért tenne ily alaptalan ígéreteket, hogy tekintélyét be nem avatottak előtt emelje, amiből azután természetesen következett a dolgok kifejlődésénél, hogy az érdekelt felek megcsaltnak érezték magukat és nem akartak többé hinni neki.

De Fráter Györgynek mégis volt valami befolyása egyes török méltóságokra és azt sem alaptalanul hitette el magáról, hogy jobban tud beszélni a

törökkel, mint akár a magyarok, akár a németek. Itt délszláv eredete és délszláv összeköttetései jönnek tekintetbe. Tudvalevőleg a török funkcionáriusok között, basáktól kezdődőleg le egészen a futárszolgálatokat végző, de gyakran igen befolyásos csauszokig sok volt a szerb, vagy horvát eredetű s ezek között kétségtelenül olyan is sok, aki Fráter György szűkebb hazájából, a tenger-melléki, hegyvidéki Horvátországból származott. A barát ezekkel, ősi szláv szokás szerint, mint testvéreivel beszélt. Talán sokszor túlozott is, mikor elejtett szavakban dicsekedett, hogy ez vagy az a bég az ő «testvére», ami ezen délszláv vonatkozásokban természetesen a legritkább esetben jelentett csak testvért, egy atyától származást. Ezeket a délszláv kapcsolatokat ott is emlegeti, ahol talán semmi alapjuk sem volt, például igen valószínű, hogy a begler-bég, a török sereg basa rangjában levő főparancsnoka meglepődött volna, ha hallja, hogy Fráter György az ő barátságával is dicsekszik. De ha Fráter György személyesen nem is volt mindig ismeretségben a hozzá küldött, vagy vele szemben álló törökökkel, udvara mindig teli volt délszláv nemes- és jobbágyszolgákkal, akiknek szintén megvolt a maguk régi baráti és rokon köre a törökök között. Utolsó esetben pedig, ha a török bég vagy csausz semminemű kapcsolatban nem állott a délszlávokkal, még ez esetben is jobban és könnyebben tudott az ő nyelvén beszélni Fráter György és bármely délszláv szolgája, mint a német és olasz kapitányok, vagy magyar urak. Délszláv és török közt a százados együttlét hidat vert immár, melyen bátran járhatott György barát és szerb-horvát familiárisai, akiket előszeretettel alkalmaz a törökkel való érintkezésre. Mikor Lippa feladásánál a török őrség számára szabad elvonulást szerez, érintkezését szintén szerb familiárisa, Perussith Gáspár közvetíti. Perussithnak a törökkel éjtszaka, a várfalakon át folytatott bizalmas, délszlávos beszélgetéseinek botránkoznak meg a magyarok és németek és ezekből sűrítik össze az árulás végső vádját.

Mert azt a könnyebbséget, hogy származásánál fogva jobban megértette a töröknek tekervényes útjait és azok szándékait könnyebben kijátszotta, Fráter György drágán fizette meg azzal, hogy a magyarok s általában a keresztények közt hitelét veszítette. Addig ismételte, hogy ő az egyetlen, aki a törökkel bánni tud, míg végre magát is törökösnek, törökbarátnak tartották. Nem is számítva Budavár átadását, amit mindenki az ő számlájára írt, a magyar urak egyébként is kezdettől fogva gyanuban tartották, mert az ő kérelmetlen pogánygyűlöletük nem ismert árnyalatokat abban, ha valaki tudott a török nyelvén beszélni. Az akkori politikusok, hadvezérek és nagybirtokosok még nem mentek át azon vérkeveredésen, mely a század vége felé kezdődik meg, bennük még a faji érzés teljes öntudatlanságban, tehát teljes biztossággal hatott és a baráton épen úgy megéreztek az idegent, mint akár Zápolyai János, a tót királyon. Emellett társadalmi és műveltségbeli különbségek is voltak, melyek a faji, vérbeli eltérést még inkább elmélyítették. Fráter György bár egyházi pályáján megszerezte a rendes latinos műveltséget s bár genialitásával elsajátította a politika finomságait csakúgy, mint a korabeli jogszolgáltatás furfangjait, lényében mégis az alsó néposztályokhoz tartozott s azok közt érezte magát otthon. Részen legalább ez is délszláv sajátosság volt, Horvátországban a régi törzsökös családok sarjai, akiket mindenki «horvát grófoknak» titulált, sokkal közelebbi viszonyban voltak és fesztelenebbül érintkeztek minden rangú alantasaikkal, mint a magyar közép- vagy nagybirtokosok. Az Unna vidéki Horvátországnak kőszálon meghúzódó kis váraiban összebujtak az emberek és az úr nem érezte annyira uraságát, mint tovább észak felé, széles

Magyarországon, hol illetlenség, méltóságról és becsületről elfeledkezés lett volna, ha például egy nagybirtokos huszáraival egy asztalhoz ül. Amit pedig Fráter György szívesen megtett: vendégül látta huszárait, együtt ivott velük és végighallgatta, amikor a bortól lelkesülten török dalokat énekeltek, sőt az is megesett, hogy fegyverjátékaikban is részt vett. Még tovább ment főpaphoz és mágnáshoz nem illő leereszkedésében, mikor Ferdinándtól a jobbágyok sorsának radikális javítását követelte, kiemelve, hogy mi magunk vagyunk az okai, ha a török a szabadság ígéréssel magához csábítja a jobbágyokat, köztük főként a rácokat, mert mi magyarok olyan elnyomásban tartjuk őket, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségüket és gyermekeiket meghagyjuk nekik, a kegyetlenség minden fajtáját szabadon gyakoroljuk rajtuk. Az ilyen nézetekből nem csinált titkot, bár bizonyos lehetett benne, hogy velük a magyar urak között egyedül áll. Politikátlan öntudatlanságára jellemző, hogy e kéréseinek támogatására egy ízben Nádasdy Tamást, amúgy is legnagyobb ellenségét kérte fel.

Délszláv eredetének folytonos hangsúlyozása, a nagyúri életformáknak elhanyagolása, sőt merev, sértő tagadása készítik elő a magyar urak lelkét az árulás gyanújára. A szakadék kezdettől fogva megvolt a magyarok és a barát közt, kinek egész pályáján nem akadt egyetlen jó embere sem. Emberismeretének hiánya a magyar urakkal szemben valósággal feltűnő. Azt a Nádasdyt, ki a barát halála után eskü alatt vallja, hogy «hitem szerint az egész világon nem volt még két oly nagy ellenség, mint én és a barát», mégis jóemberének tartja és gyanútlanul érintkezik vele, holott Nádasdy a maga részéről csak hosszú gondolkodás után határozza el magát, merjen-e a baráttal személyesen érintkezésbe lépni. Mikor utolsó útján Castaldóval együtt Alvincban meghál, annyira gyanutlan, hogy servitorainak nagy részét előre küldi a másnapi állomásra. A ravasz, fortélyos, hajlékony, előrelátó jelzőket Fráter György valóban nem érdemelte ki.

Más összefüggésben látni fogjuk, hogy Erdély állami életének az ő kemény energiája, embereket egybeterelő akarata veti meg alapját. Az sincs nála tragikum híjján, hogy bár egész életén át a Buda átadásával elkövetett hibát akarta jóvátenni és az országot Ferdinánd alatt újra egyesíteni, életművének az utókor mégis Erdély önállósítását tekintette, azt, ami az ő ideálját, az egységes magyar államot évszázadokra árnyképpé tette. Hatalmának alapjait a tiszántúli részek, Várad és gazdag püspöksége, meg Kassa alkották, itteni birtokaiból tartotta nagyszámú familiárisait, kiket döntő pillanatokban felvonultatott az erdélyi fegyveres országgyűlésekre, hogy ott a fegyver nyomásával érvényesítse akarátát. Számításaiiban Erdély csak addig szerepelt, míg garanciákat nem nyert, hogy az egységes Magyarországot Habsburgi királya meg fogja oltalmazni a török ellen. Amint ez bekövetkezik, egy búcsúszó nélkül megválnak Erdély függetlenségétől.

Ehhez képest mindegyre megújítja kísérleteit a két Habsburgnál, hogy ezek végre komolyan hozzálassanak az ország elfoglalásához. Ilyen leveleiben nincs semmi álnokság, inkább megható esedezés, majdnem gyermeki bizalom. 1548-ban egyenesen a pápát kéri, beszélje rá Ferdinándot és a császárt az akcióra, vegye pártfogásába a gyermekkirályt és Izabellát, hogy ezek illő ellátást kapjanak: Izabella birtokot, a gyermek jó házasságot, Ferdinánd egyik leányának kezét, ez esetben tisztességes úton átadnák Erdélyt és Ferdinánd megszálló seregét nagy lovascsapatokkal segítenék. A pápa biztatására a tárgyalások csakugyan újra megindultak és létrejött Ferdinánd és Izabella biztosai közt

1549 szeptemberében a nyirbátori egyezmény, mely elvben kimondta Erdélynek és a tiszai részeknek átadását, a részletek, főként Izabella és fia igényeinek kielégítése pedig további tárgyalásokra utaltattak. A nyirbátori elveket Izabella, meg a török és az erdélyiek ellenszenvével szemben egyesegyedül Fráter György volt képes realizálni, aki Izabellát egyszer ágyúkkal fogta ostrom alá, máskor lábaihoz borulva bocsánatát kérte s a változékonny asszonyhangulatokat híven követve a királynét mindegyre alávetette saját akaratának; a török előtt pedig titokban tartotta a tárgyalásokat, majd mégis kiszivárogván azok, Petrovics Péterre, régi ellenségére toltta azok ódiúját és szolgálatkészséget mutatva mindent megtett Szolimán haragja kitörésének minél tovább halasztására. 1551. év elején aztán az erdélyi rendekkel nyíltan közölte, hogy a töröktől való megmentésüket egyedül Ferdinándtól várhatják; az év nyarán, 1551 júliusában aláíratta Izabellával a végleges szerződést, melyben a királyné, fia nevében, egész Magyarországot és Erdélyt átadja Ferdinándnak és testvérének, valamint azok örökösének — Zápolyai jogutódai itt is elismerték a Habsburgok örökösödési jogát, mit a nyugati magyarok folyton vonakodtak elismerni — átadják az eddig kezükben volt szentkoronát s ezek fejében a fiatal király Oppeln hercegséget kapja évi 25.000 arany jövedelemmel, Izabella pedig azt a 140.000 aranyforintot, melynek értékében adta neki férje, János, házassági jegyajándék fejében a magyar várak egész sorát. Az oppelni hercegség a nagy csomó sziléziai hercegségek egyike volt, melyekből a független fejedelmeket Hunyadi Mátyás mediatizálta, mikor Sziléziát elfoglalva, a sok kis hercegségből egységes államot formált s az egészet egységes központi igazgatásnak vetette alá.

Ekkor már megérkezett Ferdinánd serege, melyre nagy szükség volt, hisz Fráter György az imént is, csak gyors és elhatározott cselekvéssel, Petrovics csapatai szétverésével, Izabellának Gyulafehérvárott ostrom alá fogásával tudta elejét venni, hogy oláhok és törökök három felől is be ne törjenek Erdélybe. Az aránylag kicsiny, német és spanyol katonákból álló sereg vezére Castaldo, cassanoi örgróf volt, akit Ferdinánd V. Károlytól vett át szolgálatába. Castaldo császáranak hadjárataiban, német birodalmi területen is, tisztességes alvezér volt, akire most nagy felelősséggel járó vezető állást bíztak s idegen, ismeretlen országba, messze földre küldötték. Csapatainak azon ezredei, melyek még Magyarországhoz legközelebből rekrutálódtak, Tirolból származtak s ő az akkori Európában szinte példátlan vállalkozásba fogott, amikor nagyobb sereggel ily hosszú távolságokra indult. A hadtápvonal kiépíthetlensége miatt, élelem, takarmány, zsold már útközben is hiányzott, spanyolok és németek rablásból tartották fenn magukat, a felsőmagyarországi városok spanyol nyelvű fenyegető cédulákra voltak kénytelenek a seregnek élelmet szállítani. Erdélybe megérkezve Castaldo elszállásolta őket falvakba, részben szász városokba, maga pedig az Izabellával folytatott végső tárgyalásokban még részt véve, Fráter Györggyel együtt kikísérte az országból a királyasszonyt, aki egyelőre Kassán állapodott meg.

Kelet és Nyugat ismét egyesült tehát az egyetlen koronás király alatt s hogy ez elkövetkezett, annak érdeme, mindenki tudta ezt, egyedül Fráter György volt. A barát befejezettnek látta élete munkáját: királyának, Jánosnak fia, rangjához képest ellátva, Magyarország pedig egyesítve és nemcsak a kettős királyválasztásnak, de amennyire lehetett, Budavár átadásának bűne is jóvátéve. Már a nyirbátori egyezmény után megírta V. Károlynak, hogy János Zsigmond ügyét immár elválasztja az országétól, bár eddig koronás királya, Ferdinánd mellett őt is urának tartotta, tudván, mivel tartozik aty-

jának. Feladata most már nem lehetett egyéb, mint a szultán haragját, mely kétségkívül lecsapóban volt, elhárítani az országról. Hogy mennyire nem volt a barátban egyéni ambíció, ez most látszott meg igazán, mikor Ferdinánd biztosának: Nádasdy Tamásnak és Castaldónak valósággal rá kell kényszerítenie az erdélyi vajdaságot, ő a vajdaság helyett mindenáron Ferdinándhoz akart utazni, hogy utolsó tanácsaival ellássa Erdély és Magyarország érdekében. Élete utolsó hónapjaiban folyton ezzel, a koronás királyához teendő utazással foglalkozik, talán meg akarta ismételni élete nagy élményét, mikor János királynak első, bizalmas tanácsosa volt. Ferdinánd hideg udvariassággal kérte az utazás elhalasztását.

A barát gyanus volt. És csodálatos lett volna, ha nem válik gyanussá. A töröknek fenyegetéseire továbbra is beküldi a portára az adót, továbbra is érintkezik a szomszédos basákkal, tárgyal a Temesvár körüli várak sorsáról, melyeket a porta Erdély alárendeltségének biztosítéka gyanánt követel. Mind ezen lépéseiről híven értesíti ugyan Castaldót és Nádasdyt, de az olasz és az olaszos műveltségű magyar nem tudja megérteni az egyszerű barát átlátszó őszinteségét. A gyanut növeli önmaga ellen, mikor török had jön bosszút venni azért, hogy a magyarországi pozícióra annyira fontos Temesvár, Lippa, Becse és Becskerek várakba Ferdinánd zsoldosait beeresztette. A török fővezér, Szokoli Mohamed ruméliai beglerbég maga is szeb születésű, hitehagyott rác, közte és a barát között ide-odajáró csuszok titokzatos szálakat fonnak. A barát, régi szokásához híven, még nagyítja az összeköttetéseket és előre élvezi, mint fogja ismét visszatérésre bírni hiú ígéretekkel a könnyen rászédhető törököket. A beglerbég el is hitte neki, hogy nem ő, hanem Petrovics adta át a várakat Ferdinándnak, hisz azok valóban Petrovics temesi és karánsebesi bánágához tartoztak, de Castaldo és Nádasdy már értetlenül és kényelmetlenül nézték e játékot. Castaldo azóta, hogy Magyarország ismeretlen földjére lépett, nem érzett lábai alatt biztos talajt, már felvidéki útján is folyvást remegett váratlan incidensektől, most pedig úgy érezte, mintha egy sötét, ismeretlen hatalom kezében volna, aki életére tör, de aki ellen képtelen védekezni. A józan Nádasdyt is elfogja e hangulat, őt is lenyomja az a tudat, hogy az egész politikai helyzetet egyetlen ember tartja kezében, az ő legnagyobb, legrégebbi ellensége, aki nővérének családját, a Majláthokat tönkretette. Ő írja Ferdinándnak: «Már valóságos félbolond vagyok s egyáltalában nem ismerem ki magamat. Mi itt mindnyájan a barát kezében vagyunk, az ő hatalmától függ életünk és halálunk. Ha még több törököt hoz a nyakunkra, Erdélyben a 6000 vértanu napját fogják gyászolhatni». A barát kámzsás alakja a siker idején annyira megnőtt, hogy már csak rettegést tud kelteni. Mindenki lidércnyomásként érzi az ő személyének súlyát. Ha ott van Castaldo táborában — és mindig ott van, nem akarja elhagyni a fővezért, bármennyire vonakodik is ez az együttléttől — a német nehéz lovasok nyeregbe ülnek és az egész éjszakán át menekülésre készülnek, annyira félnek a barát fegyveres szittyáitól, akik folyton kiabálnak, értelem és ok nélkül fel s alá lovagolnak, élelemért lázadoznak s a barát egy szavára megjuhásznak: a barát annyira a kezében tartja őket, mondja egy sziléziai kapitány, hogy ha fellázadnak, ezt is biztosan urok parancsára teszik.

Ez idegen páncélos lovasok épúgy tömegpszichózis áldozataivá váltak, mint maga vezérük, Castaldo. A maroknyi idegen életét féltette ott a nagy idegenségben, ahol egyébként sem szerették őket s ahol ők maguk falvakat és városokat égettek és pusztítottak, ha hozzájuthattak. Ebben a hangulatban kért és kapott Castaldo Ferdinándtól engedélyt, hogy ha a barát hűtlensége

kiderül, úgy járjon el, amint azt az ország és az alattvalók érdeke megkívánja. A beglerbég ugyan semmiféle jelét nem adta, mintha Fráter Györggyel egyetértésben volna, mert végre is megindult hadaival, a Marosköz több várát, köztük Lippát is elfoglalta és csak a Losonczy Istvántól a spanyol kapitányokkal együtt hősiezen védett Temesvár alól takarodott haza. Az sem volt a török barátság jelének számítható, hogy a beglerbég távozásával Castaldo, Nádasdy és Fráter György egyesített erejükkel mentek Lippa alá és azt erős harc után visszafoglalták. A bent szorult Ulemán hasának azonban a barát szabad elvonulást szerzett, a haditanács ellenzése dacára : ez is fogás volt, mellyel délszláv észjárása szerint a török jóindulatát akarta visszaszerezni és az országot további támadásoktól megmenteni. Az új esztergomi érsek és a római egyház bíbornoka a győzelem után haza indult Erdélybe, útközben, vajdai várában, Alvincen megállapodott Castaldóval és Ferdinándnak legutóbb Lippára érkezett főkapitányával, Sforza Pallavicinivel. Castaldo halálfélelme itt tört ki — utólag a lippai árulást veté indítóokul, de a valóságban, olasz szokás szerint, halálos félelmében, a saját életéért remegve ölette meg ellenségét. Az éjtszaka könyvből imádkozó bíbornokot Pallavicini szúrta le olasz és spanyol tisztek segítségével. Temetetlen holttestét szolgálai sírva vették körül, mondogatván : akármit követett is el, nekünk mindig jó urunk volt.

Kelet és nyugat egyesítése Fráter György műve volt és most ki kellett derülnie, hogy Pallavicini töre a barát testén át az egységes Magyarországot is átjárta. Nádasdy nem volt többé Erdélyben, neki ez különben sem volt otthona, Castaldo vállára nehezedett az ország megtartása, aki még seregének összetartására is képtelen volt és amint tehetette, a barát kincseivel kivonult az országból. A király új vajdákat nevezett ki, Egernek iménti dicsőségétől övezett Dobó Istvánt és az erdélyi Kendy Ferencet, akik azonban sereg nélkül, tekintély és politikai tapasztalatok nélkül nem tudtak a növekvő anarchiának gátat vetni. János király és a polgárháború korszaka tért vissza most, az ország teljes felbomlásban várta azt, aki kezét ki fogja érte nyújtani. És ez volt az elpusztíthatlan vén rác, Petrovics Péter, akinek a krassói, szőrényi, temesi rácok mindenkor rendelkezésére álltak s alig várták, hogy Erdély kincses földjére bevonulhassanak. Első pénzkérésükre ugyan Petrovics bölcsen azt válaszolta, hogy «nem adok egy pénzt sem, mert ha a török császár Erdélyt meg akarja adni a király fiának, enélkül is megadja, ha meg nem akarja megadni, ha egy kastéllyal volna pénzem és mind nektek osztanám, sem lenne azzal meg». De a török császár, Szolimán csakugyan meg akarta adni Erdélyt Izabellának, hiszen Erdélynek a nyugati féltől függetlensége és elszigetelése a konstantinápolyi politika alapelveihez tartozott. Szolimánt ez irányban befolyásolta a nála levő francia követ is, továbbá Izabellának folytonos panaszai és könyörgései, aki a neki ígért kárpótlást Ferdinándtól nem tudta megkapni és különben is visszakíváncozott királyságába. Első kísérletével Petrovics, 1553-ban még Lengyelországba szorult, 1556-ban azonban lugosi rác csapataival bevonult Erdélybe, hol Kendy vajda és a felvidéki nagyrúr, Balassa Menyhért melléje állottak, Dobó István Szamosújvárat védve fogságukba esett, a magukat passzív módon viselő erdélyiek meghódoltak. Bármennyire is megszervezte Erdélyt Fráter György, ez az ország, különleges nemzetiségi és társadalmi összetételénél fogva csak erős kézben volt használható instrumentum. 1556 októberében újra bevonult Izabella s fiával együtt birtokba vette régi területét.

Reményik Sándor újabb verseiből.

ÖZVEGY.

Nevetni szívből újra megtanult.
S mert Nyár van még: a ruhája fehér.
De lelkében, a legbelső szobában,
Minden élőnél erősebben él
Az ifjú isten, aki tovaszáll,
Ki ajándékba kapta a halált,
Hogy férji helyett csillaggá legyen :
Örök szépség és örök szerelem.

A lelkében, a legbelső szobában,
A virágait rendezgeti szépen :
Ezt névnapra, ezt kézfogóra kapta,
Ezt viszontlátáskor, ezt búcsúképen ...
Ó mennyi, mennyi virágot kapott !
Pedig be kurta volt a földi éden.

Pár hélig tartott a paradicsom.
S most lányos asszony-lelkében pihen
Az ifjú hős, de nem ravatalon.
Élő erő és ható hatalom.
Fény, aki mellett árnyék a világ.
Emberarcok, hegyek és tengerek
Csak tükrök, mikben ő jelenik meg,
S kinyilatkoztatja folyton magát.

A megözvegyült lélek-palotán
Férfiak is, kérők is járnak át.
Tán akad, aki hosszabban tanyázik.
De ki eljut az utolsó szobáig,
Az a küszöbről némán visszafordul
És úgy oson el lábujjhegyen, loppal.
Ki merne vinni azzal a halottal !

EGY HYMEN-HIRRE.

I. Ezt mondja a költő.

Tán szebb lett volna úgy, ahogymegírtam :
Özvegyen mindhalálig.
Szöke hajkoronában diadémként
Egy síri mécs világlik.
Tán szebb lett volna úgy, ahogymegírtam.

De hát így is szép. A nő nő marad,
A férji férji, és az élet élet,
S a költő azért köllő, hogy kisüssön
Az életem is túlnövő mesékel.
A mese mese, és az élet élet.

Amit megírtam, mégis csak megírtam
Az én mesémben a régi marad.
Hiába jön új mirtuszt homlokára
A fellángoló életakarát.
A fantáziám «Özvegy»-e marad.

És most Úristen, káprázlató köddel
Fedj el emléket, szenthegyet és multat.
Adj az élőknak zengő üdvösséget,
Adj a holtaknak csendes nyugodalmat.
Adj a holtaknak csendes nyugodalmat.

II. Ezt mondja a halott.

Menj békeséggel, szívem asszonya.
 Üzenem néked : értem lelki vádat
 Egy pillanatig se érezz soha.
 Megmérhetetlen csillag-távolo kból
 Üzenem néked : hogy közel vagyok.
 Üzenem, hogy közelgő esküvődön
 Boldog örömmel leszek násznagyod.
 Az én szívemből már mindent kimostak
 Az örökkévalóság vizei.
 Elsülyedtek a kis papir-hajók :
 Vágy, féltékenység játékszerei.
 Lefoszlott lelkem örök dallamáról
 És elhalt minden kíséző zene.
 Maradt a dallam maga : szeretet,
 És azzal vagyok színültig tele.
 Szeretlek, asszonyom, a túlvilágról,
 És áldom azt, ki a földön szeret,
 Aki legyőzött engem, győzhetelent.

Menj békeséggel, az Isten veled.

III. Ezt mondja Jézus.

« . . . megkérdeék ötlet . . . A feltámasztásnak napján azért ezek közül ki felesége leszén az ? . . . » Lukács ev. 20. 33.

Bizony mondom, elmúlik e világ.
 És bizony mondom, megmaradok én.
 S bizony, ha két szív egy ütemre dobban,
 Az egy-ütemben ott dobbanok én.

Bizony mondom, elmúlik a világ.
 És bizony mondom, én megmaradok.
 S akkor nem két-két szívet kötök egybe,
 De a szívekből koszorút fonok.

S mind, aki egymást ideleenn szerette,
 A csillag-koszorúba bekerül,
 S ragyog szerelmük tisztán, szabadon,
 Testellenül és véghetetlenül.

AZ IDEGEN.

AVONAGLÓ, csörömpölő robajból iszonyú csend lett, mintha valamilyen félelmes készülődés venne lélekzetet. Aztán jajgatni kezdett a föld, a levegő. Köröskörül minden jajgatott és nyögött.

És talán soha se lett volna másként, ha egy hang bele nem kiált :
— Ide, hozzám, aki él !

Ekkor gondolt először arra, hogy talán nem halt meg. Pedig egy konok mozdulatlan súly nagyon nyomta a mellét. Olyan nehezen lélekezett, mint mikor a háborúban betemette a gránátrobbanás . . . Két könyökét hirtelen a földnek feszítette és felrántotta a vállát. Az idegen teher lebillent róla. Ebben a felszabadulásban megint meghallotta, ami rajta kívül történt.

Még mindig jajgatnak . . . Befogta a fülét, aztán lassú, irtózó mozdulattal az arcához nyúlt. Közben olyasmi rémlett fel benne, mintha mindez nem először történnék. Valamikor, jóval ezelőtt, az olasz fronton, ha gránát csapott a kavernák közé. . . Akkor is ilyen óvatosan tapogatta magát, akkor is így félt megtudni, nem szakadt-e le a testéből valami? És . . . de az később volt. A forradalomkor, az Országház pincéjében . . . Egész éjjel kikötve tartották a terrorlegények. Feje körül a falba lövöldöztek. Mikor eleresztették és mehetett, a keze furcsa rángatózást szokott meg. Azóta elmúlt. Miért kell most megint a fejéhez kapkodnia?

Halálhideg verejték csurgott a szemébe. Egy pillanatig nem tudta, vajjon ugyanazok a dolgok kezdődtek-e újra . . .

Reszkető keze a leszakadt poggyászhálóban akadozott. Nem, nem, ami itt történt az más volt. Hiszen az előbb még egész kényelmesen ringatta a vonat a vasúti kocsi párnáin és a táviró oszlopok, a fák . . . Minden nyugalmas volt. Ő pedig ingatni kezdte a lábát, hogy múltjék az idő.

Ekkor történhetett a szerencsétlenség, épen mikor ő a lábát ingatta.

A combjához kapott. Semmi . . . semmi baja se történt! Milyen jó volt ezt mondani. Csak odaát ne jajgatnának úgy.

Hirtelen felugrott. Egy nyíláson levegő áramlott be hozzá. Odatartotta az arcát. Tekintete kapkodni kezdett a félhomályban. Innen is, onnan is kiemelt valamit. Iszonyodva ejtette vissza . . .

Egyszerre megrögződött a szeme. Mi az ott? . . . A leszakadt töltés alatt tótágast állt egy földbe fúródott fekete rém. Még füstölt.

Feltépett hasában fedetlenül sziszegett az élő parázs és amint fel-fel-lehegett, kísértetiesen véreztek a kövek, a fűszálak. A pályaomlásban lehemperedett sötétségek heverték, a roncsok között szétdobált karok, tátott szájak, csizmák, hátaik és fejek. Felettük, mint szörnyű üzekedésben megdermedt óriásállatok ágaskodtak a beborult égnek az egymásra futott kocsik.

És minden alól szüntelenül bugyborékolta az emberi jajgatás.

Nyakában remegni kezdtek az inak. Egészen úgy remegtek, mint mikor gránát robbant a Karszton és az Országház pincéjében a feje körül kopogtak a golyók.

Most is olyan hirtelen jött, mint akkor. Senki se gondolta volna, hogy lehetséges. Előzőleg nyugalmasan ingatták az emberek a lábukat, hogy múljék az idő és aztán jött... a háború, a forradalom, minden úgy jött, mint a vasúti szerencsétlenség.

Egészen kitolta fejét a résen. A pálya mélyen alatta látszott, a lépcsők a levegőben lógtak. Elugrott felettük. Zökkenve esett talpra. Csak most látta, hogy az utolsó kocsni a töltésen maradt. Az ő kocsija. A többi a mozdony után zuhant. Megrázta magát és futni kezdett. Ekkor már mások is futottak. Kis lámpák himbálódtak, üveg csörömpölt, pléhtetőkön vad lépések kopogtak.

A fűvön már elővonszolt sebesültek és halottak feküdtek egymás mellett sorban. Mennyi idő telt? Mióta elkezdte, nem állt meg. Olykor elkapta egy-egy kéz a lábát és húzta és nem engedte. Olykor rohánzó alakok ütődtek hozzá és azoknak is zihált a mellük. De senki sem szólt, csak a jajgatás beszélt. A keze ragadós volt valami furcsa nedvességtől, a karja könyökig lucskos. Haja az arcába lógott. Nem törődött vele. Még, még... És emelte, tépte, taszította a romokat. Birkózott velük. Sietni, sietni... nyögések hívták a roncsok alól. Egyre halkulóbb nyögések.

Közben egészen besötétedett. Túl, valamelyik kanyarodónál vonat fűtyült. Hosszú ijedtségben fűtyült és mintha tapogatóznék, lassan, nehézkesen toltta magát előre a pályán. Segélyvonat! Honnan jött, ki hívta, ki küldte? Nem kérdezte senki. Az elcsigázott mentőkben elpattant az erőfeszítés.

A segélyvonat egy szakasz utászta is hozott. A katonák sebesen ömlöttek ki a kocsikból és felsorakoztak a töltésen. Itt-ott fehérkabátosok szállingóztak bele a sötétbe. Már szurkos fáklyák iramodtak utánuk. Egyszerre borzasztóan látszott minden. A fáklyák füstös lángjától inogni kezdett az egész romhalmaz. A halottak is inogtak a fűvön. Egy szekerce sivített. Csákányok döngése zuhogott. A vonatroncsok között emberi alakok mozogtak. Hajlongtak, ágaskodtak, terheket cipeltek és egyre jöttek-mentek.

Ő pedig csak állt és nézte...

— Kicsoda maga? — Egy karszalagos ember rivallt rá és gyanakodva mérte végig. — A szerencsétlenül járt vonaton volt? Mi a neve?

Furcsának találta, hogy most ilyeneket kérdeznek tőle. Semmi értelme . . .

— A halottak névsora miatt — dörmögte a másik szelídebben, mintha megsajnálta volna.

Hirtelen eszébe jutott, hogy ez őt most bizonyosan örültnek tartja. Tetette magát és nyugodtan felelte :

— Donátnak hívnak. Negyvenegyéves, nőtlen . . .

— Hagyja abba ! Ez már felesleges. A segélyvonaton jelentkezzék. Ott majd felveszik az adatait. Siessen !

Az ember odébb ment, nem nézett utána. Fáradt volt. Fejét hátraeresztette és két kezét messzetartotta magától, mintha iszonyodnék tőlük. Lassanként kemények, merevek lettek az ujjai, megszáradt rajtuk, ami az előbb még lucskos és ragadós volt.

Émelygést érzett és többször egymásután kiköpött a sinek felett. De a füle azért közben szünetlenül valamilyen neszelésre figyelt. Eleinte nem tudta, csak utóbb jutott eszébe, hogy ezt a neszelést már azelőtt is hallotta, egyre hallotta, ha a jajgatás egy kis rést hagyott. És ő felüdült tőle és meg-megnyugodott, mert olyan friss volt és jó volt.

Már egész teste arrafele hallgatódzott. Úr Isten ! Odalenn, túl, a topolyák alatt, patak csobogott. Víz, hideg, szabad víz ! Kiáltani akart volna és ellenállhatatlanul futni kezdett. A nedves homályból, a füzek közül hűvös, tiszta áramlás jött eléje. Az arcához ért, kiszikkadt tüdejébe tódult. És ő letérdelt a parton, mintha imádkoznék és két véres kezét a patakba mártotta. A víz ugrálva futott el felettük, átlubickolt az ujjain, trillázott a kiálló köveken, buggyant, csobbant az alámosott öreg gyökerek között.

Nem bírta magával, zokogó nevetéssel felnevetett. Még többet akart. Beletenyereelt a harmatos mohába. Föld és víz szaga, a vér szaga után . . . Így volt a háborúkor is. Emberek, országok rabolták egymástól, tépték, vitték, akarták a földet, azok is, akiknek nem volt, azok is, akiknek sok volt. Föld és víz szaga. A vértől csak a föld és a víz gyógyítja meg az embert . . . Lehasalt a parton, most már az arcát is odatartotta a pataknak. Felnyíló ajkát hűvösen verdesték a freccsenő habok.

Semmi sem háborgatta. Csak egyszer tetszett úgy neki, mintha a víz felett és a fák levelein valamilyen futó fény vakítaná. De ez is abba maradt és ő azonnal elfeledte. Fenn a pályán sietve himbálódzott odébb egy viharlángfény. Kisvártatva, mint gonosz emlék, elnyújtott füttyülés gabalyodott bele a víz csobogásába. Valahol dohogó sustorgás szakadt fel, kocsiütközők verődtek, kapcsok csörömpöltek.

Donát felkapta a fejét. Mi ez? . . . Minden az eszébe jutott és eszeveszetten futni kezdett a töltés felé. A szája kinyílt, rekedten ordított :

— Várjanak ! Várjanak ! . . . — De a segélyvonat zárólámpáját felszippanította az éjtszaka.

— Itthagytak — dadogta idegen hanggal és magányos nyomorú-

ságában irtózva nézett körül. Nem tudta, hol van. A szerencsétlenség szabad pályán történt, ismeretlen tájon. Nincs, kitől kérdezzen. A fekete hegy pedig hallgat, még csak nem is jajgat többé. Összeverődött, zavaros, néma tömegnek rémlik, melytől félni lehetne. A deszkák, a felszakadt sinek, a kunkorodott kocsitetők: égnek görbült hosszú ujjak, rimánkodó nagy pléhtenyerek. Olyanok, mint a halottak keze. Pedig ők már nem rimánkodnak. Vajjon azokat is itthagyták-e?

Tágratépte a szemét. Túl, odakinn a földeken történni kezdett valami. Lopakodó sötétségek közeledtek a sötétben. Farkasok vagy fosztogatók? És a patak mentén, az úton is jött valami. Zörögve jött . . .

Keze megint a fejéhez kapott. A két lába csak úgy magától elindult és vitte veszett iramodásban. A zörgés pedig nyargalt mögötte és mindehütt a nyomában volt. Aztán nem bírta tovább. Egyszerre megállt. Miért futott az előbb? Zavaros örvénylésből vetődött vissza a valóságba. Hiszen csak szekér zörög. Egy közönséges szekér.

— Hahó! Megállj . . .

A fuvarosember nem ellenkezett. Hagyta, hogy felkapaszkodjék a saraglyába és közben nyugtalanul visszánézett az elhagyatott vonatroncsok felé. Sebesen keresztet vetett magára, aztán ijedező lovai közé suhintott, mintha menekülni akart volna erről az istenverte tájról. A löcsök nyekkentek, a saraglya vinnyogott és minden rázódott és ugrált. De még ez is jó volt, mert a fekete hegy, a lopakodó árnyékok nem látszottak többé.

A rozsföldek felől szél kerekedett. Kifújta Donát homlokából a haját. Ekkor vette észre, hogy nincs kalapja. Az is odaveszett, a poggyásza is, a felsőkabátja is. Semmije sincs, csak ami a testén van. Mindegy! Az élete megmaradt és minden tagja ép . . . Hányszor gondolta ezt a háborúban és a proletárdiktatura alatt és egészen természetesnek találta, hogy ilyesmit gondoljon. Az atyja, a nagyatyja még csodálkozott volna. Pedig a szegénységben is van hatalom, a nincstelenség is erő. Nem kell félni, nem lehet belőle elvenni.

Láthatatlan, messze vihar előtt rohanó szél süvöltött fel a fülledt éjtszakában. A fák sebesen hullámozottak el az út mentén. A vetések felborzolódtak. A fuvarosember összehúzta magát. Már nem ő fogta a gyeplőt, a gyeplő fogta őt és ragadta magával a szekeret.

Aztán az úr kezdte:

— Szörnyű volt . . . — Erősen mondta, hogy feleletül emberi hangot halljon. De a paraszt nem válaszolt, konokul hallgató holmi volt a bakon. A szél pedig egyre növekedett. Jegenyék látszottak ki egy domb mögül. Nagy fekete ecsetek. Inogva dolgoztak, mintha az eget festenék. Oldalra hajlottan feszültek az alacsony boltozatnak és sebesen mázoltak ide-oda. Maguk felett már egészen megfestették az eget. Az eső esni kezdett. De azért nem hagyták abba. A nagy, lucskos ecsetek dühösen csapkodtak, a festék lecsurgott, alattuk is minden fekete lett.

— Hol vagyunk?

A kocsis valamit hátra kiáltott. A kanyarodónál magányos ház ugrott elő a sötétből. A háznak egyetlen szeme volt és ez a szem, a függöny alól, gyulladtan lesett az útra.

— Megálljunk! Itt emberek laknak! Ébren vannak! — De a szekér veszettül dobálta magát a lovak után. Csak mikor már túl voltak, jó messze, nézett vissza a paraszt.

— Rosszhírű hely. Nem uraknak való! Ide bujnak a muszka agitátorok, mikor a határon beszöknek...

— Födél alá vigyen! — kiáltott rá Donát. — Valami faluba, vagy akárhová!

— Amarra falu van. De oda nem lehet... Elvitte a hidat az ár...

Ekkorra már minden megbomlott a viharban. A szél sikoltzott, köröskörül morajlott az egész sötétség és összekuszálódott a táj, a föld, az ég, a fák, a felhők.

A kocsis hirtelen hátravette a felsőtestét. Visszarántotta a gyeplőszárat. A lovak horkolva ágaskodtak.

— Nincs út, eltévedtünk! — Hangját szétzilálta a szél.

Donát tölcseért csinált kezével a szája elé.

— Mindegy! Előre...

— Nincs előre, nincs hátra...

— Az ördögbe is, hajtsen! — Hiába rivalt rá. Az ember nem mozdult többé. Megtorpanva, némán gubbasztott a bakon és a fejét két válla közé húzta, mintha ütéstől félne. Donát leugrott a szekérről. Tapogatózva haladt a sötétben. Az eső rohamokban paskolta a földet, az ég zengett, a fák között, mint a tüzes vizek folytak le a villámok. Visszahőkölt. Csak ekkor látta. A lovak előtt mély erdei árokba zuhant a part. Megmarkolta az egyik állat pofaszíját és nagyot rántott rajta. A szekér egyhelyben fordult.

Most már a fuvarosember is lekászálódott a bakról:

— Rokkant vagyok, — dűnnyögte, mintha szégyenkezne. — Olykor rám jön ez így. Isten tudja... aztán nincs tovább.

— Én is oda voltam akkor, — felelte Donát. Halkan beszéltek mindketten, mégis megértette mindegyik, amit a másik mondott és hirtelen nagy közösség támadt a két ember között, aki sohase látta egymás arcát. Ezután nem szóltak többet, csak vezették a lovakat kétoldalt. Egyszerre csapásba zökkent a kerék.

— Itt szekér járt. Nem is olyan régen... — Megint fölkapaszkodtak és a löcsök megint kінlódta, a saraglya ide-oda lódult, de hangja többé semminek sem volt. Az égzengésben csak a szél hallatszott és az eső.

Állatról, emberről már patakokban folyt a víz. A csapásban locsogott a kerék és a sötétből nagy, vizes fák tántorogtak elő. Aztán hátrálni kezdtek a fák és középuitt szabad térség támadt. A dolgok összemósódtok körvonalai eltávolodtak egymástól. A tisztáson mogorva sötét tömeg rémlett fel az esőben. Öreg várfalak, melyekre utóbb nehézkes zszindelytetőt raktak.

Az egész homlokzat kihalt és sötét volt. Csak lenn a kapu mellett látszott világosság, csak egy furcsa ablak tüzelt, mint kivésett lőrés a mély falban. A torkában vastag rács szorongott.

A fuvaros pocsolyába loccsant, mikor a bakról leugrott. Karja feketén ágaskodott bele a világosságba. De zörgetésétől megijedt odabent a lámpafény. Az éjtszaka egészen sötét lett.

— Kaput! — kiáltotta a paraszt. — Ha Istent ismernek! Ne féljenek! Igaz emberek vagyunk!

A fal mélyében megzörrent az ablak. De csak annyira nyílt, hogy a hang kiférjen rajta.

— Mi járatban vannak ilyen időben?

— Eltévedtünk! Kaput! Kaput! — ordították mind a ketten, mintha egyetlen torkuk lett volna.

Odabenn soká tanakodtak. A két ember a falhoz lapult. Az állatok meg-megrázkódtak a zuhogó esőben. Végre akadozva, lassan, mintha régen elszokott volna az ilyesmitől, nyilni kezdett a félköríves nagy kapu. Nyílásában mély alagút tátotta fel magát és a lovak patkói idegenül visszhangzottak a boltozat alatt. Már jóideje álltak a lovak, a visszhang még mindig folytatta. Ide-oda ütődött a vedlett falak között, mintha nem tudott volna betelni, hogy valahára megint dolga akadt. A kaputól ekkor alacsony, görnyedt öreg jött visszafele a kocsihoz. Kopott laternát tartott a kezében. Az arca is, a ruhája is kopott volt.

— Hajtson odébb, arra be, az udvarba — mondotta a fuvarosnak és közben összehúzott szemmel erősen megnézte. — Majd csak akad még valami állatnak, embernek. — Aztán hirtelen felemelte a lámpát és belevilágított a Donát arcába. Gyanakvó tekintete azonnal megnyugodott. Öreg cselédember volt és a jövevényben még ázottan, gyűrötten is felismerte az urat.

— Vasúti szerencsétlenség ért, mindenem odaveszett. Az a jó ember szedett fel. Szállást kérek neki is, magamnak is.

Az öreg tiszteletadóan meghajolt elnyútt libériájában.

— Méltóztassék parancsolni. Fenn az emeleten... Tüstént kinyitom a zöld vendégszobát.

A lépcsőről még visszaszólt egy kíváncsi kis ajtó nyílása felé:

— Rosalie, mosdóvizet, száraz ruhát, vacsorát, hamar, hamar. — Aztán a falhoz húzódott és lámpáját himbálva ment felfelé a lépcsőn. A fokok szélések és alacsonyak voltak. A korlát kis oszlopain lassan bukdácsolt a fény. Folyosóra értek. Nagy szürke kőlapokkal volt kirakva. Valamikor téglákkal foltozták ki a gödreit. A vége nem látszott, valahol nagyon messze lehetett.

Donát egy falüregben széles, zömök ajtót vett észre. Az öreg a földre tette a lámpát és nagy kulcsos karikát tartott a fényébe. Soká keresgélt. Árnyéka, mint egy teknősbéka mozgott a falon. Aztán kinyílt az ajtó. A szemöldökfa alacsony volt, a küszöb magas. A szobában fulladt porszag érzett. Régi bútorok és függönyök szaga.

A laterna fénye ekkor már az asztal felé tartott. Nagy, elfeketült ezüstkandeláber állt a közepén. Az ember kiemelte az egyik poros gyertyaszálat és a lámpa lángjába tartotta. Mikor meggyulladt, megint visszatette a helyére.

— Mindjárt tüzet rakatok. Hozom, ami kell. Tessék egy kis türelemmel lenni . . .

Lépései már távolodtak a folyosón. És közben Donát olyasmit érzett, mintha körülötte támasztó állványt bontottak volna le, amely eddig fenntartotta a testét. Nem kell többé egyenesen állnia. Előre hajlott, megfogódzott az asztal szélében, aztán hirtelen beleesett egy karosszékre. A szék nagy és öblös volt. Elnyújtotta a két lábát és fáradtan lehúnyta a szemét. Milyen jó volt ez. Az eső nem csapkodja, a szél nem tépázza és semmi rossz sem történhet és a kályhában mindjárt égni fog a tűz. . . . Ekkor eszmélt rá, hogy fázik. Ázott ruhája hidegen tapadt a testéhez. A foga össze-összekoccant. Különös szédülés lepte meg. Úgy tetszett neki, mintha fekete fák rohantak volna körbe-körbe, nagy árkokon, sötét kocsirömökön át. Megrázkódott. Nem akart erre gondolni. Nem akart . . . Hirtelen felnyitotta a szemét.

A szoba nagy és mély volt. A karostartó egyetlen meggyújtott gyertyájának a lángja nem birt vele. Sötétben hagyta a szegleteket. A pohos öreg szekrények csak ormóttan foltok voltak a fehér falon. A mennyezetes ágy négy oszlopa felett elfeketült templomi baldachinnak rémlett a ráncba rakott drapériaszövet.

Megint érezni kezdte a szellőzetlen, fulladt porszagot. Az ablakhoz ment és felnyitotta. Odakinn még mindig zajlott a kert a viharban. A szél bedűlt az ablakon és a nehéz függönyök szárnyai, mint sötét, öreg zászlók lobogtak be a szobába.

Por kavardott fel. Donát becsapta az ablakot. A folyosó felől csoszogó lépéseket hallott. Csontos arcú, hajlott ember fát cipelt be a hátán. Kék köténye a csizmája közt lefetyelt. Az udvaros szolgál lehegett. Ez is öreg volt már. Leguggolt a cserépkályha elé és mialatt a rőzse lángjába fujt, egyre köhögött.

Donát szórakozott mozdulattal a kályhának támasztotta gémberedett kezét :

— Hideg van . . .

Az udvaros gyors oldalpillantással nézett le sáros cipőjére.

— Az ám, az asszonyság már hozza is az úrnak a száraz gúnyát.

A kulcsár mögött magas frizura tünt fel ekkor az ajtó nyílásában. Az öreg, sárga hajon, a három emeletbe fodorintott frou-frouk felett, egy kolmizóvas hirtelen nyomai látszottak. Az asszonyság fekete ruhát viselt. Nyaka körül és a csuklóján sokszormosott csipke fehérlett. Fel-fűzött, terebélyes keblén nagy mozaik bross fészkelte. Karjára vetve, frissen vasalt férfiinget és egy paszomántos bársonykabátot hozott. Mintha valami régi módís, előkelő dámát utánozna, ünnepélyesen, lebegve mozgott és az orrcimpáit kissé felfelé vonta.

Donát akaratlanul elmosolyodott, mikor meghajolt előtte. Az asszonyosság hajdanában komorna lehetett, öreg párja meg komornyik. Bizonyosan így maradtak itt házörzöknek. És most boldogan élték vissza magukat egykori szerepükbe. Mintha furcsán megfiatalodtak volna, valamilyen öntudatlan színházat játszottak egymásnak és közben keresték a vendég kedvét. Port töröltek, asztalt terítettek, gyertyákat gyújtottak. Ceremóniáztak, hajlongtak, nem tudtak hová lenni sok, régies mókáikkal.

Ma már nem ilyenek a cselédek, — gondolta Donát — mialatt a hirtelen feltálatlalt vacsorához ült. Ezek még a gazdáikat utánozták. Különben . . . talán a maiak is. Amilyen az úr, olyan a szolga . . . Egyszerre szinte látni vélte Rosalie asszonyosság úrnőjét. Halkan beszélt, a keze fehér volt, tornyos frizurát viselt és fekete selyemruhát és gyémánt násfát a keblén. Az ura pedig . . .

— Kik ennek a várkastélynak a gazdái? — kérdezte szórakozottan.

A kulcsár mozdulatlanul állt a széke mögött és nem felelt. A csend soká tartott. Donát önkéntelenül visszanezett. A vén cseléd öreg szeme olyan élettelen volt a gyertyavilágban, mintha leolvadt volna róla minden fény és odacsordult volna ráncos arcára.

— Sajnálom, nem akartam . . .

Az öreg összeszedte magát :

— Meghaltak már, — mondotta egészen halkan, — a forradalomkor . . . És az új gazdánk még nem jött el azóta . . . Egy darabig hallgatott, aztán valamilyen furcsa rekedtség volt a hangjában : — Ez a kastély, ahogy itt Boldogkőn mondja a nép, emberemlékezet óta a boldogkői Mártonffy uraké volt. De az én gazdám még életében lefelé fordította odalenn az oroslános címert. Az a kőműveslegény csinálta, aki aztán a kommunban minálunk parancsolt. A népbiztos küldte ki a városból. És ilyen istenítéletes idő volt akkor is, mikor az urat levezettette az udvarra.

Donát kissé megcsúszott a székén. Állát a mellének szegte, homlokán felfelé ráncolódott a bőr. Mereven nézett a gyertyalángba.

Többet nem szóltak erről egymásnak. Rosalie asszonyosság felvevettette az ágyat és virágos kancsóban meleg vizet tett le a mosdó mellé. Az udvaros szolga mégegyszer megrakta a tüzet.

A kulcsár volt az utolsó, aki elment. Kopott laternájával még a küszöbön is hajlongott. Aztán óvatosan becsukta maga mögött az ajtót.

Donát arra felé fordult. Nem értette . . . Az öreg magányosan ment el, mégis úgy hangzott, mintha sok lépés kopogna lefelé a lépcsőn, mintha sokan mennének el tőle.

Jóideig tartott ez így. Aztán csend lett a házban, csak a szél füttyült a kályhában és rázta az ablakot, mint akkor éjjel, mikor a kőműveslegény az udvarfalhoz állíttatta az utolsó boldogkői urat és idefenn, valamilyik függöny mögött, két fehér kezét tördelte egy magasfrizurás, finom öreg dáma.

Senki se gondolta, hogy ilyesmi történhessék. Előzőleg a kőműveslegények mélyen megemelték a sapkájukat, a népbiztosok pedig még csak szatócsok voltak. Maguk szaladtak ki a csomagokkal a parádés hintókhöz és alázatosan hajlongtak a magyar urak előtt. Semmi sem látszott és az egész ország lóbálta a lábát, hogy gyorsabban múljék az idő. Aztán... lezuhant a vonat a töltésről...

Olyan rossz ez, hogy minden összekuszálódik a fejében. Gépiesen a zsebéhez nyúlt. A cigarettatárcája... De a keze megakadt az idegen bársonykabát zsinórjai között. Csodálkozva pillantott oda. Vajjon kié lehetett?... Félszeg sietséggel dobta le magáról. Hiszen amúgy is le akar feküdni.

A meleg mosdóvíz jólesett elcsigázott testének. Többször abba hagyta, de aztán mégis mindig újra mosni kezdte a kezét. Utóbb már nem is mosta, csak tartotta mozdulatlanul a régi kék üveglavórban. Úgy tartotta, mint a patakban ott a fűzek alatt...

Miért jutnak ezek a dolgok minduntalan az eszébe? Másra akart gondolni. Ekkor vette észre cigarettáit a háromfiókos szekrényen. A pénztárcája is ott volt, az órája is. Bizonyosan Rosalie asszonyság tette oda, mikor száradni vitte a kabátját. Kimerülten ásított. Nem, még a cigaretta se kellett. Aludni szeretett volna.

De mikor az ágy felé fordult, elmúlt a kedve. A fekete oszlopok, a drapériás mennyezet... Amint a takarót felcsapta, dohos szag szele érte. Csak úgy, ruhástól vetette magát az ágyra. Nyakánál felgombolta az inget, eloltotta a gyertyát.

Valamilyen fáradt zuhanásban azonnal elaludt. Nem alhatott soká. Egyszerre, mintha felrántották volna, mereven ült az ágyban és tágranyitotta a szemét. Mi történt? Hol van?... A dohos ágynemű szaga juttatta eszébe.

Feszülten figyelt egy darabig. Csak a szél füttyült a kályhakürtőben... Megint visszaeresztette a fejét a párnára és mintha megint zuhanni kezdett volna, ólmos, zsibbadt álomba szédült.

Most sem tartott sokáig. Erőszakosan, kínzón ismét felverte valami. Felkönyökölve hallgatódzott. És közben lassan, bizonytalanul emlékezni kezdett. Az előbb is így volt. Valahol ajtót csaptak be. Aztán még egyet és még egyet, mintha valaki jönne, egyenesen errefelé jönne.

Ingerülten ütött a párnába. Ekkor már a közelben hallatszott. Nem bírta tovább elviselni. Világot gyújtott. A nagy szekrény mellett, a fehér falban kis ajtón akadt meg a szeme. És olyan újnak tetszett előtte, hogy ott van, mintha csak most keletkezett volna.

Alig ért hozzá, hirtelen kinyílt. A kilincs kisiklott a kezéből és az ajtó szárnya furcsa sóhajtással belendült a szomszéd helyiségbe. Érte ment, hogy visszahozza az ismeretlen térből.

Nagy, hideg teremben állt. Itt magasabb volt a mennyezet, az ablakok hosszúak és keskenyek voltak. Középuött, a megvakult, poros parkettán valami sötétség emelkedett. A gyertyafény nem ért el odáig

és ő félni kezdett, hogy végig találja gondolni a gondolatát. Jobban oda nézett. Egyszerre nem értette többé, miért jutottak olyan képtelen dolgok az eszébe. Hiszen ez nem ravatal . . . Letakarva, egymásra rakva, csak a terem összehordott bútorai álltak ott.

Aztán még meg se mozdította a fejét, oda se nézett, mikor csodálatosan tudni kezdte, hogy a fal felől sok szem néz rá. Ez is csak egy pillanatig tartott. A magas, keskeny ablakokkal szemben, véges-végig, arcképek függtek a falon. Amint halkán, gyorsan elhaladt alattuk, egymásután arcok hajoltak ki és húzódtak vissza a sötétbe. Fehér nyakfodrok felett hosszú állú, merev, régi arcok, nagyszakállas, kemény fejek, sok anyaságtól fáradt, elmult asszonyok. És mind úgy tettek, mintha mondani szeretnének valamit.

De Donát nem figyelt rájuk. A terem túlsó végében kétszárnyú, magas, fehér üveges ajtóba csillant bele a gyertyák lángja. Arról az ajtóról akarta megtudni a valóságot.

Az ajtó zárva volt! Arcát az üveghez szorította. Odaát semmi sem mozdult. Aztán lassan megint visszafordult a terem és egyszerre, nem tudta hogyan, a szobájában volt. Be akarta zárni maga mögött a kis ajtót. De a zárból hiányzott a kulcs.

Bár csak már reggel lenne . . . Felvett a háromfiókos szekrényről egy cigarettát. Mindenáron tudni szeretne volna az igazat és hirtelen a gyertyafénybe fújta a füstöt. Ez az elhagyott ház, ez a megfoghatatlan éjtszaka? Csak álmodja-e mindezt, vagy tényleg így van? . . . Kiválasztott egy füstkarikát s mintegy kínzó szükségszerűségben követni kezdte a mozgását. Szó sincs róla, nem álmodik, egészen ébren van és mindent megfigyel: a füst gyűrűje csendesen karikázik, mintha láthatatlan sróf körül forogna felfelé, aztán kitágul és most . . . Már szét is foszlott a háromfiókos felett, a tükör üvegjén. A tükör nagyon régi lehetett. Lapját kikezdte a nedvesség és ott benn, ott benn . . . Egyszerre úgy látta, mintha szemközt valamilyen hináros zöld vízből egy arc merülne fel. Alig ismert magára. Hogy elhasználtak ma reggel óta a vonásai. Milyen aggastyánszerűen bágyadt a szeme.

Megcsóválta a fejét önmaga felett. Manó vigye, lefekszik és aludni fog. De a gondolata kettétörött. Nagy robajjal megint becsapódott egy ajtó. Aztán, mintha hosszú szobasoron át jött volna valaki, egyenletes időközökben csapódtak az ajtók, mind közelebb, közelebb . . .

— Ki jár itt? — ordította magából kikelten. Senki sem felelt. Nem várt tovább. Akármilyen történet is, véget vet ennek. Felrántotta a bársony kabátot és kezében a karosgyertyatartóval kiugrott a folyosóra. Mialatt ment, olyan sajátságosan kongott a lépése, mintha sokan jönnének utána. Szemközt, hosszú uszályban, osonva jött a szél. A gyertyalángok szüntelen lobogtak és a folyosó bolthajtásai, mint mély faszor összeborult ágai, nyugtalanul himbálódtak a feje felett. Egy falüregben Szűz Mária-szobrocska állt. A szögeléseknél fekete karok nyúltak ki a vakolatból. Kovácsolt, régi fáklyatartók. Aztán váratlanul vasrácsos, kerek ablakok

nyitották ki fülüket a falban. Itt-ott, titokzatos oldallépcsők szakadtak le valamerre, a sötétbe; kicsiny, hallgatag ajtók bukkantak elő, melyekben a falak lezárva tartották az ajkukat. És semmiről se lehetett tudni, hová vezet és merre néz.

Ő pedig nem fordult oda, hogy megtudja. Kínzottan, sebesen ment. Csak az ajtókra gondolt, melyeknek a csapódása valamerre, odabenn, ismeretlen szobákban szaladgált.

Még egy pillanat és... nem volt tovább. A folyosó megállt s épen ott a legvégén, egy szűkülő kis lépcső fordult be a falba. Kanyarodott egyet és csigázva osont fel, talán egy toronyba.

Már a lépcsőn állt, mikor nem messze, amarra feljebb, döngve csapódott egy ajtó. Aztán ismét tárult, ismét csapódott. A torony visszaverte a hangját, legurította a folyosóra. És a folyosó szétdobálta az egész házban.

Most értette meg. Szédülve is valamilyen elégtételt érzett. Fel fog menni, becukja azt az átkozott ajtót és azonnal végét veti a boszorkányságnak. Fellélekzett. Reggelig van idő. Még jól kialhatja magát. Álmosan emelgette a lábát, közben le-lehúnyta a szemét, vállával a falat súrolta és fordult, egyre fordult, mint a füstkarika, a láthatatlan sróf körül, feljebb, mindig feljebb.

Az utolsó fordulóhoz ért, mikor felülről hirtelen, vad szélroham vetette rá magát. Megrohanta a gyertyák lángját, visszavágta torkába a hangot. Egyszerre minden sötét lett.

Talpa alatt süppedni érezte a lépcsőt. Most hát itt marad reggelig. Nem talál vissza a sötétben... De a karostartó egyik gyertyája még égett. Az ajult láng eszméletre tért. Fénye megint táncolni kezdett a vakolatlan kőfalon és az ajtón odafenn a lépcsőtornyokban. Donát kezével óvta a hűséges kis lángot, mikor átlépte a küszöböt.

Elhagyatott, régi kápolnában volt. Túl a padokon, mezitelen kőlépcsők felett, levetkezetten, még állt az oltár. Mögötte tárva volt az ablak. Huhogva kiáltozott be rajta a szél.

Hirtelen körülnézett. Emeletes, fekete sekrestyeszekerényen akadt meg a tekintete. Valamikor miseruhákat őrizhettek benne. Kiugró lapjára tette a karostartót és az életben maradt lángon meggyújtotta a többi. Aztán erőszakosan odavonszolta magát az ablakhoz. Akarattal lépett úgy, hogy hangos legyen a járása és mintha bosszút akart volna állni, keményen markolta meg az ablakot. Egy darabig viaskodnia kellett. Hol a szél volt erősebb, hol meg ő. Végre is utolsót zörrentek az ólomkarikás üvegek és a kapcsos retesz befogta az ablak száját.

A huhogás azonnal elhalt a toronyban. Csak a gyertyalángok lobogtak egy ideig, csak a felzavart árnyékok tántorogtak a falak között. Aztán ennek is vége lett. A nagy nyugalomban minden a maga helyére húzódott, minden elrendeződött. Csupán a legelső padban maradt vissza valamilyen indokolatlan árnyék. Összehúzta a szemét. Ezt semmi sem vetette, mégis ott volt. Elkapta róla a tekintetét. Egy pillanatra meg-

fordult a fejében, hogy elmegy és nem néz oda többet. De ettől még izgatottabb lett. Nem tűrheti! Semmi sem maradhat ma bizonytalan-ságban, mert különben . . .

Zavarodottan nyúlt a homlokához. Furcsa billenést érzett. Valami lassan, ijesztően ferdült el odabenn. Pedig ő békességgel akart visszamenni. Aludni akart, végre kinyújtózni egy nyugalmas sarokban, elfeledni a napot, az éjtszakát. Előre lépett.

A padban egy férfi ült.

— Nem igaz, — suttogta Donát, — csak árnyék. — És kétségbeesésében felemelte az öklét, hogy odaüssön. De a karja lehanyatlott. Az alak körvonalai szemelättára szilárdultak meg, az arc természetes állandóságot nyert. Borzadva kérdezte önmagától: Lehetséges-e, hogy már itt lett volna, mikor bejöttem?

Amaz, ott a padban, kissé oldalt hajlitotta a fejét és összekulcsolt keze felett egyenesen ránézett.

Donát szeme megrebbent. Alig bírta ezt elviselni.

— Itt voltam . . . A falak mélyen, sötétben ismételték. És a viasz-szerű ujjak között, halkan zörögni kezdtek a rózsafüzér gyöngyei.

Donát egyszerre inogni látta saját árnyékát a kápolna kövezetén. Már nem tudta letagadni a másikat és irtózó reménytelenségben megadta magát. Elgyötört teste lezuhant a padra, két tenyerébe ejtette a homlokát. De miközben így ült és még mindig csak a rózsafüzér szelíd nesze-lését hallotta, megint helyretolódott valami az agyában: Nem lehet rossz szándékú, hiszen imádkozik . . . Biztatni kezdte magát. Talán még mindennek fölébe kerekedhet. Most rögtön fel fog állni, mélyen meghajlik és megy. Egészen nyugodtan kimegy, még azt sem kérdi tőle, kicsoda, mit keres itt?

— Márton fia, Kelemen mester vagyok — hangzott mellette, mintha válaszolna. — Ezt a tornyot úr atyám hordatta vagy ötszáz egynehány esztendeje. Ide szoktam azóta.

Donát kinzottan vont a száját:

— Ötszáz esztendeje? És épen ilyen éjjeli órában? — Már megint szabadabban lélekzett. Hiszen ez az ember tréfál . . .

De a másik egészen komoly volt.

— Ilyenkor békével társalkodhat a jámbor lélek Úr Jézussal.

— Milyen sajátságosan beszél, — gondolta Donát és hirtelen észre-vette, hogy minden egyéb is sajátságos rajta. A ruhája, az arca . . . Meg-növesztett haja kerekre nyírottan takarta a fülét, hosszú, borostás álla alatt fehér gyolcsfodor világított sovány nyaka körül. Szokatlan sza-bású violaszín zekét viselt. Horpadt ajka keskeny és vértelen volt. Barna szeme csodálatosan fáradt, félig lehúnyt madártekintettel nézett, mégis távolabbra látón, mint az emberi szemek.

Donát úgy érezte, mintha jéghideg lehelet ért volna a szívéhez. Egyszerre minden idő elmúlt a kápolnából. Ez az ember messziről jött, végtelen, régi messziből.

— Istenem, — suttogta kimerülten, — Istenem, mit tegyek?

És ekkor egészen közélről hallotta :

— Ora mi frater! . . . Imádkozzál én testvérem, ameddig minden óra a tied.

Egy darabig csend volt, aztán megint mondotta :

— Mi Urunk Jézus Krisztus próbát téssen velünk, hogy a boldogság révén tanítson meg minket imádkozni, de mi a boldogságban nem tanuljuk meg. Ennekutána próbát téssen, hogy a szenvedés révén tanítson és akkor van, aki közülünk megtanulja. Ora mi frater! . . . Az imádság megsegít a vándorlásban, a szenvedés is segít, a szorongattatás is. És minden csak azért van, hogy meg'eljük az utat.

Mialatt Donát révedező tekintettel hallgatta őt, lelkéből előlappangtak régi emlékei és azok az idők, mikor még ily beszédre rázta volna a fejét. De azóta sokat szenvedett és ahogy szó szó után következett, akárcsak a régi rózsafüzérnek a gyöngyei, értelmük ráhullott elfáradt szívére és tovább visszhangzott odabenn. Minden csak azért van, hogy megleljük az utat . . .

Gúnyos nevetés csattant fel ebben a percben az oltár felől. Úgy csattant, mint egy káromlás.

Riadtan fordult oda. A padok előtt egy ember állt. Szétvetett lábbal állt és kezét a nadrágzsebébe dugta.

— Hogyan beszélhetnek felnőtt emberek ilyen badarságokat! — vetette oda, miközben felsőtestét kihívóan hintálta szétvetett lába felett. Alakja nyulánk és izmos volt a sok elhasználatlan erőből, mégis olyan hajlott tartású, mintha az öregeket utánozná. Mellénye fölött monokli csillant, melytől nem látott, ha feltette. Rövidre nyírott angol bajuszt viselt és az ujján különös pecsétgyűrűt. Donát észrevette . . . Egészen olyan volt a gyűrű, mint az, amelyet ő tizenhárom évvel ezelőtt, a háború elején elvesztett.

— Ostobaság, ostobaság, — mondogatta megvetően az idegen és fölényesen csak egyre hintálta magát.

Kelemen mester mogorván nézett rá :

— Az Isten . . .

Az idegen a szavába vágott :

— Mondjuk, hogy : a Természettudomány. — Unottan ásított. — Hagyják abba a meséket! Istennek már csak annyi helye van a világon, amennyit a tudás hagy neki.

— Nagyszerű és fennhéjázó akarsz lenni, uram — szólott Kelemen mester halkán, — pedig milyen kicsiny és szánalmas vagy. Az Úr minden magasságok magasában és minden mélységek mélyén rejlik és aki őt a tudásban nem találja meg, az el sem indult még a tudás felé.

— Nem érdemes keresni, — gúnyolódott amaz ott a padok előtt. — Mindig költözködik. A repülőgép előtt az égben volt, a bűvárhajó előtt a vizek mélyén.

— Az Úr a szeretetben van!

— Ez aztán igazán középkori beszéd, — nevetett az idegen. — Egyházi mese, épületes erkölcsi tanítás. Elég volt. Elég volt belőle! Az erkölcsi tanítás unalmasan csak önmagát ismétli a világtörténeten át. A tudás tanítása mindig izgatóan új. A mikroszkóp egyetlen pillanat alatt többet tanított, mint kétezer éven át az egyháznak minden prédikátora.

— Nem tudom, miféle gyorsan tanító mesterről beszélsz, uram, légy elnézéssel gyarlóságomért, az én időmben még nem jeleskedett. De ha igaz a tanítása, úgy ő is csak Istentől nyerte erejét és Istenhez vezet. Ha pedig netán eltávolítaná tőle a teremtett lelkeket, üzzétek el, testvérek, mert akkor ő a gonosz cselédje, a gyűlölet szolgája.

— Szeretet, gyűlölet! . . . Milyen penészszagú a *szótárad.

— Pedig ez örök kettőnek a harca az egész világ. Az isteni és a démoni hatalmak harca . . . Ennyiből áll az emberi nemzetség története.

— Tévedsz, öreg, — mondotta az idegen végtelen megvetéssel. — A kettőnk harcában: a tudás és a tudatlanság ütközésében van benne az emberiség története.

— Az emberi nemzetség földi életében temérdek sokat tanult, uram — felelte Kelemen mester rejtélyes mosollyal, — de még sokkal többet felejtett, mire hozzád elérkezett és testet vett tebenned. Amit én a magam idejében tudtam és tudott a teremtett lélek ötszáz év előtt, azt te már nem tudod. Tebenned már elfelejtette az ember, hogy a dolgok mögött még vannak láthatatlan dolgok és a mívelkedések mögött vannak láthatatlan mívelkedések és a szavak mögött vannak kinemmondott szavak. És ezért tebenned már nem tudja a halandó ember, hogy a láthatatlan és a kinemmondott a legvalóbb valóság.

— Még magamról is mesélni akarsz nekem? — kiabálta hahotázva az idegen.

— Túl hangosan beszélsz, uram, mindenről hangosan és ezért nem hallottad meg soha az ellenségeid suttogását.

— Ostobaság . . .

— Ismétled magadat, uram. Már mondtad egyszer és megértettem belőle, hogy ki vagy. Vakságodba és süketségedbe fogsz belehalni. Vagy talán már bele is haltál és pusztulásba rántottad egész korodat.

— Magad vagy süket és vak, te elbutított, sötét, középkori öreg! — rivalt rá nyersen az idegen. — És nekem mered mondani! Nekem, akit a tudás, a felvilágosodottság, a haladás, a liberalizmus, a demokrácia tett szabaddá és messzebb látok és messzebb hallok, mint bármelyik kornak az embere. Míg te elcammogsz a templomodig, az alatt én lerepülök villásreggelire Rómába. Lásd be, hogy a te imádságodnál többet adott az én civilizációm. Szárnyra emelte az embert, ott szedi össze és odaviszi a hangot, ahová akarja, a műszereivel olyan messzire néz, mint amilyen messzire te még a hegy tetejéről se láttál. Az ördögbe is, legyőzte a vizet, a levegőt, a földet, az eget, a tért, az időt. Érted! Legyőzte a maradi Istent.

Mialatt beszélt, Donát ingerült szájalommal nézett reá és olyasmit érzett, mintha éles ollókkal nyúlnának a bőre alá s egymásután kettévagdósna az idegeit. Nem lehet rajta segíteni — suttogta keserűen. Aztán felnézett a mellette elgondolkozva hallgató másokra és öntudatlanul közelebb húzódott hozzá.

Kelemen mester ekkor egészen halkan mondott valamit, olyan halkan, hogy csak neki szóljon:

— Ő elfeledte, amire tebenned újból emlékezni kezd az ember. Ő nem érti meg, amit te már sejtesz. Te tudod, mi a láthatatlanban mívelkedő ellenség. Tudod, mint én, mi a háborúság és az éhinség. Tudod, mi a félelem, a bizonytalanság, a viszontagság, a szenvedés. Őt csupán csak a boldogsággal akarta tanítani az Isten...

— Úgy-e, most nem tudsz felelni, te mohos fejű, — rikácsolta ekkor diadalmasan az idegen.

Kelemen mester nyugalmasan csavarta keze köré az olvasóját:

— Amire olyan kevély vagy, uram, a te civilizációd, az az embernek csak a testét toldja meg, a szeme látását, a füle hallását és a kezét, a lábát hosszabbítja meg. Én a lelked látásáról és hallásáról beszéltem. A te civilizációd a tested kiegészítője, de vajjon mivel egészítette ki a lelkedet? Mit tettetek a lelketekért az én időm óta, ti emberek, kik ma hirtelenebbül eljuttok Rómába, mint én a magam korában a szomszéd várispánságba, de mennyivel lassabban juttok el Istenhez, ha eljuttok hozzá egyáltalán. Pedig minden csak azért van, hogy meglegjünk az utat.

Az oltár mögött, az ablak ólomkarikás üvegeit, odakintről, halvány világosságok kezdték átfesteni.

Valahol egy kakas kukorékolt.

Kelemen mester nem beszélt többé. Szeme lassan kialudt a derengésben, szemgödrei szinte kiürültek, az arca elmult. Már alig volt ott belőle valami. Osonó lépések hallatszottak a kápolna kövezetén, lefelé a lépcsőn, mindig mélyebbről, mélyebbről...

Donát álomszerű félöntudatban hallgatódzott e rejtélyes távolodás után. Már túl ment a folyosón is, régen túl ment és még sem áll meg, még mindig, mindig lefelé megy.

Összerázkódott. Fázott és fáradt volt. Nem értette többé, miért jött ide, miért van itt? Erőt vett magán és felállt. Kezébe fogta a karosgyertyatartót. De mikor a lépcsőhöz ért, egyszerre nyugtalan lett. Mintha parazsat dobtak volna a hátára, két égő szem tekintetét érezte magán. Nem bírta elviselni.

Hirtelen visszafordult.

Az idegen még mindig ott állt az oltár előtt. Szétvetett lábbal állt, nadrágzsebébe sülyesztett kézzel és merően nézte őt.

Donát elkínzottan hördült fel. Magasra emelte a kandelábert és vadul bevilágított a mozdulatlan arcba.

— Ki vagy te? — kiáltotta kétségbeesett dühvel. — Ki vagy,

aki megtagadod, amit nem látsz és azt hiszed, hogy amit megtagadsz, az nincsen. Ki vagy te, aki ily közel állsz hozzám és mégis oly megfoghatatlanul messze vagy? Ismerős, olyan ismerős és mégis idegen... Ki vagy Te?

És a másik ijesztően vigyorgott, aztán felé hajolt és titkolódzva súgta :

— Én Tenmagad vagyok, az, aki voltál a háború előtt.

Tormay Cecile.

ALKONYÓRÁN.

*Nyugszom most csendes óra árnyán,
heverve napi hosszú harcomat.
Ábrándok bársonya a párnám
s halk szerenáddal jön az alkonyat.*

*Fönn énekel az esti csillag.
Eolhárfa érdőkön enyhe szél.
Gülárt ver édes kerti illat.
Hegedűjén a tói nád zenél.*

*Egy drága név dalol most lelkemen,
mint barkaróla, boldog estelen,
a tengeren, a távol tengeren.*

*És messze, messze magános szobán
egy asszony méléz most a zongorán.
S talán rám gondol. Rám gondol talán.*

Szamolányi Gyula.

MEGSZORITOM A KEZED.

*Most megszorítom a kezéd
S kezéd kezemben megpihen,
Mint űzött vad a jézkiben.*

*Két szeretet csókolja egymást;
Az enyém s a távolból tied
Egymáshoz simulni siet.*

*Megérted az ujjak beszédét?
Gondjaim gondjaid elkérték
S erősödtél az én erőmmel.*

*Győztem, de nincs közöttünk vesztes.
Két békés fél a győzelemben.
Adtunk és kaptunk mindaketten.*

Tamás Lajos.

SUDERMANN — THOMAS MANN — AZ EXPRESSIONIZMUS.

A DEUTSCHE RUNDSCHAU egyik utóbbi számában a jólismert német irodalom-történész, C. Wandrey figyelmetkeltő cikket írt az expresszionista irodalom «alapakaratóról». Megszólaltatott egy ifjabb német író is, aki átélte a világháború megpróbáltatásait s az ifjabb nemzedék szellemi vezérei közé küzdötte föl magát. Ez nem akarván tudni a «polgári» írók ideáljairól, szóbakerült Th. Mann híres régi regénye, a «Buddenbrooks» is, a lübecki patricius-család négy generáción át történt lassú, de föltartóztatlan degenerálódásának s kihalásának szomorú, realizstikus rajza. Hogy vélekedett már most erről az ifjú expresszionista? — «Buddenbrooks». A regény kétségkívül mestermű. Mégsem tudok vele mit kezdeni. Rettenetesen hat rám az életrajznak kifelé való, teljesen tudatos elvágása. Ha nincs is kimondva, mégis rendes emberi sorsként van odaállítva, hogy itt kellő illemformák közt minden tönkremegy. Tóni nem mehet nőül Mortenhez, Thomas, a szenátor nem merhet kereskedelmi téren szabadon mozogni, Christian tőkfilkő kell, hogy maradjon s Hamonak eleve el kell fojtania önmagában az életet. Ez bizonyára mind nagyon művészi, majdnem azt mondhatnók raffinált szándékosság, de egyre csak azt várjuk, hogy ebbe a látszatvilágba, az emberi lárvák e kísértetjárásába végre betörjön a valódi, igazi világ és rombdöntse a holt életmechanizmust. Bevallom, hogy ilyen naturalizmus kísértetiesnek látszik előttem.» — Alig lehetett volna rövidebben és szerencsésebben formulázni az ifjabb generáció világnézetének s művészi hitvallásának eltérését a régebbi, német irodalmi nagyságokétól. Érdeemes ebből a szemszögből végignézni a legutóbbi hónapok német szépirodalmi újdonságait, mert érdekesen szemléltetik a tűnőfélben levő és az előretörő irányok jellemvonásait; a válóponton mintegy fokozott erővel és élességgel juttatják őket kifejezésre.

Szántsándékkal vesszük elsőnek Sudermann, aki 1926-ban öreg kora (ez idén hetvenéves) ellenére is hosszabb lélekzetű regénnyel («Der tolle Professor») lepte meg közönségét. Annak idején, a nyolcvanas években, egyike volt a naturalizmus előharcosainak; de azóta minden oldalon belátták, hogy inkább ügyes divatkiaknázó, aki frissen tudott elbeszélni s a színpadot is jól ismerte. Már első híressé lett regényével, a «Frau Sorge»-val kapcsolatban felmerült a gyanú, hogy éppen legnagyobb csattanói s végkifejlődése szemfényvesztő komédia. Legújabb műve kirívóan mutatja minden írói erényét és fogatkozását s alaposan megerősíti e föltevésben a komoly olvasót. Egy fiatal s nagyon tehetséges egyetemi tanárról, egy északnémet nagy egyetem filozófusáról van szó, kinek tüneményes eszét persze nem igen nyílik alkalmunk közelebből megismerni (a szerző maga nem lévén céhbéli, úgy látszik óvakodott blamálni magát), ami erősen rontja az illúziót. Mert minél többet emlegeti az író hőse zsenialitását, annál inkább kételkedünk benne, főként, mivel hatásaiban sem nyílik alkalmunk megbámulhatni fő munkáját.

Egy Zola-követő, vérbeli naturalista feltétlenül behatóan tanulmányozta volna a filozófiai problémák állását, mielőtt ilyesminek nekivágott volna. Itt a tanár jellemének rendkívülsége hivatott kárpótolni bennünket a mélyebb bölcséleti eszmék elmaradásáért. Ez az ember, ki alacsony sorból küzdötté föl magát s közben hercegi nevelő volt — aminek révén megismerte a fél világot s a legelőkelőbb köröket — vérevel, ösztöneivel atavisztikusan benne él szellemileg rég elhagyott milieujében s míg nappal mint tudós professzor csillogtatja éles elméjét: éjjel részeg matrózokkal dorbézol s nyelvükön értő népfiaként ejti ámulatba egyik odavetődő diákját, ki az álarc alatt is föl ismeri. Nem csoda, hogy ez a kétlaki lény az asszonyok miatt bukik el. Az előkelő városi polgárság férjes női (köztük egyik kollégájának felesége) ép úgy az övéi — míg össze nem vesznek miatta s így egymást meg őt is lehetlenné nem teszik a «jó» társaságban — mint a kis alkalmi kalandok leányai és asszonyai, kiket túlbőkezűen ajándékoz meg, ami szintén nyilvános megszégyenítéséhez vezet. Elvirult szállásadónőjének epekedése és ennek szembe kerülése saját leányával ássa meg neki végkép a vermet. Sudermann mintegy megismétli alacsonyabb körökben azt, amit a jobb rétegek női féltékenységgel kapcsolatban fentebb említettünk. Körülbelül ezt hirdeti: szeress annyi nőt, amennyit csak bírsz vagy akarsz, de vigyázz, hogy egymásról ne tudjanak, mert ez lesz a veszted! Rövidebben: jobb a férfinak vadállatok közé kerülnie, mint féltékeny nők közé. Ez az, amit — sajnos — egy filozófus metafizikai nagy problémái közben szükségkép figyelmen kívül hagy, mert túlságosan egyszerű és természetes. És ebbe hal bele a hős, ez kergeti öngyilkosságba. Minden oldalon végkép lehetlenné válván, nem bírja el az utolsó csapást, hogy háziasszonyának, iskolából alig kikerült leányát, kit valóban szeretett s ezért önmagától is óvott, elvesztette — az anya féltékeny gyűlölködése miatt.

Már ebből láthatjuk, hogy Sudermann ismét bőven dolgozik meglepetésekkel, élükreállított helyzetekkel, «érdekes» mesével, nem mindennapi jellemekkel, sőt színes leírásokkal is, de mint a költő mondja: «man merkt die Absicht und wird verstimmte». A minden áron, minden eszközzel hatni akarás Sudermannak itt is főhibája. A legcsúnyábban a legutolsó jelenetekben mutatkozik ez, A nagy elme, az öngyilkosság felé sodródó filozófus hős «bosszút» akar állni a társadalmon, amely őt kitaszította magából, mert «szabad egyéniségként» akart benne kedvére élni. Ezért éveken át íróasztalfiókja számára írta korszakos műveit, melyeket egyetlen hű tanítványa végrendeletének megfelelően eléget a gyászházban, miközben a szomszéd szobában kezdetét veszi az utolsó szertartás. Elégeti, még hozzá úgy, hogy a temetésre egybegyűlt tanári kar tagjainak kezéből kapkodja ki az íveket, mert e derék tudósok helyet, időt feledve merülnek el az «isten» alkotásokba, melyek létezését csak most tudták meg. Ez a leghazugabb komédia, amelyet regénybefejezésül el lehet képzelni. Ezt a részt külön el kell olvasni magánál Sudermann-nál, hogy meggyőződjünk e teatrális befejezés komikus voltáról. Ilyen gyermekes «bosszúállás» csak olyan író agyában foganhat meg, ki soha nem igyekezett a dolgok mélyére látni. Ime az egyik típus, amely ellen joggal frontot csinál az expresszionizmus. Mit tanult és tartott meg ez az író a naturalizmusból, melynek egykor uszályhordozója volt? Csak valami érzékcsiklandoztató, elkábító látszatigazsághajhászást. A felszínesség (tehát a közönség háromnegyed része) lépze megy, sőt szentimentális sóhajjal könyveli el: «Ilyen az élet!» Az élet természetesen egyáltalán nem ilyen, azaz legfeljebb azoknak ilyen, kik ilyen-

nek akarják. Az ifjabb generáció német írói, művészei mindenekelőtt ellenszenvvel fordulnak el a régi mákonytól; az örökös erotikumhajhásztól. Őket a nő nem mint szerető érdeklí elsősorban, hanem mint embertárs, mint kiegészítő és segítő fél. Nagyobb emberi problémák szakadtak ránk a világháborúval és ennek utóbjáival: vége az örökös szerelmi nyafogásnak, amely pár évvel ezelőtt már valóban minden emberi törekvés végcéljaként tűnhetett föl az irodalomban. Vége persze a tudományos nevek mögé menekülő malackodásnak is, amely viszont nagy pszichopatológiai gyűjtőtábornak kezdte tekinteni a földet. Az új irány hívei elsősorban is akarakterővel tűnnek ki, amely eltakarítja az útból mindezeket a régi akadályokat: mindenféle szentimentális, de «természetudományos» és «tárgyilagos» módszerekre hivatkozó probléma- és tragédiagyárakat s azok irodalmi főrézsvényeseit. A modern kor emberét jellemzi a színjátszás az életben, sőt talán még legbensőbb belsejében is. Elég volt a komédiából, mondják a fiatalok. Ember és tett kell ide, nem bábok, hazugságok és önanalizálás a végtelenségig!

Láttuk azonban, hogy Th. Mann ellen szintén fölemelték szavukat a fiatalok, sőt épen a «Buddenbrooks» elleni nyilatkozatból indultunk ki. Ez pedig kétszeresen aktuális, mert épen most jelent meg e kiváló írónak egyik legérdekesebb önvallomása, nemcsak első nagy regényéről, hanem úgyszólván egész művészi pályafutásáról: «Lübeck als geistige Lebensform» vagy «Die Entstehung der Buddenbrooks», amint a fedőlap alcíme magyarázza. Ha az expresszionista nyilatkozat főként Mann polgár-voltán akadt fönn, itt — legalább látszólag — ugyancsak bőven kaphat újabb anyagot ebben az irányban. Már a mottó Goethe (a városi polgárság legfőbb reprezentánsa) egyik városi polgárságot dicsőítő költeménye: «Wo kam die schönste Bildung her, Und wenn sie nicht vom Bürger wär?» Csakhogy mit ért Th. Mann polgárságon meg polgári közepszeren? (Idee der Mitte.) Ő maga megadja a választ rá: «Túlságos szorososan kapcsolódik ez az életforma az emberiséghez, a humanitáshoz, minden emberi művelődéshez, semhogy bármilyen emberi közösségben valaha is idegenné és nélkülözhetővé válhatnék»; «A gazdasági-osztály értelembenve, ennek tévútra vezető hangsúlyozása játszik közre, bourgeois osztályközepesség tévesztődik össze német polgári szellem- és világgözepszer hirdetésével!» Szükséges ezt kiegészíteni a régi német lovagideálra való utalással, amint ez legszebben Wolfram von Eschenbach «Parzival»-jában jutott kifejezésre: «diu maze», a mértéktartás nagy klasszikus elve ez, amelyet a lovagoktól a polgárság örökölt és származtatott át reánk. Mert mit mond Mann egy más helyen? «Az etikai elem, a tisztán esztétikaival ellentétben (ellentétben a szépség- és élvezetörömmel s egyszersmind a nihilizmussal és halálvagabondage-zsal) igazában életpolgáriság, az életszabta kötelességek iránti érzék!» Látjuk tehát, hogy milyen emelkedett szellemben fogja föl a polgárit. Távol áll ez minden nyárspolgári laposságtól, avagy materializmustól, ellenben van benne valami a germán protestáns életigenlésből, az életformálás, a céltudatos komoly tevékenység, a munka igenléséből. E szerint jó keresztény is csak az, aki hasznos, munkás tagja a köznek. — («Werkheiligung!»)

Nem kevéssé tanulságos másfelől, hogyan tagadja épen Zola befolyását erre az első nagy regényére: nem is ismerte akkor még. A Goncourt-testvérek, skandináv írók, majd, írás közben már, az oroszok hatottak rá. Nem is lehet Mann-nál elsősorban vagy kizárólagosan naturalizmusról szó; sem most, sem később. Romantikus ő keresztül-kasul, amire ebben a könyvecskéjében

is elsősorban a zene és a tenger szeretete utal. A Lübeck melletti gyönyörű keletitengeri fürdőcskét, Travemündet (hol hősnője, Toni egyetlen nagy élményét, mély szerelmét éli át) maga Mann is egész költészete kiindulópontjául jelöli meg: «Ezen a helyen a tenger és a zene szívemben eszményi érzéskapcsolatba került egyszersmindenkorra» és «a tenger, ennek ritmusa, zenei transcendens volta valamilyen módon mindenütt ott van könyveimben». Magam is azt merném állítani, hogy Lübeck, ez a végtelenül stílusos északnémet város, amely középkori épületeivel, pompás ősi városházával, vöröstéglás régi nagy templomaival a szelid őszi napfénytől elárasztott arany-sárgalevelű hatalmas hársfák közt saját emlékezetemben is mint a szépség kőbefeformált jelképe él, a nyugodt, barátságos, a hullámokkal enyelegni látszó Travemünde is szinte predestinálva van rá, hogy igazi germán romantikát: a vágy (Sehnsucht), a zene, a végtelenség költészetét, de egyszersmind a rendet, az egyensúlyt, a mult, a történeti fejlődés tiszteletét, egy bizonyos mérvű polgári józanságot közvetítsen, persze csak annyit, amennyi elég, hogy a romantikus forrongás klasszikus mértéktartást sejtessen meg. Milyen jellemző különben Mannra, a romantikusra az is, hogy a szem és fül emberét megkülönböztetve, amannál a dél fogékonyságát, emennél az észak szenzibilitását véli föllelhetni. Színek alig vannak nála, pedig éles szeme van a *mozdulatok* ellesésére. A táj jellegének a fülön át való befogadásáról ír, zeneileg recipiált tájról szól s így egyáltalán nem véletlen, hogy szeretettel kezeli a tájszólást és egy-egy ismétlődő, vissza-visszatérő beszédbeli fordulattal szereti jellemezni legtöbb személyét. Romantikus vágyódás csendül ki végül abból a beismerésből, hogy szülővárosa kettős formában létezik számára: «einmal am Ostsee-Hafen, gotisch und grau, doch als Wunder des Aufgangs noch einmal, entrückt die Spitzbögen maurisch verzaubert, in der Lagune» — Velence tehát, a «Halál Velencében» színtere, minden északi romantikus déli mágnese, a csodaváros; G. Hauptmann üveghuta-mesedráájának is szimbolikus művészálmá. Vagy kell-e germánabb (és így romantikusabb) hős a «Varázshegy» Hans Castorp-jánál, kiről maga Mann írja, hogy benne a hansa-szellem csak átidomult: ósatyáiban magasabbrendű kalózszellemként élt, benne a lelkiében, a gondolatiban való kalandvágyként! És miért keresi Castorp a hőmezőket? Mert ezekben az őcsönd uralkodik, az ősfenyegetés, a nyugtalanító nagy bizonytalanság, amely a tenger rokonaivá teszi őket. A tenger pedig az örökkévalóság, a nagy semmi és a halál élménye: metafizikai álmom. És milyen telivér romantika az a fölfogás, hogy az ember gúnnyal fordul e túlerős hatalmak ellen, melyek vakságukban fizikailag megsemmisíthetik ugyan, de még halála pillanatában is dacolna velük.

Senki sem csodálkozhatik ezek után azon, hogy Mann legfrissebb ajándéként oly finom kis gyermektörténettel kedveskedett közönségének, mint a saját kislányáról mintázott «Unordnung und frühes Leid». Mi történik itt? Semmi és minden: egy gyermeknappal, egy kis családi ünneppel kapcsolatban a gyöngye kis emberpalánta először találkozik az örök emberi fájdalommal, a boldogság lehetetlenségének megsejtésével. — Más is van azonban e novellában, ami megüti a gyakorlott fület: az ironikus panasz hangja, hogy a kérelhetetlen világrend idegenekké teszi egymás számára az apák és fiúk generációját, az «öregeket» és a fiatalokat. «Greislein»-nek, «vénség»-nek titulálja az apát a 18 éves Ingrid is, a szépszemű bakfis, ki ugyan kegyeskedik a gimnáziumot elvégezni, mert úgysem kerül különösebb fáradságába, de feltétlenül szíznő lesz. Még inkább lenézi az öreg nyárspolgárt 17 éves fia, kinek az a vágya,

hogy minél előbb kikerüljön az életbe s vagy táncos legyen, vagy pincér — Kairóban! Az apa, a komoly Prof. Cornelius (= Mann, a polgári költő Lübeck fia, a «Buddenbrooks» szerzője) rezignáltan látja be, hogy neki a komikus «ős»-nek, az életföladatokban, munkában hívó, a rendben s fegyelemben bízó antidiluviális szárnak csakis jó képet szabad vágnia a furcsa játékhoz, nehogy még nevelésesebbé váljék ebben a mai semmit komolyan nem vevő látszatvilágban!

Ezzel el is érkeztünk újra az expresszionizmushoz és létjogosultságához. Ez az irány az, amely legjobban érzi mai kultúránkban a hitnek, az erős meggyőződéseknek, a szó szoros értelemben világnézeti alapnak a hiányát és ezt keresi — sokszor kétségbeejtően torz módon — minden áron, minden eszközzel. Képviselői nagyon jól tudják, hogy lejárta magát a fölvilágosodással összefüggő minden irány (realizmus, naturalizmus) s maga a fölvilágosodás is, de épen úgy hitelét veszítette a romanticizmus minden válfaja s újraéledt formája. «A naturalisztikus reformakarat épügy eltévesztette a célt, mint az újromantikus kultúrarángás.» «Ez a generáció egyben új támpont után kutat a modern élet káoszában, amely a világháborúban rejtekéből előtört és mindenki előtt nyilvánvalóvá vált.» A naturalisztikus meg romantikus világrendezés lehetőségébe vetett hit összeomlott s az expresszionizmus új lelki, erkölcsi, társadalmi erőforrások után kénytelen kutatni. Mindenekelőtt ez a keresés jellemzi az új irányt; innen való sok túlzása is. Jellemzi továbbá a hinniakrás, amely — mint láttuk — a Mann nagy lübecki regényében mutatkozó pusztulásnak, dekadencia-szellemnek esküdt ellenségévé teszi. *Werner Mahrholz* legújabb kitűnő könyvében «*Deutsche Dichtung der Gegenwart. Probleme, Ergebnisse, Gestalten*» (Berlin, Wegweiser, 1926) nagyon világosan különbözteti meg a főirányon belül a következő négy ágazatot: aktivista, primitívizáló, gótikus és barokk expresszionizmus. «Minden eredeti, egyszerű, egyszerűségében nagyszerű föltétlen értéknek tűnt föl: eredeti azonban a tett és az emberiség ősalapja.» «Kétségbeesés és káosz, tett és eredetiség: ezek az expresszionizmus határai.» Valami újromantikus vonás rejlik az expresszionizmus gótikus meg barokk irányjaiban. A mai civilizáció iránti kételkedés itt is régebbi kultúrákhoz vezetett vissza, de különösen jellemző, hogy ismét olyanokhoz, melyekben vallásos extázis uralodik! A különbség újromantika és expresszionizmus közt e ponton abban adódik, hogy amaz a régmúlt kultúrvilágok irányában élvezőleg, játékosan viselkedik, emez pedig a vallásos erők teljes intenzitását igyekszik új életre támasztani. — Az aktivisztikus irány fölvilágosodás-teóriákat elevenít föl a maga módján: kritikát gyakorol a civilizációval és mechanizációval szemben. A modern világot — elijesztés céljából — a legotrombábbnak festi. Minden csúnyaság rajza itt nem rútban való gyönyörködésből fakad, hanem a prófétai fatanizmus túlhajtásából. A primitívizmus kiegészíti ezt az irányt, amennyiben pozitív formában küzd egy más világért: bemutatva azt, hogy egyszerűbb népeknél, egyszerűbb körülmények közt mennyivel jobb minden, mint a túlcivilizált, komplikált Európában. A gótikus- és barokk-expresszionizmus a multak hasonló kinjaiban felismervén a mi korunk bajait és kétségbeesését, egészen új megértéssel fordul feléjük.

Már ebből is láthatjuk, hogy az expresszionizmus, mely minálunk jobbadán gyermekes túlzásaiban vált ismeretessé, korunk legmodernebb szülötte, amely híven tükrözi jelen helyzetünket. A németek már sokkal nagyobb megértéssel kezelik és minden komolyabb tudományos meg népszerű irodalom-

történeti művük behatóan foglalkozik vele. Ilyenek a legutolsó években szinte gombamódra nőnek ki a földből. A legjobbat egy egyetemi tanár írta, bebizonyítva, hogy nincs igazuk azoknak, kik a tudományt csak századok porától lepetten képzelhetik el. *Hans Naumann* kitűnő könyvére gondolok: «Die deutsche Dichtung der Gegenwart. 1885—1924». (Stuttgart, Metzler, 1924.) Nem szabad épen az expressionizmussal kapcsolatban megfeledkezni *A. Soergel* új könyvéről sem: «Dichtung und Dichter der Zeit. Neue Folge: Im Banne des Expressionismus» (Leipzig, Voigtländer, 1925), amely nemcsak legbehatóbb analiziseit nyújtja az idetartozó új műveknek, hanem gazdag képanyagával a képzőművészetek felé is érdekesen egészíti ki témáját. A legtanulmányosabb azonban talán mégis az, hogy a németek sok-sok könnyen hozzáférhető olcsó kiadásban (így pl. a Deutschkundliche Bücherei kötetkéiben) népszerűsítik legújabb irodalmukat, sőt az iskolába is beviszik (Denken und Dichten vom Naturalismus bis zur Gegenwart. Für die Prima höherer Lehranstalten in Auswahl dargeboten von E. Pilch und G. Schultze-Buchwald. Leipzig, Reisland, 1925). Ez azonban nem baj, sőt ellenkezőleg; ez az új irodalom lelkesedést közöl, mert lelkesedésből született. Megtanít hinni, mert nagy hit hatja át magát is. Eredményesen, győzelmesen száll szembe az utóbbi évtizedek túlfinomultságával, túlérzékenységével, magánfájdalomba való elmerülésével. Tömegeket mozgató új szociális erők jelentkeznek itt a költészetben. Az örök német Istenkeresés egyelőre kaotikus, tisztulatlan formában, de nemes erővel tör itt elő.

Koszó János.

PIHENŐ.

*Alpesi kunyhó, hegyi fészek.
Meggpihenek és visszanézek.
A völgyön könnyű ködlepel.
Ma reggel onnan jöttem el.*

*A házikók a völgy szívében,
Akár egy távoli mesében,
A ködön átpiroslanak,
És fel-felcsillog a patak.*

*Amott a völgy apró vasútja
Kis pályáját sítva futja.
Elnézem és azt gondolom:
Játékvasút kis asztalon.*

*Csak nézem, nézem, félig-ébre,
És hallgatom a déli szélben
Hozzám mosódó völgy dalát,
A felcsengő Úrangyalát.*

*És hallom, hogy sóhajt utánam
Déli harangszó bánatában,
Ó hallom, és hallgatni fáj! —
A templom és a völgyi táj.*

*Szép völgyi táj, amerre jöttem,
Hogy elmaradsz te is mögöttem
Piros telők és zöld torony:
Gyermekkorom, ifjúkorom!*

*Játszottam én dalolva régen
Gyepes, gyümölcsös völgyi réten.
Száll, mint a szél az ifjúság!
Ej, . . . hegyet hágjon férjüláb!*

*Serkenj szívem, ernyeszt az álom!
Pilledt pilláim tágra tárom:
A hókendős Gerlost lesem.
Magasba nézzen férjiszem!*

*Már hallom, hallom, talpig-ébre,
A gleccser-fúta fenti szélben
A fenyves gót hajóin át
A havasok harangszavát.*

Sík Sándor.

SZOMORY.

NEHÉZ ELDÖNTENI, melyik az igazi kritikai feladat: a művek vagy a mögöttük álló ember vizsgálata. Boileau csak a munkákat nézte és kortársairól mondott ítéletei, értékelései mai napig helytállóak, Sainte-Beuve, aki csodálatos hajlékonysággal hatolt be az emberi lelkekbe, igen sokszor tévedett. Még távolabb jártak az igazságtól a közelmúlt élménykutatói, akik az alkotást teljesen az író jól-rosszul felkutatott benyomásaiból, élet-körülményeiből, hangulatmódosító hatások játékából vezették le és azt hitték, mindent megértettek, ha egy mondatnak, képnek, alaknak úgynevezett élmény-alapját megtalálták. Ez a felfogás egyrészt túlzottan egyszerűsítette a problémát a gyakran önkényes oksági kapcsolatok kimutatásával, másrészt a petite histoire, a pusztán kuriozum, a furcsa és váratlan élményrészletek fürkésztésével a vizsgálódást szükségszerűen a jelentéktelen, a nem igazán fontos felé terelte. Eredményesebb tehát a munkából kiindulás, de elkerülhetetlen az íróhoz megérkezés. Nem az élményhez, amely fluktuáló, ködös, el nem határolható valami, hanem a szilárdabb maghoz: az író világszemléletéhez és élet-értékeléséhez. Az író gondolatai, célkitűzései, intenciói, a kor általános világfelfogásába való egyéni behelyezkedése mind fontosak a kritikus számára, épen úgy, mint az ösztönök, hangulatok, többé-kevésbé tudatos érzelmek, vágyak és óhajtsók, amelyek a gondolatokat befolyásolják, azoknak irányt szabnak vagy eredeti irányuktól eltérítik. A célképzetek, mindaz, amit az író feladatnak, eredménynek, értéknek érez és amelyek felé való törekvést vagy legalább a kívánság belső feszültségét átönti az olvasóba is, a szándékoknak a munkában megvalósulása vagy eltorzulása, az öntudatlan akarások világba lépése vagy elvetélődése, az írói személyiség formákban kibontakozása és módosulásai a kritikus vizsgálódásának igazi tárgyai. Ha az író lelki habitusa összhangban áll céljaival, mondanivalóival, alkotó erejével, a munka megvalósult eredményei sokszoros intenzitással, határozottsággal mutatják meg azt. Ha ellenben az intenciók pretenciókká durvulnak, cégéreként viselt jelvényekké, vagy betegesen és hiába vágyott díszekké: a lélek képességei tehetetlenül állanak a vállalt feladatokkal szemben; ezt is elárulják a munka hiányai, a melléfogások, a kisiklott mondanivalók, a tévedések, a naiv vagy rosszul sikerült részletek. Az írói lélek minden gyöngesége, mint ahogy ereje is, pontosan tükröződik a munkában. A kritikus minden elejtett szóból, tudatos indiszkrétcióból és akaratlan vallomásokból, szavak hangsúlyából és elhallgatásokból, a választott témából és alakokból, előadásból, ötletekből, hasonlatokból következtetést vonhat az író lelki képletére, az elerőtlenedést, a kudarcot okozó tényezőkre. Figyelnie kell az író által vállalt szerepre, a tulajdonságokra, amiket önmagáról kedvezőt vagy kedvezőtlenül elhithetni szeretne, vigyáznia kell az apró utalásokra, jelekre és a rendszeres gondolat sorokra egyaránt. A legkisebb és a legnagyobb részletnek is jelentősége van számára mindennel együtt, ami mögöttük van; a munkát teljesen felhasználhatja, kijátszhatja az író mellett vagy ellen.

Még inkább jogosult az író meggyőződéseinek, elveinek, szándékainak, egész lélekanyagának elemzése és mérlegetése, ha a munka, amelyen keresztül ez történik, önéletrajz, még hozzá intellektuális önéletrajz, mint a «Levelek egy barátónkhöz». A mű és a lélek vizsgálatának szempontjai itt egybeesnek. A kommentár egyben lélekrajz. A munka szellemétől Szomory szerint is nem választhatjuk el «az író egyéni szemléletét, ízlését, hajlandóságait».

Ha a leveleket olvassuk, újra meg újra fásarszótan és fáradhatatlanul fülünkbe cseng egy motívum, ismétlődésével ráeszméltetve, milyen fontosnak érzi a szerző : az előkelőség. Szomory előkelő akar lenni és világnézetének, írói szemléletének alapja az a hit, meggyőződés, hogy ő valóban előkelő is. Előkelőnek tartja magát ízlésében, tudásformáiban, életmódjában és életmódorában, átélt és gondolatban újra felidézett élményeiben, érzelmei pompájában, igényeinek, szándékainak, irodalomfelfogásának választékosságában. De a nyugodt önbizalom kiérzik belőle, a világba kiabálja előkelőségét, szüntelenül hirdeti, magyarázza kiváltságosságát. Olykor elcsüggedve és magahitetlenül, máskor csinált iróniával, legtöbbször naiv kérdésessel figyelmeztet, értelmez, mutogat. Görcsös és fájdalmas akarással kívánja az előkelőséget, erőlködik, mesterkedik és azt szeretné, ha természetesnek látnák. Repesve várja, hogy az emberek igazat adjanak neki, megerősítsék ingadozó hitében, valóban lássák és csodálják benne a hallatlan eleganciát és felsőrendűséget. Remeg, hogy nem lesz érzékük egyes gesztusok, formák, megnyilatkozások értékéhez, hát megmagyarázza őket, kiemeli rejtett szépségeiket. Beszél, beszél, sürgeti az álmélködást, ő maga el van ragadtatva produkcióitól és lépten-nyomon meg-részegedik finomságaitól, egyénisége nagyvonalúságától. Szakszerű magyarázatokkal szolgál, mint egy múzeumi kalauz, de önmagáról, élvezi magamagát és fél, hogy elsikkad valami e sok nagyszerűségből, nem értik meg szépséget, úriságát.

Az előkelőség fogalmával talán semmi sem ellenkezik jobban, mint ez a sóvárgó és egyben büszkélkedő, nyelvlógató, kidülledt szemű vágy és vásári kikiáltás, portékadicsérés, a közvetlenséget, természetességet, magátólértetődést feltételező elegáns szépség agyonbeszélése. Képzeltető-e olyan arisztokrata, aki mindenkinek az előkelőségéről beszél és kézzel-lábbal figyelmeztet viselkedésének, modorának finomságaira?

Nézzük meg közelebbről Szomory tragikomikus előkelőségnosztalgiját, izzadó eleganciáját.

Az első nagy, jóvátéhetetlen negatívum, amit melankolikus sóhajtással idéz emlékezetébe : a születés. Más fajtába kellett volna születnie és más körülmények közé, nem zsidónak és a királyutcai bérház lármás ghettójába. Születni ! Ez nagyon fontos — mondja és fájó borzongással gondol a kiváltságos helyzetre, amitől elütötte a születés szeszélye. Bármilyen furcsa, de kijátszott-nak érzi magát, akinek kezéről elütötték a jussát ; királyi természetével őt más sors illette volna meg. Súlyos teherrel indul az előkelő magasságok felé.

De mennyi más körülményben talál kárpoztást a rosszul született ! Mi mindenben érvényesül akadálytalanul, zavartalanul természetének eleganciája! Szomorynak a parvenü-zsidó bánatától kissé már fátyolos szeme újra felragyog és gyönyörítettassan sétál kincsein. Zsidógyerek, de milyen előkelően szép, «hibátlan, mint egy Velasquez», «a legszebb fiú», hófehér archörrel, titánvörös fürtökkel. És a testiekhez mennyi kibontakozó, gazdagon áradó lelki szépség, értelmi és lelki csiszoltság, «elite érzések», «finomság és ösztönszerű előkelőség», «diszkréció, ízlés», «csúcsíves igények». Mennyi tapintat, tartózkodás, visszahúzóds,

megalkuvásnélküliség, «lelki és testi eleganciákban», feudális elzárkozottságban» élt «kiváltságos élet»! És hogy vetíti át ezeket a tulajdonságokat kevés számú társaiba. Barátnőjébe, aki szőke, előkelő, Szent Szűzben hisz és hogy tud autóba ülni, milyen művészettel! okos, igényes, de rezervált és affektációnélküli, nincs meg benne az a bizonyos «intellektuális modor, nincs benne semmi pesti, inkább nagyszerűen vidéki. Ha Pestre jön, az ódon Vadászkiirtben fog megszállani «mint egy főispánné, egy igazi úrinő a vidékről, aki még hisz a vármegyében». És a barátok, akik megértik őt, a kevés számú rokonlelkek, a magányosságot megosztó, de szét nem romboló finom érzésű társak. Micsoda nők és férfiak formálhatták ki Szomoriban ezt az élénk Wunschtraumot!

Az életkörülményekben is mennyi artisztikus előkelőség! A királyutcai bérházból a piaristákhoz jár a fiú, «mert jó apám, finom érzékével a nevelési dolgokban is szerette az eleganciákat». De itt sokrétű lelkét szüntelen sebzik az értelmetlen tanárok, «akik nyilván nem olvasták a Plato Respublicá-ját s nyilván Jean-Jaques Emile-jét sem» és akik tekintéllyel akartak hatni érzelmi dolgok helyett. Ilyen emberek nem méltányolhatták, hogy a tizenöt éves kisdiák a maga túlaradó lelki gazdagságával és remegő vonzalmaival Daudet Sappho-ját olvasta óra alatt és kegyetlenül száműzték őt az iskolából. «Egy nagy lélek megcsókolt volna a könyvért» és azért, hogy a rideg, lélektelen óra alatt olvasta.

Az alig felserdültnek Jókai közvetítésével ismét az előkelőség felé lendült pályája. Újságíró lett, ő, a szegény zsidófiú bekerült fontos szerkesztőségekbe, magyar urak közé, «mind finom ember ez, Annie, a legfinomabb magyar ember», akik Lévy József, Szász Károly, Pulszky Ferenc, Csemegi Károly, Ábrányi Kornél, Arany László stb. «megvesztegető udvariassággal visszaköszöntek, mikor köszöntöttem őket, akik rámnéztek, megálltak, megszólítottak, meg is dicsérték olykor»! Furcsán ölekezett itt az épen befogadott zsidónak még friss hálaérzete, kissé meglepetten, kissé bizonytalanul csodálkozó örvendezése, (hogy lám, megbecsülik, maguk közé fogadják e «finom» magyar urak) és az örök zsidónak hol dühös, önmaga előtt letagadott, majd alázkodó és természetesnek tartott, de kipusztíthatatlan alacsonyabbrendűsége, tökéletlenségérzése szemben a tökéletes, mert keresztény emberpéldányokkal. Minden «gój»-ban van valami, amit minden fölényességhangulata mellett utánozhatatlannak és egyben örülten óhajtottnak érez a zsidó, valami természetesség, «finomság» és igazi előkelőség, aminek nyitját nem tudja eltalálni. Ezt az ösztönszerű megalázkodást próbálja azután kitépni magából a maga életértékeinek igazolásával, a maga tulajdonságainak diadalmas keresztülerőszakolásával, de hiába. Akarata ellenére csak elfogódottan tud nézni a nem fajtájabeliek életére és egyéniségére és csak ezekben tudja méltányolni a felsőbbrendűséget is. A zsidó magasrajutottakban, bennük is és őket néző társaikban mindig ott él az alulról felkerültség, az «egy szerencsésebb a többi között» tudata és az elértet kicsinyítő ironikus szkepsis. A zsidó arisztokrata sohasem hiszi és hiheti el, hogy ő valóban arisztokrata. Szomor is a maga kiváltságos magasságában boldogan örül a keresztény jóindulatnak, elégedetten szögezi le, hogy a Harry Russel-Dorsan különösen Gárdonyinak tetszett és bókoll Kállay Miklósnak, aki igazán érti a költőket. «Rájöttem arra, hogy bizonyos ritka szépségeket csak a legfinomabb keresztények értenek.»

De már az ifjú hálájában és kamaszos ragaszkodásában kiütköztek a máig tipikus vonások: a gyors alkalmazkodás után elkülönülő tendenciák. A befogadtatás nagy megrázkódtatását a fiatal ember és nemzedéke igyeke-

zett tompítani magában és az erkölcsi, önkéntelen megalázkodó beolvadást jelentő érzületet átváltoztatta a fölényt és különállást biztosító esztétikai szempontra. Minden lelkesedése és boldogsága mellett is szemlélődője és bölcs megértője volt ennek a kornak, nem résztvevője. Gyönyörködött a szép bálványban, a kitűnő emberekben, látva, de megértve és méltányolva hibáikat, maradiságukat. Kicsit együgyűek, kicsit jámborak az itthoni nagy törekvések, ideálok, de olyan kedvesek, patriarchálisan szépek. És az emberek műveltek, finomak, kultúráltak — nem szabad nagyon követelőlnök lennünk, nem igaz? Arany László még Renant is olvasta, amit Szomory elragadtatva idéz. Képzeld, nem is zsidóújságíró volt, mert akkor nem kellene annyira csodálkozni, de gyönyörű magyar ember és mégis olvasta! Igen, valami nagyszerű dolog volt itt, amit élvezni kell, de amihez tulajdonképpen nincs sok hozzászólni való. «Ez egy gyönyörű magyar világ. S csak úgy kell bámulni, mint a borjú.» «A Bibliához és Shakespeare-hez lehet kommentárokat ragasztani, Arany Jánoshoz nem szabad.»

E hűvösen elegáns álláspont alapján érthető, hogy midőn ez ifjú Párizsba sodródik, hallatlan előkelőséggel megugorva a katonáskodás elől («Olyan szabadnak születtem! A háborúba szívesen mentem volna, ha bevesznek. Ide sem azért, hogy lövöldözsek, mert ez nem illik koromhoz és filozófiámhoz, de hogy megtegyem a kötelességemet.»), minden különösebb erőfeszítés nélkül akklimatizálódik és minden honvágya ellenére nagyon jól beletalálja magát a francia életbe. A nemzeties költészet pályáját egy-kettőre levetette és az Arany-hagyományok szelíd légkörét egyszerre és minden szervezeti visszahatás nélkül cseréli fel a szimbolista költészet levegőjével. Már francia verseket ír, felolvassa Moréasnak, vitatkozik, franciásabb a franciáknál, otthon van közöttük. Természetesen meg is kedvelteti magát, Daudet kedvence, igen, Daudet kedvence, amiről több ízben értesülünk. Egy intelligens zsidó fiatalember mindenütt megállja a helyét! Furcsa, hogy hitek, meggyőződések mily kevésbé égetődnek be a zsidó intellektuel lelkébe, bármilyen hévvel tudja is magáévá tenni őket. A változásnál nincs semmi akadályozó maradékérzés, ami megzavarná a folyamatot, nincs semmi fennakadás, tétovázás és hibázás: tisztán, üdén, hiánytalanul lép az új lelki berendezés a régi helyére. Lelki kirakatrendezés minden emóció nélkül.

Páris és a franciák hatása alatt születik meg Szomory legfőbb és önmagát legjobban kielégítő pretenciója: ő művészlélek. Minden másban maga is érzi, hogy megtorpant az akarása elháríthatatlan akadályokon, a felfelé szárnyalás végét megtépték a röstelkedés, megalázkodás, irigység stb. inferioris érzelmei; most hiánytalanul kiélheti egyéniségét. Ha származása és örökölt tulajdonságai bizonyos dolgokból kirekesztették, művészi ízlése, szenzibilitása, csodálatos tehetsége olyan régiókat nyitnak meg előtte, amelyek mások előtt ismeretlenek. Művészetének eleganciája, a csak úriemberek ízlésének előkelősége pesti íróársai fölé emelik. Ez utóbbiak nem az ő mesterségét folytatják, mint mondogatni szereti, nem tudnak különös, ritka, új színekben ragyogó, «inédit» élményeket adni Az ő íróisága, mint a lelke, magányos, másokéval össze nem mérhető.

A hagyományos és előírászerű művészi tulajdonságokat mind megtalálja magában. Elsősorban szenved. «Szárnyaszegett és végsőkig nyomorult, bár különösebb oka nincsen reá, de hát «nem volna szabad, csak szenvedni». «Bizonyos értelemben mártír», művészi kétségbeesés áldozata. De szívesen elviseli a szörnyű fájdalmakat, hiszen ezek emelik a köznapiság felé. Persze nagyon egyedül is van. «Egészen egyedül vagyok, mint az igazi ember, egyedül. Innen

van nyilván, hogy olyan sokat beszélek.» De hogysis ne lenne elhagyatott egy ilyen művészlélek, aki rettenetesen érzékeny, kényes, ki nem állhatja az affekciót, nem tolakszik, legkevésbé az írásával, (amint ezeket szép szerényen megjegyzi magáról, akinek arra is kell gondolni, hogy valami contenance-a legyen és aki «inkább tartózkodó». És hogy ne lenne magányos az olyan művész, aki úgy él, olyan intenzíven befelé, mint ő és akit annyira csak a szép, a nagyvonalúság, a magasabbrendű érdekel.

Sokoldalú művész ő, de természetesen előkelő restrictiókkal és diszkrécióval az. Nem esik szét vagy kapkod, vagy sodortatja magát a sokféle által, nem, világért sem, hanem bágyadt érdeklődéssel, hanyag hangulatjátékkal engedi át magát színes élményeinek. Hihetetlen gazdag és komplikált az érzelmevilága, de lám, ugyanakkor egyszerűsége, csendes áhitatra, aláatra való hajlamot is érez magában. Jó ismerősünk ez az érzelmi dúskálásban jelentkező álcsmőr, a töredelmes főhajtás, aminek csak gesztusértékét élvezzi a differenciált lélek, a megalázkodás pusztán esztétikai gyönyöre és abszolút erkölcs-nélkülisége, a kiszámított vágyakozás az egysíkúság, egyszerűség, problémát-lanság után. Nem szabad a rousseau-i természetességvagyban keresnünk ez az érzület típusát; inkább bizonyos, ma általános középkor és szentelképzeléssel rokon. Azzal a felfogással, mely Földinek egyik «nagy» jelenetét ihlette: két szerelmes vad ölelés közben Assisi Szent Ferencről és Szent Kláráról fantáziál.

Ide tartozik a kereszténységnek furcsa értékelése is; intenzitást és egyszerűséget nyújt egyszerre, tehát érdemes lélegz gazdagítás szempontjából meg-
térnünk. Minden felelősségérzet és mélyebb megértés nélkül válogatja ki az ilyen megújított lélek a vallás stimulatív elemeit, feszültséget, dinamikát keres és habozás nélkül feláldoz minden nem megfelelő részletet. Szimentalizmusát szívesen táplálja az evangéliumok ígéivel, irlalmas ösztönei szolgálatába állítja Krisztus alakját, «vérvizik a jószágtól és szenvedéstől». Így volt Szomorj is. «Evoluáltam, evoluáltam evangélikusan», «II. Lajos király színművetem akár egy bencésbarát írhatta volna».

A fantázia is megtalálja a maga kis örömeit a «színesebb teológiák, misztériumok s a kereszt költészetében». És milyen hangulatokat bányászhat ki a műértő lélek! «A keresztény vallás etikája csupa fokozat a gyönyörben» — és semmi más.

Am a pusztá érzelmi eső nem tudja fölfrissíteni a lelkét, még ha az egekből szakad is alá. Ideálok után vágyakozik, de nem a tartalmukért, csupán formájukért, szépségükért, magáért a vágyakozásért. Ma általános ez a terméketlen esengés eszmények, dogmák után. Szomorj, a nagyon egyedülálló, mint mindenben, ebben is beletartozik az átlagtípusba. Fáradt mosollyal szemléli a különféle hiteket, meggyőződéseket, irigylit a mártirok sorsát, a kifejtett energiáért és életük teljességéért. Miért tudná ő feláldozni magát? «Mindenen csak relative hiszek.» Különben — jön rá — az egész áldozat csak szépsége miatt érdekes, és ha jól meggondoljuk, számárság egy kiművelt lélek szemében. «Az eszmények, Annie! Van ennél gyermekiesebb valami, még akár fel is fokozva vértanúságokig, ami az emberi naivitásnak legszélsőbb hajtása.» Tekint-sünk csak mélyére a dolgoknak; «bizonyos tiszteletreméltó mártirok, nem úgy égtek-e el a máglyán egyszerűen csak konjunkturákért?» Nem is az igazság a fontos: «Gyönyörűen tévedni, ha meggondolja az ember, a legnagyobb művészet».

De mindenkinek éreznie kell, hogy e gyönyörű tévedések játéka mögött óriási, komoly tudás rejtőzik. Ez az újabb Szomorj-pretenció, talán éppen annyit

emlegetett, mint az előkelőség; «szenvedelmes erudició». A szenvedelmes jelző, láttuk milyen sablonos érzelemgörcsöket jelent; nézzük meg az elképzelt és valóságos erudiciót. Mindenekelőtt tisztelettel vegyes részvétünknek kell felébredni. Szomory rengeteget dolgozik, hosszú éjjeleket virraszt át tanulmányai és munkái felett (jó néhányszor bejelentve), halálosan kimerült, («fáradt vagyok, miképen annyiszor»), tönkreteszi a vállalt munka és a grandiózus tervek, amiket naiv-kómikus, bár irónikusnak mért arányokban sorol fel. Akárcsak Balzac, nem találják? Különb, ha nem jutna rögtön eszükbe az összehasonlítás, Szomory készséggel és több ízben szolgál vele; egyébként is rokonságot tart Balzac-kal. Tetszik tudni, a víziójuk közös, egyformán nagy méretekben látják és formálják ez életet. Szép dolog egy életfeladatban felőrölt élet, Szomory is hát őrlődik minden életfeladat nélkül. Balzac műveit csak elképzeli és ismeretetést ír róluk; amiket valóban megír, szomorysak. Kókler, ki üres százkilósokkal utánozza az erőművészt.

Nemcsak Balzac a rokonlélek, de France és Renan is. Az utóbbi «kis ujjában van» számtalan tudományos munkájával együtt. «France-ot kellene utánozni» sóhajtja továbbá és nem veszi észre, hogy valóban, önkéntelen pasticheszerűséggel meg is teszi. Összes «egyéni felrajzolásai», legjobb ötletei, amelyeket sohasem mulaszt el a remekmű jelzővel és lelkes örvendezéssel kísérni, egytől-egyig France-i klisé. Az öreg zsidó és a fiatal lány találkozása, a tájékoztató Isten bölcs kegyelméről, a lécen Sapphóhoz úszás és más részletekben kiabáló a France-hatás. Az eredetiséghiány így mutatkozik az «elite érzések» után az «nédit» ötletekben is. Mondanunk sem kell, hogy az «egyéni meglátások», eredeti megélések mestere még csak árnyalatokban sem változtat, egyetlen kis hozzáadással sem módosít a nálunk uralkodó France- és Renan-képzeten. Bálványozott alakjairól nincs egy szikrányi eredeti mondanivalója, megítélésükben egyetlen szempontja, ami ne lenne a legtriviálisabb. Renan, a szkeptikus bölcs, France, a mosolygó bölcs — ezt a két olajnyomatot őrzi áhitattal.

France lebeg a szeme előtt tudásértékelésében is. France könnyedsége páratlan erudiciót takar, tehát egyformán könnyednek és eruditusnak kell mutatkoznak. Már csak azért is, mert a tudás mikéntjében is ki kell tűnnie az előkelőségnek. De az alkalmazott erudiciót észre sem veszik talán a nehézfűjek, legjobb, ha előbb közvetlenül, részletesen beszámolok róla. Tehát óriási orientalista tanulmányokat folytattam, tanár vagyok az úgynevezett bibliognosztikában, ha könyvet vásárolok, a kereskedő ámul szakavatott kifejezéseim tömegétől, 100 kötetben tudnám közölni egyetemes érzésemet a világ szemléletében a legnagyobb témákról és még mindig lenne mondanivalóm. Renan, mint már említettük, a kis ujjában van, a Habsburgok története, a XVIII. század, a francia irodalom területén és még sokféle: nincsen számomra semmi ismeretlen. És ezt a rengeteg tudást fárasztó virrasztások, áldozatok árán szereztem meg és még ma is szívesen feláldozom éjjeleimet, hogy elmerüljek Szent Ambrus munkáiban. Szomory szédül, a torkát szorongatja a meghatódás. Micsoda tudás! És mindezt elegánsan tudom, rengeteg fáradtságot könnyedén elrejttem. Az eredmény páratlan finomságán nem is sejtik, milyen műhelymunka előzte meg; pedig megelőzte, biztosíthatom önöket. Veszik észre, hogy választékos formáimmal milyen erőfeszítéseket titkolok el? Úgy-e, milyen jól titkolom, milyen szépen, utánozhatatlanul. «Modor gyöngédsége, előkelő tudományosság, eszközök eleganciája», ezt valósítom én meg művemben. Azért nem vagyok elvakulva, józanul ítélem meg magam. «Nem vagyok tudós.» Igaz, kissé magamnak írok, de «akaratom ellenére vagyok tudományos», az erudició kitör belőlem.

Bizony nekünk is szédülnünk, csodálkoznunk kellene a felsorolt tudásanyagban és a nagyszerű felhasználásban, ha Szomorynak nem jutna eszébe csakugyan bemutatni, nagy bőségben elszórni kincseit egy szellemi mágnás fölényes gesztusával. A jószándék megvan, csak éppen az eredmény kompromittálja kissé a szép erudíciót és a modor eleganciáját, Szomoryt a tudóst, és Szomoryt, a művészt.

Eredeti multszemléletét teljesen a Vie littéraire-ből, France kritikai munkájából meríti. Irodalmi értékelései, személymegítélései, helykijelölései mind onnan valók. Képzelné sem tud megbízhatóbb, tökéletesebb forrást. Ismeretlenebb idézeteit is annak köszönheti. Ahol magáról idéz vagy jellemez, rátalál a legelkoptatottabb, legközismertebb adatokra. Van egy asszociációs kísérlet, a hívó szavak játéka; valaki egy szót mond és megfigyeli az első felidézett fogalmat. Persze a legtöbbet együtt szerepelt fogalmak idéződnek fel, a fehérre a fekete stb. Végzetes biztonsággal kapcsolódnak Szomorynál is az írónemekhez a legsablónosabb képzetek. Musset-nél mit is idézhetne mást, mint a pontot az i-n, Pascalnál Kleopatra orrát, Rousseau-nál az első elhatárolást és mindezt azzal a tudattal, hogy trouvaille-okat közöl. Máskor affektáló fontoskodással kikeres eltolódott jelentőségű írókat, hogy éleslátását bizonyítsa. Így a Habsburgok történetéhez Thierry, Lenotre, Broglie könyveiben folytatott tizenharmadik századi tanulmányokat. «A harmadik rend története», Thierry főmunkája bizonyára nagyon fontos a Habsburgok megértéséhez.

És az idézetek formája milyen ügyes! Majd minden megjelölés nélkül csupaszon állnak ott, majd pontos oldalszámokat kapunk lapalatti jegyzettel és egy ízben elkerülhetetlennek érzi, hogy teljes tudományosan utaljon forrására. Részletesen idéz egy latin Plutarchos- és Aristoteles-kiadást annak igazolására, hogy Sophocles egyik tragédiája 1862 vers és ebből 700 maga a prológos. Ez már az erudíció teteje! Még hozzá két forrásban is utánanézett az adatnak és egyeztek!

No, de talán az idézetek helyett több szerencséje van az eredeti gondolatokkal. Nem fukarkodik az újszerű, meglepő megállapításokkal és az önfelédlt elragadtatással sem, hogy ilyen nagyszerű dolgok eszébejutottak. Észrevette, hogy a könyvek ellenmondanak egymásnak, nincsen egység bennük. Rájött, hogy «a történelem rettenetes szövevénye a bűnöknek és erényeknek». «Gyermek általában gonoszok.» «A zseni kívül áll törvényeken és rendszereken.» «A művészet mindent túlél.» «Rabelais szóművész. Ezt France is megállapította róla.» (Utólérhetetlen! Tehát a 16. századtól France-ig senki nem is sejtette.) Mennyi truisme, ahogy a francia mondja.

És végül egy tudását kedvesen megvilágító részlet. Egy kis fejezetkében felsorolja néhány levélíró elődjét és szerényen elkülöníti magát azoktól. Nem úgy ír — mondja — mint Mirabeau Ruffei Zsófiának, gróf Thurzó György Czobor Erzsébetnek, mint Cicero Dolabellának. Nyilvánvaló a felsorolásból, de a barátnőjére való applikációból is, hogy itt férfinek nőhöz írt leveleit idézi. Nos, Zsófiával és Erzsébettel nincsen baj, de Dolabella egész egyszerűen — férfi, Cicero veje és nem barátnője. Ugyebár, világos a kis tévedés lefolyása? Cicero híres levelező, akit illik megemlíteni, mintha jól ismernők. Átlapozzuk hát a leveleit és keresünk benne egy nőt. A sok us, o végződésű név között egyszerre találunk egy a-t (és hozzá milyen szép dallamos nevet: Dolabella), elolvassuk egy hozzá intézett levél legelejét, ahol Baii-i fürdőzésről van szó, látjuk a gyöngéd hangot és anélkül, hogy néhány sorral tovább olvassánk, ahol már félreérthetetlen jelzők vannak, bemutatjuk tudásunkat. Elegáns

könnyedséggel, mintha jóltudott adatok tömegéből ragadnók ki ezt a jellemző apróságot, feljegyezzük Ciceró örvendezését, hogy a meleg fürdő használt Dolabella bőrének. Pedig Cicerót nem hiszem, hogy túlságosan foglalkoztatta a veje bőre, csak az egészségéért aggódott.

Hallom azonban az ellenvetést; mindez nem fontos Szomorynál, hanem az előadás művészete, a stílus csodálatossága, zeneisége és a nyelv bámulatos kezelése. Nem akarok itt kiterjeszkedni ezekre a kérdésekre, hiszen ez külön cikk tárgya lehetne. De az előadás művészetéről az eddigi illusztrációk nyomán is fogalmat alkottunk, ami pedig Szomory stíluselvét illeti, messze van itt is a nyújtott az elképzelttől. A tanáros megrovással szemben azzal védekezik, hogy lázadó képzeletének, a lelkéből kitörő mondanivalóknak, hangoknak, színeknek szükségszerűen szét kell feszíteniök a nyelvi formákat. A spontán, viharzó érzést a maga közvetlenségében csak erőszakos törések árán tudja megjeleníteni. A rejtélyes csak az, hogy ez eruptív érzelmek mégis mindig ugyanabba a merész, de már szomorysan ismerős fordulatokba, mondatszerkezetekbe, stílshémákba ágyazódnak bele és minden frisségüket, újságukat a pesti argot formuláiban nyilvánítják meg. Hogy pedig Szomory «franciás» stílusa mennyire nem francia, azt szükségtelen bővebben fejtegetni. A nyelv genieje előtti hódolás, szabályaiba beletörés, az adott formák felhasználása, a szintakszis szinte áhitatos tisztelete, ezek a nagyon francia írói vonások (Valéry!) teljesen hiányoznak Szomoryból.

Láttuk az előkelőség, az elite érzések, az elegáns tudás pretenciójának valódi értékét. A díszes igények mögött meghúzódó lélek nagyon átlagos, nagyon köznapi, nagyon is rokon a «zatócsoknak, szücsöknek, rőfösöknek, verkliknek s a többi ilyen iparágakhoz tartozó bohózatíróknak» lelkivilágával. Még leküzdhetetlen liberális, szegény-zsidó ösztöneivel is, amelyek minden öregedő zsidó lelki arcán, bármilyen legyen is a világnézete, komplikáltsága, ép olyan elkerülhetetlenül kiütözköznek, mint ugyanakkor a petyhüdő testi arcon a fajiság jegyei. «Az emberek lassankint meg fogják érteni, mert általában az emberek nagyon lassan értenek meg mindent, hogy a hitbuzgóság és a hithűség két különböző dolog s hogy az ember lehet hú a vallásához és szeretheti a vallását, anélkül, hogy ezért gyűlölnie és üldöznie kellene azokat, akik más hiten s más véleményen vannak» — idézi Montesquieu után szabadon és bús célzással az aktuális körülményekre.

Jobbról-balról azt tartják a zsidókról, hogy intellektuálisak. Szó sincs róla, semmi közül az intellektushoz; szentimentálisak a szó legrosszabb értelmében. Lelkületük egész csudálatosan minden újabb hatás ellenére, megőrizte nyolcvan év előtti érzelmeiket. Ma is úgy tekintik a világot, mint az emancipálódó zsidó, aki megszokta, hogy őt sajnálják, nedvesedő szemmel tekintsenek szenvedéseire, a meg nem érdemelt méltánytalanságokra, megalázásaira. Mai napig megőrizték a mindenkitől üldözött, de azért derék és becsületes zsidó lelki képét, azt a képet, amivel néhány nagy gondolkozó és regényíró ajándékozta meg őket a liberalizmus nemes fellendülésében. Máig is felszabadítóik hatása alatt állanak, és tapodtat sem jutottak előre érzelmekben és hangulatokban az akkor engedelmesen befogadottnakál.

Azaz, hogy tán a legfrissebb mára nézve nincs igazunk s a most világszerte általános zsidó multbahajlás, ősi tradíciókra visszanyúlás, az asszimilációs törekvések önként elejtése, az elkülönődés és magukraeszmélés egy új, eredeti, egyben nagyon régi, színesebb, gazdagabb, érdekesebb, mert nem kölcsönkapott érzés és gondolatvilágot fog szülni. Szomoryban is fölzeng a

külön mult és munkájának legsikerültebb, művészileg leghatásosabb, leghangulatosabb része az, ahol zsidó emlékeket, ősi zsidó hagyományokat idéz. Ő még ironikus, de a közeli nemzedékek már áhitatosak lesznek és önként emelik fel a lelki gheftó falait.

Halász Gábor.

A GENFI BOCSKAY-SZOBOR ELŐTT.

*Az őszi lombok rőt vörösben égnek,
a szél sötét felhősajkát sodor.
Vihar lesz még ma. Mennék; mindhiába:
szemembe néz a néma kőszobor.*

*Mind nőltön-nő mögötte már az árnyék,
a döntő két kar végtelenbe nyúl,
a süket, sűrke mennybolton dörömböl
keleti daccal, gőgösen, vadul.*

*Fölöttem áll — szemét szemembe fúrja,
Komor ígére nyitja ajkait.
Mély, döngő szózat zúg fülembe,
kemény és zordon kálvinista hit.*

*Szavában sir a századéves jajszó
és fölszakadnak eltakart sebek:
bitang rátartiság, nyomor, gyalázat,
jogtíprás, gyilkos wallon jegyverek.*

*Magyar a vesztes, bárki győz a harcban;
lázongó vére mért gyűlöl rokont?
Hisz egy az Isten, egy a régi bánat
és egy ellenség rút ármánya bont.*

*Kiáltanék, ám hangot nem találok,
de fölsikolt minden húr lelkemen.
Az én hitem Pázmány zengő igéje
s minden magyar seb százszor fáj nekem.*

*Fejedelem beszélj! . . . vihar süvít rám,
fölbúg a bérc, a szél szemembe mar.
Orkánon át is mennydörögve harsog
a fájdalom, mely örök és magyar.*

Ölvedi László.

VASÚTÁLLOMÁS.

*Nézem csillanó sorát a síneknek,
Nézem: nem is látszik rajtuk,
Hogy Párizs, London szívébe sietnek.
Vágyódó szívem a sínekre teszem:
Utazz, repülj! Fialat szárnyad vigyen.
A sínek helykén nevetnek reám:
A sűrkeség, a homály az én hazám.
Ők elfutnak, elérnek a messzi fénybe,
Én maradok az egyhangú sötétbe.
Hidegek a sínek, kemények, erősek.
Szavuk, álmuk nincsen, ők mennek, mennek,
Az én szívem meleg, dús, de gyáva,
Csak álmodik ... ez az ő nagy utazása.*

M. Orsolya Mária.

AZ UTOLSÓ CÁRNÉ.

Rasputin.

Egy beteglelkű asszony, egy gyenge, érélytelen uralkodó és egy hatalmas birodalom tragédiája rejlik e név mögött.

«Aki egyszer látta, sohasem felejtheti el azt a különös arcot, kékeszöld hallucináló tekintetet. Valami megmagyarázhatatlan magnetikus erő sugárzott az arcán, amely érthetővé tette azt a befolyást, melyet Rasputin a Feodorowna Alexandra misztikumokért rajongó lelkére tett.» — Irja róla Galiczin hercegnő.

Az Oroszország történetében és végzetében olyan nagy szerepet játszó ember egy kis szibériai faluban született. Apja közönséges, tanulatlan muzsik volt. Rasputin nem ütött el a fajtájától, az orosz parasztot jellemző, jónak és rossznak, szelidségnek és vadságnak, vakbuzgóságnak és hitetlenségnek különös vegyülete benne is megvolt. A részeges, érzéki Rasputinban szunnyadó miszticizmust egy pap jóra való intelmei ébresztették fel. Rasputin felfogadja, hogy szakít kicsapongó életmódjával és más életre tér.

Egyik faluból a másikba zarándokol, alamizsnát kér, prédikál és magnetikus erejénél fogva betegeket gyógyít. Valamelyik kolostorban, ahol huzamosabb ideig tartózkodik, megtanult írni, olvasni, sőt némi teológiai tudásra is szert tesz.

Igy rendre-rendre hírnevet szerez magának, mint szent embert, Staretzet emlegetik, akit Isten a gyógyítás képességével áldott meg. Ez azonban korántsem akadályozza őt abban, hogy vissza-vissza ne essék előbbi élete kicsapongásaiba.

Rasputin már kora ifjúságától kezdve nagy hajlandóságot mutatott a szekták iránt. Kíváncsi lelke új vallási tanokat hajszolt. Megalapította a Khliysty-szektát, amelyet később betiltottak. Ennek a szektának a tagjai különös módon keresték az Istennel való érintkezést. Az éjjeli órákban tartott szertartásaik inkább a régi Róma bachanaliáira, mint a keresztény egyház szertartásaira emlékeztettek. A hívek kiabálva, énekelve forogtak körbe, minden fordulónál gyorsítva lendületüket, míg végre kimerülten estek össze. Ezután olyan jelenetek játszódtak le, amelyekről jobb nem beszélni.

Ennek a szektának Rasputin valóban méltó főpapja volt, mert rendkívüli hatást gyakorolt a nőkre. Általában rosszul bánt velük. De áldozatai inkább mindent elviseltek, mintsem hogy tőle megváljanak.

Rasputin híre rendre Szentpétervárig is eljutott. Maga Teofan püspök, a cárné gyóntatója hívta Szentpétervárra és mint a köztiszteltben álló főpap pártfogoltja került be a pétervári társaságba. Ott nemsokára a rajongó, babonás asszonyok egész raja vette őt körül, közöttük a két montenegrói hercegő.

Teofan püspök ártatlan jóhiszeműségében azt képzelte, hogy az egyszerű gondolkozású embernek primitív világfelfogása jó hatással lesz a fiatal cárné beteges kedélyállapotára is. Az istenfélő hírében álló Staretzre várt tehát a feladat, hogy a cárnéval folytatott vallási megbeszélések révén a beteg lélekre nehezedő miszticizmust eloszlassa.

Ezen az úton, az okos, élelmes Rasputin mind közelebb férközött a cárné gondolatvilágához és mind jobban megnyerte bizalmát. Eleinte nagyon óvatos és alázatos volt s az egyház hű szolgájának adta ki magát. Viselkedésével nemcsak pártfogójának, Teofan püspöknek kedvező véleményét erősítette meg, de a befolyásos Hermogen püspöknek jóindulatát is sikerült megnyernie. Ügyességével a cár kegyeibe is beférkőzött, aki képei őrzésével bízta meg. Ugyanis Miklós cár nagyon értett a képekhez, értékes szentképgyűjteménye volt, amelyet féltve ővott. Így tehát, akire őrzésüknek megtisztelő feladata hárult, az már egy lépéssel közelebb került az uralkodó szívéhez. A cár meg volt győződve Rasputin buzgóságáról és erkölcsösségéről, miért is szentképei méltó őrének tartotta őt.

Azonban Rasputin igazi szerepe a maga szomorú jelentőségében csak akkor kezdődik, amikor a nagybeteg cárevicshez hívják.

Szinte magától értetődő, hogy a fia életéért esengő babonás anya, a csodatevés glóriáját látja annak a feje felett, aki elállítja a kis cárevics vérzését és visszaadja őt az életnek.

Az öröklött hajlamoknál és környezetének lelkiismeretlenségénél fogva a miszticizmus útvesztőjébe került szenvedő cárnét a leg-erősebb, a legasszonyibb érzés: a gyermekéért való hála, menthetetlenül kiszolgáltatja Rasputin akaratának. Alexandra Feodorovna ettől a pillanattól kezdve benne a csodák megszemélyesítőjét látja, akit Isten emberfeletti hatalommal ruházott fel.

Mindazok, akik Rasputint ismerték, akik betekintést nyertek ennek a különös embernek sötét pályafutásába, elismerik óriási szuggesztív erejét. Hiszen még erős idegzetű férfiak is érezték az egész lényéből kiáradó hipnotikus erőt.

Rasputin növekvő tekintélyét hipnotikus hatalmán kívül elsősorban Virubova asszonynak köszönheti, aki a staretz leglelkesebb tisztelői közé tartozott és a cárné előtt szószólója volt. Ania valósággal szuggerálta a cárnénak, hogy mindenben Rasputinnal vezettesse magát. A szúklátkörű Virubova asszony ekkor már vak eszköz volt Rasputin kezében célja elérésénél.

Az élelmes pópa értett hozzá, hogy magát az uralkodópár életében nélkülözhetetlenné tegye. Magnetikus erejénél fogva a cárné aka-

ratát teljesen alávetette a maga akaratának és elhitette vele, hogy addig nem érheti semmi veszedelem a dinasztíát, míg ő az udvarnál van.

A cárné gyakori és nagy fájdalommal járó hisztériás rohamait szugesztióval enyhítette. Ez magyarázza meg legjobban titkos befolyását.

A cárnén keresztül Miklós cárra is mind nagyobb befolyást nyert. A cár meg volt győződve Rasputin vallásossága felől és sokszor védelmébe vette, mikor másoknál a Staretz ellen irányuló ellenszenvet észrevette.

«Nem tudom, hogy miért viseltetnek olyan ellenszenvvel Rasputin iránt — mondta egy ízben hadsegédének. — Higyje el, hogy igazságtalanok vele szemben. Rasputin jóérezésű, jámbor ember. Mikor kétségek és gondok gyötörnek, szívesen elbeszélgetek vele. Minden ilyen együttlét után nagy lelki megkönnyebülést érzek.»

Ilyen körülmények között érthető volt, hogy lelketlen törtétek és homályos multú emberek a Staretz közismert befolyásán keresztül igyekeztek egyéni érdekeiket elérni.

Amint Rasputin biztos talajt érzett lába alatt, viselkedése észrevehető változáson ment át. Mintha megunt volna a jámbor pap szerepét, visszatért régi életmódjához és nemsokára nyíltan beszéltek vallási összejövetel címén rendezett botrányos orgiáiról. Kicsapongásainak híre a duma elnökéhez is eljutott, akihez naponta újabb panaszok, feljelentések érkeztek.

A sajtó is foglalkozni kezdett a botrányok hőisével.

Teofan és Hermogen püspökök későn látták be tévedésüket. Teofan meg akarta győzni a fiatal cárnét, hogy a Staretz nem érdemli meg azt a tiszteletet, amellyel körülveszik és minden áron el kell távolítani az udvartól. De már késő volt. Ebben az egyenlőtlen harcban Rasputin erősebbnek bizonyult. A püspököt nemsokára feloldották gyóntatói tiszte alól és elhelyezték.

Rasputin győzött és egyszerre tudatára ébredt hatalmának. Most már felvette a harcot azok ellen, akik nem akartak meghajolni előtte. És befolyását magas egyházi méltóságokat viselő főpapokkal szemben igyekezett felhasználni.

Hermogen püspök, ki azelőtt Rasputin pártfogója volt meggyőződést szerezvén a Staretz bűnös életmódjáról, magához hívatta és rá akarta venni, hogy az udvart elhagyja.

Rasputin nemcsak hogy visszautasította a püspök felszólítását, de fenyegetőzni kezdett s mikor a főpap kiátkozta az egyházból, a Staretz magából kikelve rontott a püspökre, akit alig tudtak az örjögő karmai közül kiszabadítani.

Hermogen még ezután sem adta fel a küzdelmet. Levelet írt a cárnak, melyben felvilágosította Rasputin aljasságai felől, könyörögve kérte, hogy őrizkedjék a Staretz káros befolyásától és szabadítsa meg az udvart átkos jelenlététől. A levélre sohasem jött válasz, ellenben a püspököt legfelsőbb parancsra egy távoli kolostorba száműzték.

A Hermogen püspök kegyvesztése nemcsak méltó felháborodást, de ijedt megdöbbenést is váltott ki az ortodox egyház hű fiaiból, akik Rasputin győzelmét veszedelmesnek tartották az egyházra nézve.

Az erélyes, éleslátó Stolypin miniszterelnök gondos vizsgálat alapján körülményes jelentést tett a cárnak Rasputin botrányai felől. II. Miklós figyelmesen hallgatta végig a jelentést és megbízta a miniszterelnököt, hogy hívassa magához Rasputint, hogy személyes meggyőződést szerezzen a vádlott jelleme felől.

Stolypin a cár kívánsága szerint járt el. Később közölte a duma elnökével az érdekes találkozás lefolyását :

«Rasputin hipnózissal akart reám hatni. Világos szemét áthatóan reám függesztve, a Szentírásból titokzatos, összefüggéstelen szavakat suttogott, karjaival különös mozdulatokat tett. Legyőzhetetlen undor fogott el a velem szemben ülő gazember iránt, de az utálat ellenére is éreztem csodálatos, hipnotikus erejét. Összeszedtem magamat és a szemébe vágtam, hogy bizonyítékaim alapján a kezem között van és módomban áll őt tönkretenni. Megparancsoltam neki, hogy haladéktalanul hagyja el Szentpétervárt, vonuljon vissza szülőfalujába és ne mutakozzék többé.»

Stolypin erélyes fellépése legyőzte a hipnotizőrt, aki megértette, hogy a dolgok veszedelmes fordulatot vehetnek reá nézve, jobbnak látta tehát eltűnni a láthatárról.

Ha Rasputin olyan vasakarátú emberre is, mint Stolypin, bizonyos hatással volt, érthető, hogy gyenge idegzetű emberekre milyen óriási szuggesztív hatást gyakorolhatott. A cárnéval — aki mindig a kifogástalan jellemű Staretzet látta benne — elhitette, hogyha ellenségeinek sikerül őt az udvartól száműzni, a trónörököst valami szerencsétlenség fogja érni, mert az ő jelenléte multhatatlanul szükséges a gyermekre nézve.

Az események látszólag igazat adtak Rasputinnak.

Távolléte alatt a cárevisc beteg lett és egy baleset következtében állapota olyan súlyosra fordult, hogy a legrosszabbtól tartottak.

A megrémült anya lelkében fájdalmas mementóval szólal meg a sötét jóslat intő szava : «Jusson eszedbe, hogyha én nem vagyok itten, fiadat nagy szerencsétlenség fogja érni».

Alexandra Feodorovna fia érdekében nélkülözhetetlennek tartotta Rasputin jelenlétét. Az örökös sejtelmektől gyötört anya hiedelme megmagyarázza közbenjárását. Miklós cár pedig, aki teljesen az Alexandra Feodorowna befolyása alatt állt, most sem tudta megtagadni felesége kérését.

Rasputint tehát visszahívták. Maga Virubova asszony kereste fel a Staretzet szülőfalujában és boldogan vezette vissza a Kiewben tartózkodó cári családhoz.

A Kiewben lefolyó ünnepélyek alatt, Rasputin már állandóan a cári pár társaságában volt látható. Ekkor történt, hogy a színház-

ban tartott díszelőadás közben egy anarchista hátulról rálőtt Stolypin miniszterelnökre. A gyilkos golyója talált. A halál küszöbén Stolypin lelkén átvillant a jövő sötét képe, abban a pillanatban, amikor összeesett, utolsó erejét megfeszítve, védő mozdulattal keresztet vetett a cári család páholya felé.

* * *

Rasputin visszahivattatása folytán pártja is megerősödött. Az újabb győzelem után féktelen erővel tört ki az egyszerű muzsikból a hatalomvágy. Biztos talajt érezve maga alatt, nem fékezte többé aljas hajlamait. Egyik botránnyal a másik után követte el. A cári gyermekek nevelőnöje is áldozatai között volt. A szerencsétlen leány mindent bevallott a cárnénak és könyörögve kérte úrnőjét, ne bizzék Rasputinban és őrizze tőle gyermekeit.

A nevelőnő később felkereste Antonius metropolitát is és minden részletében lefestette előtte Rasputin bűnös tevékenységét a cári udvarnál. Kérte a metropolitát, hogy szabadítsa ki a trónörököszt az ördögi ember karmai közül.

Amint Antonius visszatért Szentpétervárra, azonnal jelentkezett a cárnál és részletesen tájékoztatta a hallottak felől.

II. Miklós bosszúsán jelentette ki, hogy ezek családi ügyek és nem tartoznak másra. De Antonius bátran kimondta, ami a lelkén volt.

— Felség! itten nemcsak családi ügyekről, de egy olyan nagy horderejű kérdéstről van szó, amely az egész országot érinti. A trónörökös nemcsak Felséged fia, de egyúttal a mi jövődöbeli uralkodónk is.

Mikor a cár ismételten megjegyezte, hogy senkinek sem túri el a család ügyeibe való beavatkozást, Antonius erős felindulással válaszolt:

— Engedelmeskedem, Felség! De engedje meg, hogy felhívjam figyelmét arra a tényre, hogy az orosz cár kristálypalotában lakik, ahová minden alattvalója betekinthet.

A cár nagyon hidegen búcsúzott el a metropolitától.

Minden hasonló kísérlet, ahelyett, hogy megrendítette volna, csak még jobban megerősítette Rasputin pozícióját. Hívei száma napról-napra növekedett. Tömegesen fordultak hozzá támogatásért. Azt hitték, hogy a Staretz mindent keresztül tud vinni. És igazuk volt, mert néhány sornyi írása elég volt hozzá, hogy védenecsei meghallgatást nyerjenek.

Igy tehát az írás és olvasásban alig járatos muzsikot — a társaság egy részétől támogatva — külön kis udvartartás vette körül. Természetesen ezeket az embereket csak egyéni érdekek fűzték Rasputinhoz és legkevésbé sem törődtek a cári hatalommal, amelynek alapjait ők maguk rendítették meg és nem törődtek az orosz birodalommal sem.

Rasputin pártja hovatovább az államügyekbe is beleavatkozott. Közbecsült politikusokat mozdítottak el, hogy ennek a pártnak a védenecseit nevezzék ki helyettük.

Ezalatt a trónörökös is felcseperedett. A cári család hívei attól kezdtek tartani, hogy a hamis próféta prédikációi a serdülő fiatal lélekben a miszticizmus ártalmas magvait fogják elvetni és erélytelen, ideges embert nevelnek belőle.

Az egyház hű fiai nehezen nyugodtak bele két érdemes főpapjuk kegyvesztésébe és a szent színódust tették felelőssé azért, hogy nem tudta megőrizni az egyház tisztaságát.

A cár határozatlansága miatt a dumának kellett vállalnia a Rasputin ellen folytatott harc minden nehézségét, neki kellett védelmeznie a cári méltóság érinthetetlenségét.

Az anyacárnét, Feodorovna Máriát, nagyon bántotta az a teljhatalmú szerep, amelyet Rasputin a cári család életében játszott. Magához kérte a дума elnökét, Rodziankót, akinek őszinteségében nem kételkedett.

Az özvegy cárné látható felindulással fogadta a дума elnökét és miután a дума működéséről informáltatta magát, áttért arra a kérdésre, amely az udvart a legjobban foglalkoztatta :

— Eleinte nem tulajdonítottam nagyobb jelentőséget Rasputin-nak. De amióta ennek a botrányos ügynek a részleteit megismertem, más szemmel ítélem meg a helyzetet. Egészen magamon kívül voltam a hallottaktól. Hiszen ez rettenetes, rettenetes! — ismételte. Azt is tudom, hogy a cárnénak egy, Rasputinhoz írott levelét megtalálták. Mutassa meg nekem azt a levelet!

— Nem mutathatom meg, Felső!

Feodorovna Mária előbb ragaszkodott kívánságához, majd kezét az elnök karjára tette és szeliden mondta :

— Úgy-e ön meg fogja semmisíteni azt a levelet?

— Igen, Felső — válaszolt Rodzianko.

— Jól teszi. Úgy értesültem, hogy önnek szándékában áll a cárral Rasputin felől beszélni. Higyje el, hogy ez hiábavaló kísérlet. Nem fog önnek hinni. És csak nagy bánatot fog neki okozni. A cár annyira tiszta lelkiületű, hogy nem hisz az emberek gonoszságában.

— Felső — veté ellen Rodzianko — a helyzet nagyon komoly és veszedelmes következményekkel járhat. A dinasztia sorsáról van szó. Nekünk nem szabad hallgatni. Örülök, hogy most alkalmam nyílik őszintén beszélhetni. Súlyos lépés előtt állok és a felelősség nyomasztólag nehezedik rám. Kérem, Felső, adja reám áldását.

Rodzianko szavai mély benyomást tettek az anyacárnéra. Jóságos tekintetét a дума elnökére függesztette, kezét áldó mozdulattal tette az előtte féltérdre ereszkedő férfi fejére : «Az Úr áldja meg!» — mondta izgatott meghatottsággal. Majd a távozó Rodziankot még ezekkel a szavakkal állította meg : «Ne okozzon neki tulságosan nagy bánatot».

Feodorovna Máriának igaza volt. Bár röviddel ezután Rodzianko jelentése és bizalmas közlései megdöbbsentették az uralkodót, a kísér-

let hiábavalónak bizonyúlt, a cárné befolyása már megfosztotta a cárt tiszta ítélőképességétől.

Véres fergeteg.

Mialatt Rasputin szuggesztív ereje mind jobban úrrá lett a cárné felett és az ő babonáktól beteg lelkén át fondorlatosan vezette és irányította az erélytelen uralkodót, azalatt a sarajevói gyilkos merénylet égő zsarátnokot dobott a világbékébe. Kánikulás napok, villamosságtól terhes, fojtott levegőjéből egy eljövendő vihar vésztojósló jajkiáltása hasított bele országok, népek békéjébe, emberek szívébe, síró anyák, testvérek, hitvesek lelkébe. Nyomában már ott villámlott a lendülő kard fénye, ott piroslott a kiöntött vér. És amint elkezdődött a nagy haláltánc és a véstes fergeteg végigzúgott az orosz birodalmon, a tragédia szomorú gyászdala is megszólalt az utolsó Romanov trónja felett.

II. Miklós, ősi szokáshoz híven, a téli palotában, nagy tömeg jelenlétében adta tudtára népének a háborút. Az udvar díszruhában vette körül a terem közepére emelt csodatevő Szűz oltárát.

A cárné elfehéredett ajakkal, üveges tekintettel, halotti merevséggel állott a cár oldalán. Háborútól iszonyodó lelkén ebben az ünnepélyes órában sötét halálsejtelmek cikázhattak át. Lelki szeme előtt egy pillanatra meglebbenhetett a függöny, mely a jövő rémképeit takarta.

A cár a háború szükségességét feltáró manifesztumnak felolvasása után mély megilletődéssel lépett az oltárhoz s kezét az evangéliumra helyezve, megáldotta a hadsereget. A lelkesedés lángja lobogott a tekintetekben, hangos éljenzéstől visszhangzott a palota és az ezrek ajakáról feltörő himnusz hangjai felemelő érzéssel töltötték el az uralkodó lelkét, aki ebben a pillanatban csak az eljövendő győzelmeket és népe hódolatát látta a cári autokratizmus diadalmas lobogója előtt.

Bár Alexandra Feodorovna irtózott a háborúnak még pusztá gondolatától is, az impulzív egyéniségek hirtelen fellobbanó lelkesedésével veti bele magát a háborúval reáharuló kötelességteljesítésbe. A lázas tevékenység — az ápolás gondja, a kórházvonalatok szervezése — egy időre kiragadják balvégzetű környezetének beteg légköréből. Felséges ura iránt érzett határtalan szerelmén keresztül érzi, hogy ki kell vennie részét abból a nagy munkából, amely a megpróbáltatások idején az uralkodókra vár.

Míg a cár a főhadiszálláson tartózkodik, Alexandra Feodorovna a legnagyobb odaadással ápolja a sebesülteket. A gyenge idegzetű cárné a legborzalmasabb sebek kötözésétől sem riad vissza, egyszerű ápolónői ruhában viraszt a szenvedők mellett. Két nagyobb leánya és Ania hűséges segítő társai ebben a munkában.

Az örökös nyugtalanságok között élő asszony szükségét érzi, hogy

valamiben elfelejtse önmagát. «A betegápolás nagy vigaszt jelent számomra — írja a főhadiszálláson időző cárnak. — A szenvedés enyhítése megnyugtatja elkínzott szívemet. De azért rettenetesen szenvedek távolléted miatt. Folytonos együttlétünk után az elválás szinte tűrhetetlen reám nézve, hiszen olyan végtelenül szeretem az én drága «Boysymat».

Ezek a kényeztető kifejezések, becézgető nevek gyakran fordulnak elő a cárné leveleiben, melyekben az uralkodónő gondolatai, a gyermekeit féltő anya aggodásai mögött mindig ott látjuk a szerelmes aszszonyt. «Én szerelmem», «Egyetlen kincsem», «Napsugaram». Szüntelenül a legérzelmesebb megszólításokat használja és zárómondatul egy-egy forró vallomást ír: «Nagyon szerető szívem minden melegével csókolom édes arcodat, szép nyakadat, drága kezedet»... «Áldalak, szeretettel vágyom utánad...» Majd máshol így ír: «Viszontlátásra, Niki». «Újból és újból csókollak», «Rosszul aludtam, egész éjjel a vánkosodat csókoltam»...

És ugyanilyen gyöngéd, amikor gyermekeiről, különösen a cárevicsről ír. «Bébi» egészsége, játéka, tanulmányai fontos helyet foglalnak el leveleiben.

Mikor a kis trónörökös apjával a főhadiszálláson van, az anya féltő gondolja épen olyan erővel szólal meg levelében, mint a szerető feleség aggodalma. Éjjel-nappal imádkozik, szentképeket küld, gyertyákat éget a templomban.

De bármennyire is szenved felséges ura távolléte miatt, uralomvágyó lelkének mégis az a leghőbb kívánsága, hogy a cár maga vegye át a hadsereg főparancsnokságát Nikolajevics Miklós nagyhercegtől, az orosz hadsereg generalissimusától.

Oroszországban, már a világháborút megelőzőleg, nem volt kétség afelől, ki lesz a jövő netáni háborújában az orosz seregek fővezére; nemcsak az udvar, de a katonaság és a nép is úgy találta, hogy erre a szerepre csak Nikolajevics nagyherceg lehet hivatott. Így magától értetődő dolog volt, hogy a háború kitörésekor a cár őt nevezte ki a hadsereg főparancsnokának. A nagyherceg a hadseregben határtalan népszerűségnek örvendett. Katonái rettegetek tőle, de egyúttal bálványozták és vakon követték parancsait. A generalissimusnak eleinte kedvezett a szerencse. A cár gyémántos díszkardot küldött a győztes hadvezérnek, melyre azt vésette: «Galicia felszabadítójának».

Rasputin azonban gyűlölte Nikolaj Nikolajevics nagyherceget és rendkívüli népszerűségét használta ki arra, hogy a cárné féltékenységét felébressze ellene. A háború kitörése után a Straretz sürgönyileg engedélyt kért a hadseregfőparancsnoktól, hogy frontra mehessen a csapatokat megáldani. A nyílt, egyenes gondolkozású, izig-vérig katonagyőztes elutasító választ küldött: «Gyere, hogy felköttesselek».

Természetes, hogy Rasputin ezt sohasem bocsátotta meg és minden erejét felhasználta, hogy ártson a nagyhercegnek. Elhitette a cárnéval,

hogy Nikolajevics nagyherceg azért hajhássza a népszerűséget, hogy alkalmas pillanatban a trónra kerülhessen. A mindig rémeket látó, uralmát féltő cárné rögtön elfogadja a gyűlöletsugalta feltevéseket. Az újabb rém elől, mely minden pillanatát megkeseríti, megint a Szaretzhez, a jámbor csodatevőhöz menekül, tőle várva segítséget. És hiszékenységében most már menthetetlenül Rasputin alávaló fondorlatainak kiszolgáltatottja lesz.

Ekkor bontakozik ki Rasputin szerepe a maga egész borzalmaságában.

Alexandra Feodorovna a hisztériásokat jellemző akaratossággal kísérli rábeszélni a cárt, hogy vegye át a főparancsnokságot. Leveleiben eleinte csak felhívja a cár figyelmét a hadvezetés mulasztásaira, később már kéri, hogy figyelmeztesse a nagyherceget. Szinte minden leveléből kitűnik, mennyire félti tőle az uralmat. Hogy nagyobb súlyt adjon szavainak, Rasputin észrevételeit is közli a cárral. Mikor II. Miklós kiáltványt akar intézni népéhez, a cárné megijed attól a gondolattól, hogy a nagyherceg neve is szerepelhetne a kiáltványban és ő ezáltal még hatalmasabbnak tűnnék fel a nép szemében. Ettől a félelmétől hajtva írja a cárnak: «Ania arra kér, közöljem veled Barátunk üzenetét, aki azt tanácsolja, hogy a manifesztumot csakis a Te nevedben intézd a néphez és semmi körülmények között se említsed Nikolasát».

A levelekből látjuk, hogy Ania is mindjobban előtérbe lép. Ő az állandó kapocs a cárné és Rasputin között, ő közvetíti a Szaretz üzeneteit. Alig van levél, amelyben a cárné ne emlékezne meg Aniaról. Néha megharagszik rá, unja szeszélyeit, de csakhamar kibékül vele — hiszen Ania a csodatevő Szaretz bizalmasa — és kéri a cárt, írjon Anianak vagy küldjön részére valami kedves üzenetet.

A Nikolajevics nagyherceg ellen indított aknamunkánál Rasputin ügyesen használja ki a két asszony közötti bizalmas viszonyt. Anian keresztül következetesen szuggerálja a cárnénak, hogy a nagyherceg magához akarja ragadni a hatalmat. A cárné aggodalmai minden egyes levelében jobban kifejezésre jutnak: «Frederick el van keseredve a Nikolasa meggondolatlan rendeletei miatt, amelyek csak rontják a helyzetet. Nikolasa a Te szerepedet akarja játszani. Ennek az önkényeskedésnek véget kellene vetni. Isten és emberek előtt senkinek sem áll jogában a Te hatalmadat bitorolni. Érzem, hogy Nikolasa nehezen helyrehozható szerencsétlenségeket fog okozni».

Alexandra Feodorovna utóbb már nemcsak panaszkodik, de tanácsokat is ad a cárnak, hogy milyen magatartást tanúsítson a nagyherceggel szemben: «Mutasd meg, hogy Te vagy az úr. Túlságosan jó és engedékeny vagy. Néha egy erélyes szó és szigorú tekintet csodát művel. Édesem, légy határozottabb. Te nagyon jól tudod, hogy mit kell tenned. Ha nem vagy valamivel megelégedve, mondd meg nyíltan a véleményedet. Éreztetned kell velük fensőbbiségedet. Tudom, hogy egyéniséged varázsa mindenkit elbűvöl, de azt szeretném, ha tudásod és tapasztala-

taid által mindenkit engedelmességre kényszerítenél. Bármilyen magas állást tölt is be Nikolasa, Te mégis felette állasz. Tudom, azt gondolod, hogy olyan dolgokba avatkozom, amelyek nem tartoznak reám, de néha egy asszony jobban látja a dolgokat. A szerénység Istennek felsőbb adománya, de egy uralkodónak éreztetnie kell akarátát».

Mikor 1915 tavaszán Miklós cár Przemysle-be készült, a cárné újabb aggodalmakkal eltelve írja: «Terved nyugtalansággal tölt el. Nem igen korai-e még ez a látogatás? Attól tartok, hogy a legyőzött országok még erős gyűlöletet táplálnak a győzők iránt. Ha mégis elmennél, arra kérlek, ne vidd magaddal Nikolasát. Ott, ahol mint legfőbb hadúr először fogsz megjelenni, Neked kell az első helyet elfoglalnod . . . Biztosan vén csacsinak tartasz, de nekem arra is gondolnom kell, amivel mások nem törődnek. Maradjon ő csak megszokott munkájánál. Nagyon kérlek, ne vidd magaddal, mert jelenléte csak nagyobb gyűlöletet váltana ki a lakosságból, míg hacsak Téged látnak, hódolattal fognak eléd járulni».

Bár a cárné sugalmazásai megingatják a cár bizalmát, még sem tudja elhatározni magát, hogy átvegye a hadsereg főparancsnokságát.

Miklós nagyherceg nem csupán a hadvezéri hivatottságot örökölte apjától, hanem a végzetserű balszerencsét is.

Ekkor fordult a balszerencse az orosz hadsereg ellen, feltartóztatatlanul megkezdődött a nagy visszavonulás.

De a vereség dacára az éhező, szenvedő orosz hadseregben még mindig fanatikus bizakodással élesztgetik a régi álmot, Konstantinápoly meghódítását.

A vezető politikai körök bíznak György angol királynak az orosz nagykövet előtt tett kijelentésében: «Constantinople will be ours». Konstantinápoly a tiétek lesz . . .

Bár a vallási és történeti tradíciók Konstantinápoly felé terelték Oroszországot, az orosz politika törekvésében, az érzelmi momentumoktól eltekintve, reális számítás is rejlett. A beteg, pártoskodó Oroszországnak szüksége volt egy nagy nemzeti eszme megvalósítására. És az orosz politika a Konstantinápolyért vívott küzdelemtől azt remélte, hogy összeforrasztja az osztályokat és különböző pártokat.

Hogy ez a nemzeti ideál milyen erősen élt a cárné lelkében, ez leveléből is kitűnik. «Ó, milyen öröm, boldogság lesz, mikor megint mi fogjuk mondani a misét a Saint-Sophie-templomban. Mennyire szeretnék ott lenni azon a napon! Rendeld el, hogy ne pusztítsanak a templomban és hagyják meg a mohamedánoknak egyházi szertartásukhoz szükséges felszerelésüket. Istennek hála, mi keresztények vagyunk! Az ortodox egyháznak méltónak kell lennie önmagához. Ez a küzdelem nagy fontossággal bírhat az ország és az egyház morális újjászületésére nézve».

A szerencsétlen cárné minden levele tele van tanáccsal, figyelmeztetéssel és mialatt a nemzeti ideálok megvalósulásáról álmodozik, nem látja, hogy Rasputin növekvő hatalma hová sodorja a dinasztiát.

A Staretz botrányos viselkedése ekkor már országszerte nagy felháborodást keltett. Moszkvában egy orgia alkalmával részeg fővel kicsinylőleg nyilatkozott a cárnéről. Kaftánja alatt viselt himzett mellényére mutatott és dicsekedve jelentette ki: «Ezt a mellényt az öregasszony himezte nekem. Teljesen a hatalmamban van, azt csinállok vele, amit akarok».

A vendégek megbotránkozva menekültek a vendéglőből.

A moszkvai rendőrkapitány tudára akarta adni a cárnak a történeteket és audienciát kért, de az udvarnál nem fogadták. A botrány híre kerülő úton mégis eljutott a cárhoz, aki az ügyben vizsgálatot rendelt el.

A vizsgálat eredménye megerősítette a tényt, amelyből a cári pár azt a naiv következtetést vonta le, hogy az alvilági hatalmak kelepccét állítottak Rasputinnak, de Isten mégis a szent ember mellett volt, mert különben nem menekült volna a jelenlevők haragjától.

A cári pár bizalma ekkor már olyan határtalan volt a Staretz iránt, hogy azt többé semmi sem ingathatta meg.

Közben az ország belügyi helyzete napról-napra romlott, a háborús kudarcok a közhangulatot a cári pár ellen irányították és a társadalom minden rétegében elégtelenséget keltettek. A vádak különösen a cárnét illették, aki az erélytelen uralkodót minden elhatározásában befolyásolta.

A német hercegnő iránt érzett régi ellenszenv valamennyi veszített csatával, valamennyi alkotmányellenes intézkedéssel erősebbé vált. A cárnét mindenütt csak mint a «német asszony»-t emlegették és azzal gyanúsították, hogy különbékét akar kötni Németországgal. Pedig Alexandra Feodorovna érzéseiben teljesen orosz volt. Minden leveléből kitűnik, mennyire lelken viselte Oroszország sorsát, de szerencsétlenségére, a Rasputin szemével látta a helyzetet.

Rasputint is azzal vádolták, hogy a különbékét akarja előkészíteni, pedig ő maga biztatta a cárt a háború folytatására.

Miklós cár ugyanekkor azt vallja, hogy örökös szégyen lenne Oroszországra nézve, ha most cserben hagyná szövetségeseit és nála szokatlan energiával jelenti ki: «Ha most békét kötnék, ez nemcsak beestelenség lenne, de feltétlenül forradalomhoz vezetne».

A cár a szent szinodus ügyészét, Sablert, felmenti állásától, mert a békepárthoz tartozik. Ugyanezen oknál fogva az igazságügyminiszter is kegyvesztett lesz. Rendre az összes miniszterek kicserélődnek és a háborús párt hívei jutnak uralomra.

A cár felesége tudta nélkül mentette fél Sablert állásától. Alexandra Feodorovna megdöbbenve értesül Sabler távozásáról és kegyvesztésében Rasputin ellen irányuló támadást lát. A cár elhatározása mögött a Nikolajevics nagyherceg kezét sejtí és nem mulasztja el leveleiben ennek az aggodalmának kifejezését adni: «Bárcsak mielőbb visszatérhetnél. Nyugodtabb vagyok, ha itthon vagy. Mindig aggódom, hogy

a főhadiszálláson olyan dolgokat találnak ki, amelyekkel árthatnak nekünk. Én egyáltalában nem bizom Nikolasában. Azt hiszem, nem eléggé intelligens és mivel Isten embere ellen foglalt állást, munkáján nem lehet áldás és véleményére nem lehet adni. Mikor Grigori tegnap megtudta, hogy Samarint nevezték ki a Sabler helyére, egészen kétségbe esett, mert elutazásod előtti estén arra kért, hogy ne mentsd fel addig Sablert, míg nem akad méltó utóda. Bocsásd meg, hogy beleszólok ebbe az ügybe, de ez a kinevezés annyira felizgatott, hogy nem tudok lecsillapodni. Most már látom, miért nem akarta Grigori, hogy a főhadiszállásra menjek. Itten segítségére lehettem volna, ők pedig félnek befolyásomtól, mert tudják, hogy erős akaratom van és átlátok rajtuk. Ha itten lettél volna, rá tudtalak volna venni, hogy elhatározásodat megmásítsd és emlékeztettelek volna barátunk szavaira. Ha az ember nem hallgat reá, később mindig megbánja. Ha Samarin elfogadja a kinevezést, Nikolasa mindent el fog követni, hogy őt is barátunk ellen hangolja. Ez a Nikolasa taktikája. Kérlek már az első alkalommal, légy szigorú Samarinhoz. Nem lesz áldás munkádon, ha megengeded, hogy azt az embert üldözzék, akit Isten a mi segítségünkre küldött. Tiltasd meg határozottan a barátunk ellen irányuló intrikákat és jelentsd ki, hogy Samarint felmented állásától, ha nem ragaszkodik utasításodhoz. Magyarázd meg neki, hogy egy hű alattvalónak nem szabad olyan ember ellen állást foglalnia, aki iránt az uralkodó is tisztelettel viseltetik. Ha tudnád, hogy már mennyi könnyet elsírtam, megértenéd, hogy ez a dolog milyen nagy fontossággal bír. Hidd el, hogy ez nemcsak ostoba asszonyi beszéd. Ha nem kellene szívem sugallatára hallgatnom, nem zaklatnálak. Mi asszonyok, néha ösztönszerűleg megérezzük, hogy mi a helyes. Tudod, hogy mennyire szeretem hazádat, amely most az én hazám is. Azt is tudnod kell, hogy mit jelent rám nézve az a gondolat, hogy Isten küldöttje — aki szüntelenül imádkozik érettünk — újabb üldözésnek van kitéve. Isten nem bocsátaná meg nekünk, ha nem vennők pártfogásunkba. Tudhatod, hogy Nikolasa mennyire gyűlöli.

«A Mindenható legyen segítségünkre, hallgassa meg imáinkat, adjon Neked nagyobb bizalmat önmagaddal szemben, hogy ne hallgass a többiekre és csak barátunknak engedelmeskedjél. Még egyszer kérek, ne haragudj ezért a fájó szívvel és könnyes szemmel írt levélért. Tudom, hogy most Te is többet szenvedsz a szíveddel. Kérlek, édesem, sétálj kevesebbet; a sok gyaloglás az én szívemnek is megártott és mielőtt orvoshoz fordultam volna, nagy szenvedéseim, fulladásaim voltak. Vigyázz az egészségedre. Ez a távollét borzasztó, nem tudok ennél nagyobb büntetést elképzelni. Legnagyobb barátunk egy csengetyűvel ellátott ikont ajándékozott nekem, a csengetyű hangja figyelmeztet, ha valaki rossz szándékkal közeledik hozzám. Így előre megérezem a veszedelmet és téged is megvédlek. Ezt a család is tudja és ezért olyankor keres fel Téged, mikor én nem lehetek melletted. Isten rendelte így, hogy a Te szegény kis feleséged segítőtársad legyen. De most csak

imádkozni és szenvedni tudok. Gondolatban erősen a szívemhez szorítalak, gyöngéden simogatom homlokodat, ajkamat ajkadra szorítom, szerelemmel csókolom a Te drága kezedet, melyet mindig elszakítanak tőlem; szeretlek és a Te javadat, a Te boldogságodat akarom.»

Ez a levél a maga őszinteségében, híven tükrözi a szenvedő cárné lelki állapotát és a sajátosan szomorú körülményeket, amelyek a hatalmas orosz birodalom sorsát egy ügyes szemfényvesztő intrikáinak szolgáltatták ki.

Mialatt a cárné bár a legjobb szándéktól vezetve mindmélyebb szakadékokat és az uralkodó és népe között, az alatt Moszkvában a nép lázadzik, fennhangon szidalmazza az uralkodó párt. A cárné nevét mindenütt együtt emlegetik a Rasputin nevével. Az a beteges rajongás, amellyel Alexandra Feodorovna Rasputinon csüngött, mindig sok szóbeszédre adott alkalmat és a hadi vereségek, az alkotmányellenes kormányzás által kiváltott elkeseredett hangulatban az eddig titokban rebesgetett feltevések hangos rágalmakká nőttek ki magukat. Ezek a vádak teljesen valószínűtlennek látszanak. Alexandra Feodorovna mélységes vonalozással szerette felséges urát és ez a nagy, mindent betöltő szerelem szolgált vigaszául élete tragikus napjaiban.

De mert a látszat ellene vallott, a nép azt kívánta, hogy a cárnét zárják el és Rasputint akasszák fel. A cárné iránt táplált gyűlöletet hűgára — a jótékony és ájtatos Elisabeta hercegnőre — a Mária-Márta-kolostor fejedelemasszonyára is kiterjesztették. A hercegnőt német kémkedéssel vádolták és heves tüntetéseket rendeztek a kolostor előtt.

Rodzianko arra kéri a cárt, hívja össze a dumát. Ahogy a cárné erről tudomást szerez, igyekszik a cárt lebeszélni :

«Drágám, azt hallottam, hogy az a rettenetes Rodzianko és a többiek a miniszterelnökhöz mentek és a дума azonnali összehívását sürgették. Könyörgök neked, ne egyezz bele ! Olyan kérdéseket akarnak a дума elé terjeszteni, amelyek nem tartoznak rájuk és csak még nagyobb elégtelenséget okoznának. Hidd el, hogy ebből csak rossz származnék. Hála Istennek, Oroszország nem alkotmányos állam. Ezek az emberek politikai szerepet akarnak vinni és olyan kérdésekbe avatkoznak, amelybe nincsen beleszólásuk. Ne hagyd magad befolyásoltatni. Elég szomorú, hogy ilyen kritikus időben a főhadiszálláson kell lenned, ahol csak a Nikolasa véleményét hallod. Ez nem vezethet jóra. Neki nincsen joga olyan ügyekbe avatkozni, amelyek kizárólag csak rá tartoznak. Mindenki fel van háborodva, hogy a miniszterek nála jelentkeznek kihallgatásra, mintha ő lenne a cár. Ó, én drága Nikim, semmi sem megy úgy, mint kellene. Nikolasa csak azért tart téged vissza, hogy gonosz tanácsai elfogadására kényszerítsen. Nem hiszel nekem? Nem látod be, hogy Isten nem segítheti azt az embert, aki az ő küldöttjét elárulta. Barátunk is arra kér, ne maradj sokáig a főhadiszálláson. Ő alaposan ismeri Nikolasát és a te túlságosan szelid, jó szívedet is ismeri. Innen nem tudok rajtad segíteni. Ritkán éltem át ilyen kínos

napokat mint most, tehetetlenségem tudatában. Nikolasa ismeri erős akaratomat és fél az én befolyásomtól. Mindez nagyon világos».

A cárnének ez alkalommal nem sikerült kívánságát keresztülvinni. A dumát mégis összehívták. A gyűlésen Goremykin, az agg miniszterelnök a cár nevében ünnepélyesen kijelentette: «Minden gondolatunkat, minden igyekezetünket a háború tovább folytatása érdekében kell koncentrálnunk».

A gyűlésen izgatott hangulat uralkodik. A cárizmus összes hibáit napvilágra hozzák és minden felszólalás ebben a refrainben végződik: «Elég volt a hazugságból és bűnből. Ujtításokat kívánunk és büntetést a bűnösöknek. Az egész kormányzást gyökeresen meg kell változtatni».

Varsó eleste még csak fokozza az általános elkeseredést. Bieleiem tábornok élénk színnel ecseteli Paleologue, a pétervári francia nagykövet előtt az orosz hadsereg rettenetes helyzetét. Az utóbbi harcokban több gyalogezrednek nem volt puskája és a szerencsétlen katonák a legnagyobb srappeltűzben türelmesen várták, hogy az előttük harcoló bajtársaik elessenek és elvehessék tőlük puskáikat. Megilletődve kéri a francia nagykövetet, hogy járjon közbe kormányánál az orosz hadsereg érdekében.

Az oroszoknak ez a reménye is meghiúsul. A várvavárt segítségkésik és Paléologue tudatja a külügyminiszterrel, hogy kormánya nincsen abban a helyzetben, hogy Oroszországot municióval ellássa.

Rasputin hívei az orosz hadsereg tehetetlenségét a hadvezetőség hibás taktikájának tudják be és a cár előtt Nikolajevics nagyherceget teszik felelőssé a balsikerekért. Ennek dacára a cár még habozik, vonakodik attól, hogy az általános visszavonulás kritikus pillanatában másnak adja át a főparancsnokságot. De az intrika vezetői nem állanak el tervüktől, a cár vallásos érzelmeire, lelkiismeretére hivatkoznak. A cárné kitartó akaratossággal ismétli előtte: «Mikor a trón és a haza veszélyben forog, egy autokrata cárnak hadserege élén van a helye».

II. Miklós uralkodásának válságos forduló pontjához ért. Szerette hazáját, egész lelkéből országa érdekét akarta szolgálni, de a nagy elhatározásokra képtelen gyenge ember, a körülmények folytán teljes elszigeteltségben élő uralkodó, ki volt szolgáltatva Rasputin intrikáinak és végül engedett az erősebb befolyásnak. Minden titkolódzás dacára csakhamar köztudomásúvá vált, hogy a cár maga akarja átvenni a hadseregfőparancsnokságot. Ez a hír általános elégtelenséget kelt. Mióta II. Miklós apja örökébe lépett, sok szerencsétlenség sujtotta az országot és a babonás orosz nép lelkében már szinte meggyőződésé nőtte ki magát az a gondolat, hogy a cár minden lépését balszerencse kíséri.

A miniszterek megdöbbenve veszik tudomásul a cár elhatározását és közös levélben kéri az uralkodót, hogy ne vegye át a hadseregfőparancsnokságot. Dimitry nagyherceg csak azért jön vissza a frontról, hogy meggyőzze a cárt, milyen rossz hatással lesz a csapatokra Nikolaj Nikolajevics nagyherceg kegyvesztése.

Rodzianko is mindent elkövet, hogy a cárt erről az elhatározásáról lebeszélje: «Felség — kérte — alaposan megfontolta-e elhatározását? Hogy hagyhatja el Felség a fővárost ilyen válságos időben? A balsiker a legnagyobb veszedelmet jelentheti Felségedre és az egész dinasztiára nézve». A cár hajthatatlan volt és határozottan jelentette ki: «Tudom, inkább feláldozom magamat, de Oroszországot meg fogom menteni».

II. Miklós azzal a lelkében már megrögződött meggyőződéssel határozta el magát a nagyfontosságú lépésre, hogy ezt az áldozatot hazája és népe javáért hozta.

A hadügyminiszterrel küldi el Nikolajevics nagyhercegnek azt a levelet, melyben felmenti a főparancsnokság alól. A nagyherceg a levél elolvasása után keresztet vetett magára és csak ennyit mondott: «Hála Istennek! A cár olyan feladat alól ment fel, amely már kimerítette erőmet». Azután más tárgyra tért át, mintha az egész dolog nem tartoznék reá.

Alexandra Feodorovna, aki végre elérte régi vágyát, örömujjongva üdvözli felséges urát: «Drágám! annyira tele van a szívem, hogy nem is találok szavakat érzelmeim kifejezésére. Szeretnék a karjaimba zárni, forró szerelmes szavakat, bátorítást suttogni füledbe. Nagyon nehezemre esik, hogy egyedül hagyjalak elmenni. De Isten közel van hozzád, közelebb, mint valaha. Ezt a nagy harcot magányosan, bátran vívtad meg hazád és trónod érdekében. Soha azelőtt nem láttalak téged ilyen határozottnak és ennek meglesz az eredménye is. Édesem, én itt vagyok, rendelkezéssel velem. Ilyen válságos időben Isten erőt fog adni neked, hogy segítségedre lehessenek, hiszen az igaz ügy érdekében harcolunk. Mindez sokkal mélyebb fontossággal bír, mint ahogy az első pillanatban látszik. Mi, akik hozzá vagyunk szokva, hogy mindent más szempontból nézzünk, mi látjuk és megértjük ennek a harcnak a jelentőségét. Te megmentetted a hatalmadat, bebizonyítottad, hogy autokrata uralkodó vagy. Ha ebben a kérdésben engedté volna, még többet akarnának tőled kieroszakolni. Bocsásd meg, angyalom, hogy zaklattalak és annyira ragaszkodtam kívánságomhoz, de ismerem végtelen jószágodat s tudtam, hogy ennél a harcnál kemény határozottságra lesz szükséged. Ezeknek az időknek a krónikája diadallapra lesz bejegyezve Oroszország történetébe. Isten meg fogja menteni országodat és trónodat. Hited erős próbára volt téve, de te sziklaszilárdsággal álltad ki a próbát és ezért áldás fog kísérni utadon. Légy meggyőződve, hogy Isten nem hagyja el felkent királyát. Barátunk folytonos imái meghallgatást fognak nyerni. Akik most félnek és nem értik meg elhatározásodat, az események folyamán meg fogják érteni bölcseségedet. Barátunk azt mondja, hogy ez uralkodásod diadalának kezdetét jelenti és én hiszek benne. A te napod felkelt és ragyogása el fogja kápráztatni a nemlátó tévelygőket».

«Remélem, Goremykin helyeselni fogja, hogy Khvostovet választottad belügyminiszternek. A válságos helyzetre való tekintettel erélyes

belügyminiszterre van szükséged. Ha nem válnék be, később felmentheted. De ha kellő energiával rendelkezik, nagy segítségére lehet.»

«Sürgönyözni fogok barátunknak, hogy imáival kísérjen utadon. Küldjed el Nikolasát minél előbb. Csak semmi halogatás. Nagy fontossággal bíró kérdéseknél a megoldás mindig megnyugtató a kedélyeket még akkor is, ha a megoldás módja nem felel meg a reményeknek.»

«Én teljesen ki vagyok merülve, csak nagy akaraterőm tart fenn. De nem akarom, hogy kishitűnek tartsanak. Olyan boldogító az a tudat, hogy együtt látogattunk el a cárok kriptájába. A te drága apád biztosan imádkozik érted.»

«Amint teheted, adj hírt magadról és írd meg, milyen benyomást tett elhatározásod a hadseregre. Nyugtassál meg, hogy mindvégig határozott maradsz, különben a nyugtalanság beteggé tesz. Fáj, hogy nem lehetek veled. Tudom, hogy mit érzel és azt is tudom, hogy a Nikolasával való találkozás nem lesz kellemes. Nagyon csalódtunk benne.»

«Édesem, ne nyugtalankodjál, ha azt hallod, hogy nem vagyok jól. Az utolsó két nap alatt sokat szenvedtem és nagy lelki izgalmakon mentem át. Amíg Nikolasa a főhadiszálláson van, nem lesz nyugalmam. Tanítsd meg őket, hogy reszkessenek bátorságod és akaratod előtt. Később hálások lesznek, hogy megmentetted az országot. Ne kételkedjél, bízzál és minden jól fog menni.»

«Most jóéjszakát, édesem. A nagy idegfeszültség után pihenésre és nyugalomra van szükséged. A mindenható Isten áldása legyen munkádon. Mindennap egy gyertyát égetek érted Szent Miklós képe előtt és holnap a szent Szűz szobra előtt fogok gyertyát égetni. Lélekben melletted leszek.»

«Gyöngéden a szívemhez szorítlak, végnélküli csókokkal borítlak. Aludjál jól, én napom, Oroszország megmentője. Emlékezz vissza az utolsó éjszakánkra. Sóvárgok a csókod után, pedig a gyermekeink melletttem vannak, míg te egészen egyedül vagy. Az angyalok őrködjenek álmaid felett! Én mindig veled vagyok és senki sem fog minket egymástól elválasztani. A te hű feleséged, Sunny.»

II. Miklós a cárné buzdításaitól, imáitól kísértén indul el a főhadiszállásra, hogy személyesen vegye át a főparancsnokságot és ezzel kezdetét veszi a dinasztia összeomlásának nagy fejezete.

(Folytatása következik.)

Hory Etelka.

Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. 1850—1904. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 1927. Az Akadémia nem ünnepelhette volna méltóbban Gyulai Pál születési centenáriumát, mint ezzel a kiadással. A több mint négyszáz oldalas kötetben Bisztray Gyula tudományos lelkiismeretességgel és lelkes szeretettel Gyulainak 58 olyan kisebb-nagyobb cikkét, tanulmányát gyűjtötte össze, melyek a korábbi két akadémiai Gyulai-kiadásból kimaradtak. Egy fél évszázad folyóirataiban elszórta, legtöbbször nevtelenül vagy csak írói jeggyel ellátva, már-már a feledésnek voltak átadva, pedig értékük nemcsak abban az irodalomtörténeti tényben rejlik, hogy Gyulait vallják szerzőjükül (amint ezt Bisztray a jegyzetekben minden egyes cikkre vonatkozóan teljes tudományos apparátussal megállapítja), hanem azokban az alapvető igazságokban, kritikáik elveiben, melyek még a legkisebb «hozzászólásnak» vagy szerkesztői «megjegyzésnek» is különös súlyt adnak és melyekből Horváth János a könyvhöz írt előszavában mesteri tömörséggel rajzolja meg a nagy kritikus alakját.

A tanulmányokban egy félszázad irodalmi élete válik elevenné oly írói lélek tükrében, aki számára az irodalom nem üzleti cikk, hanem a legéletbevágóbb nemzeti ügy volt, a kritika nem sekélyes «irodalompolitika» csorba fegyvere, hanem egy eszmékért folytatott harc tiszta pallósa. Amint Horváth János olyan találóan írja róla: «degegyenítőbb vonása... korántsem valamelyik köznapis ingerültség, hanem a személyfölöttség szenvedélye, mely földre vet, mikor harcra indul, minden földi terhet s azért oly erős a harcban, mert csak lélek szerint vívja». — Az 1850. év áll mint dátum az első cikk alatt, a leg-szomorúbb elnyomatás éve. Mily bátor szókimondással, meleg magyar érzéssel tör itt lándzsát Gyulai a magyar nyelv jogai, a magyar irodalom jövője mellett. Kikel Jósika, sőt Eötvös ellen is, kik külföldön élvén, idegen nyelven írnak, de nem kíméli az itthon maradtakat

sem, akik elhallgattak. Ifjúi tettvágy fűti s ezt megőrzi ötven éven át, élete végéig. Kritikái változatlanul frissek, harciasak, csak mélységükben nyerne az évek múlásával. A Petőfi-irodalom hivatott órének érzi magát és amilyen hevesen kikelt Jókai ellen, amiért egy beszédével ő is táplálta azt a fantasztikus ábrándot, hogy Petőfi él és Szibériában raboskodik, úgy korigálja a Petőfi-életrajzírók túlzásait. Sujánszkyról szólván, a vallásos költészetnek adja elvi meghatározását, felszólalván azon törekvés ellen, mely a vallásos költészetet ki akarja zárni az irodalomból. Részletes tanulmányt szentel Zilahy Károly irodalmi munkásságának, helyes fokra szállítván le a népszerű, felkapott író értékelését. — Jókai neve csak egyszer szerepel a cikkek során — egy előfizetési felhívással kapcsolatban, melyet Jókai kiadója a «Politikai Divatok» megjelenése előtt bocsátott ki. De Gyulai ennek a felhívásnak udvarias közlési alkalmát is felhasználja arra, hogy kifejtse nézetét az irányregényre vonatkozóan. — Leghevesebb vitáit a Nyelvőrrel folytatja, mely irtó hadjáratot kezdett az idegen és nyelvújítási szavak ellen és Gyulai szerint vissza kívánta állítani a Kalcinczy előtti magyar nyelvet. Gyulai, aki a magyar prózai stílusnak eddig felülnemmult mestere volt és a maga részéről soha nem szűnt meg küzdeni a magyar nyelvbe belopakodó idegen-szerűségek ellen, méltán érezte a Nyelvőr harcát szelmalomharcnak, melyet nem annyira a tiszta tudomány szeretet fűtött, mint inkább valami Don Quijote-i ábrándhajszolás. Talán nem is annyira páratlan nyelvérzéke háborodott fel, mint inkább a reálisok iránt kifinomult érzéke, mely hasonló élességgel szállt sikra Jókai fantasztikumai ellen. A kötet Herczeg Ferenc «Pogányok» című regényének bírálatával zárul. Gyulai már korábban megbíráta a «Simon Zsuzsá-t és jelentős jövőt jósolt az akkor még kezdő regényírónak. A «Pogányok» úgy látszik nem elégtette ki várakozását, a Kemény Zsigmond-féle történeti regény-ideál

szempontjából nézi és alig talál benne dicsérmivalót. Herczeg Ferenc Gyulai számára az új korszak volt, a XX. század, mely előtt idegenül állott meg.

A sokat hangoztatott kritikátlanlanság mai világában üdítő forrás Gyulainak ez a könyve. Szinte visszaáhitjuk azt a kort, amelyben — ha elfogultságok éltek is — de azok tiszta forrásból fakadtak, irodalompolitika, szétszakadt irodalom ismeretlen fogalmiak voltak, bátor szókimondás kötelezett baráttal és ellenséggel szemben is és nem vont maga után bírói pört, sem földalatti intrikálást. Teljes egészében igazat adunk Horváth Jánosnak, aki bevezetését ezekkel a szavakkal zárja: «Vajha mennél többen olvasnák Gyulait s vajha az esztétikai igényeket oly fölénytel hangoztató korunk elsajátítaná tőle azt a legkényesebb ízlést, mely a maga ítéleteit a lelkiismeret mérlegén is mindenkor megméri». *Farkas Gyula.*

Móricz Zsigmond: Baleset. Athenaeum, 1927. A baleset novellái forgácsok. A háromnegyed részük soha sem íródott volna meg, ha nincs napilap s a napilapban egy százsoros ablak, amin ép a novelláirónak szabad kihajolnia. Aki *Móricz Zsigmond* negyven kötetét elolvasta, úgy érzi magát a Baleset előtt, mintha egy kisebb balatoni fürdőhely vendéglőjében ülne, ahol a nagy terem pódiumán a jónévű színész recitálgat valamit a régi szerepeiből. Ezeket a szerepeket még Pestről ismerem, ott egy kicsit más környezetben s más kedvvel adta, de végül is meghallgatom, ha már olyan jónévű színész. S bizonyos örömmel is tellik benne, ha felismerem: ni, ez urát féltő kis asszony a Szerelmes levélből való, ez a férjével elégedetlen nő az Isten háta megett Bovárynéja, ezeknek a házaseletük bibijein rágódó embereknek legalább tíz *Móricz*-könyv az ősiük. Egy bányász jelenik meg: a Jó szerencsét milliójéből jön. Hatalmas hím és hatalmas nőstény torlódnak egymás ellen: no, ez vadkanmutatvány lesz — a la Báthori Gábor. Majd lírai számok, úti írások jönnek. Szép, férfias ellágyulások Szegeden, a Mát-rában, a Jungfrau alatt vagy a budapesti Dunaparton. Ezek a könyv újdonságai s többnyire kedvesek, bár nem állítom, hogy *Móricz*ot az Isten utazónak szánta. Van benne is valami a magyar globtrotterből, akit egyik novellája oly jóízűen figuráz ki. A könyv minden alakja közül ezt a Bue-

nos Airesbe három napra utazó s csak szállodák és evés után érdeklődő kintűnő magyart találtam a szerzővel legrokonabb arcnak. Talán csak ő maga még alföldibb magyar, amikor szalmába csomagolva három országon át viszi a Wassermelonét Svájcban nyaraló kislányainak.

Általában úgy vagyok ezzel a *Móricz*-könyvvel is, mint annyival, hogy a felét átbosszankodom, de a másik felében otthonosabban érzem magam, mint akármi másféle könyvben. Nem tudom, mi szügerálja őt: a sorsa, a publikuma, az idők vagy a tőle annyira különböző *Ady Endre* példája, de bizonyos, hogy a minden idegen elemtől megtisztított *Móricz Zsigmond* világirodalmi nagyság lenne, míg így sokszor a leggalamblelkűbb kritikát is elkedvetleníti. Az anyaföld is arra szánta, hogy az alföldi magyar konok mosolyában is komoly, komolyságában is suba alatt mosolygó képét meresse a világba s mást se írjon, mint hogy milyen a paraszt vagy milyen a parasztból lett úr, nem azt, hogy milyen, amikor erős, amikor bika, hanem, hogy milyen általában. Soha emberibbet, mint amikor az ő kofái a villanyoson szóbaelegyednek s mindenik kipanaszkodja magát a préda-férfiakra. És soha magyarabbat mint, amikor egy ketes hölgy vigasztalni próbálja őket s ők elhúzódnak, bezárulnak nyers, idegen fölényességgel. Az alföldi magyarnak ezt a robusztus idegenségét, ezt az Európát nem értő, de Európa fölött is fölénytel eltekintő arcát szeretem én *Móricz Zsigmond*nak s bár csak ezt írta volna meg művei negyven kötetben s ebben a Balesetben is.

Ami ennek az egynek és a negyvennek a viszonyát illeti, talán méltánytalanság is összevetni. A negyven közt van olyan, amit a Gondviselés akart, ezt csak a megélhetés. A színei hágyadtabbak, a hangja tompább. A kemény és jellegzetes realizmust szerencsétlen kísérletezések bontják meg. A napilapnovella sem olyan ablak, amin az ő jó alföldi, kálomista fejét istenigazában kidughatná. Vannak, akik hozzáidomulnak a kiszabott kerethez. Kosztolányi a maga kis ujság-cellájából a próza szonettjét teremtette meg. *Móricz Zsigmond*nak nem való az ilyen szilánk műfaj. Amint a túlnagy koncepciójú regény sem való. Legtökéletesebb alkotásai nagyobb novellái és kis regényei közt vannak. De hát őt ép az jellemzi, hogy mindig az akar

lenni, ami nem lehet. Igazi novellát nem akar írni, drámát igen. Mikszáth Kálmán a világ minden kincséért nem akar lenni, annál többet sandít Ady Endrére. Hej, pedig mennyire nem drámaíró és mennyire nem Ady! S mennyire novellista és mennyire Mikszáth! A magyar géniusz legalább is olyasfélének szánta. *Németh László.*

Francia nyelvű magyar antológiák.¹ Míg úgynevezett «hivatalos körök» ankéteznek, mi módon lehetne a magyar irodalmat a roppant nemzetközi fontosságú francia irodalmi piaccal megismertetni s természetesen az ankétekből csupán siralmas szófecsérlés és halvaszületett tervezetek fakadnak ki, addig két magyar fiatalember, Gara László és Pogány Béla és egy francia, Marcel Largeaud, bátran neki gyürköztek a munkának és gyors egymásutánban kiadtak egy kötet magyar novellát és egy másik kötet verset francia nyelven.

Mondjuk ki dicséretükre: úttörő vállalkozás, mert Tharaudék hozzáférhetetlen és természetesen elavult *Contes magyars*-ja (1903) óta egyetlen kísérlet, hogy a magyar irodalomról a külföld franciául olvasó összefoglaló, antológiászerű képet kapjon. Sok munka és nagy vállalkozási rizikó is, mert a francia könyvpiacot a különféle országok valóságos könyvügynökségei hálózják be, kik csak úgy ontják, hivatalos pénzen, áldozatot nem ismerő szaporasággal az országukat ismertető könyveket (például az oláhoké a Gamber-cég). Minket persze ebben a vállalkozásban elsősorban az érdekel, hogy már most milyen lesz az a kép, amit a franciául olvasó a mai magyar irodalomról nyer, ha ezt a két könyvet elolvassa?

E tekintetben már kevésbé lehet elismeréssel adóznunk a bátor úttörőknek. A verses antológiában, mint maguk írják a *Nyugat*, a *Ma* és a *Magyar Írás* költőit vették elsősorban figyelembe. De azért közölnek egy verset Mécs Lászlótól, kit mint a feldarabolt Felvidék és Tamás Istvántól, kit a jugoszláv-magyarok költőjeként mutatnak be. De akkor meg hol maradnak az erdélyiek? Aprily Lajos és Reményik Sándor? Talán Heltai Jenő, Ignotus jelentéktelen versei, Máray Sándor, az

¹ Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui (éditions Rieder); Anthologie de la poésie hongroise contemporaine (Les Ecrivains Réunis), Paris.

emigráns Barta Sándor és többjük dadaista-futurista utánezatai helyén mégis több szint és főleg több igaz vonást szállítottak volna a képhez, mely így meglehetősen csonka marad. S a szerencsétlen Gyóni Géza nem érdemelt volna említést Ady mellett?

Ez ennek az antológiának a legfőbb hibája. A mai magyar szellemi élet Trianon óta legalább is három s ha a bolsevista emigrációt minden áron szerepeltetni akarjuk, négy frontra oszlik, melyek legjelentősebbike épen az erdélyi, mely nélkül nincs teljes kép!

Maguk a darabok sincsenek a legszerencésebben választva. Ady Endrére gondolok itt főleg, kit egy már másutt is francia fordításban megjelent *Emlékezés egy nyári éjszakára* című versén kívül csak jelentéktelen, vagy nem különösebben jellemző darabok képviselnek.

A fordítások jók, de a francia nyelv sajátos verstechnikája miatt minden zeneiség elvész ebben a fásaszto szabad prózában. De ez már nem a fordítók hibája, hanem a nyelvvé, mert franciára csakis így lehet és szabad fordítani.

Az összeállítás hibái aztán annál jobban érvényesülnek a prózai antológiában. Itt az egyoldalúság már egyenesen kirívó. A szerzők maguk is érzik ennek az esetleges kifogásnak a súlyát, mert előszavukban maguk is azzal védekeznek, hogy «a francia közönség» számára írtak, hogy kevés helyük van és hogy számot kellett vetniök a «könyvsorozat szellemével», amelybe munkájukat felvették. Magyar közönségnek, mondják, ők se mernének olyan antológiával előállni, melyből «Ady, Kaffka, Ambrus, Földi, Herczeg, Ignotus, Laczkó, Nagy, Schöpflin, Révész és Tormay» (sic!) nevei hiányoznak. Az erdélyiekről megint egy szó sem esik, még csak a mentegőtözésbe sem jutottak be, Ignotus és Nagy gigászi neve mellé.

De a vállalatnak csakugyan van valami szelleme: ezt a könyvbe bele-tett sárga színű prospektus adja legvilágosabban tudtunkra. «Chassés par l'effroyable tyrannie qui s'est appesantie sur leur pays, la plupart des écrivains de Hongrie vivent aujourd'hui dispersés.» Azt hinné az olvasó, hogy talán az oláh vagy a szerb zsarnokságról van szó? . . . Dehogy, hisz egyetlen erdélyi író sem került bele az antológiába. A szörnyű zsarnokság a mai Kis-Magyarországra nehezedik! A valóságban pedig az antológiába felvett 15 író

közül 12 itthon ül íróasztalánál vagy a kávéházban, a nyomasztó zsarnokság alatt és csupán Kassák, Barta Sándor és Biró Lajos eszik a jól ismert okokból az emigráció vagy a vizsgálati fogság kenyerét. Így tehát sehogy sem jön ki a «la plupart».

De a darabok összeállításában is nyilvánvaló a tendencia. Talán az egyetlen Babits Mihály *Mythológia* című, kissé már az ő mai fejlődése szempontjából is elavult esztétikero erotikus darabját kivéve, valamennyi darab a magyar nyomorúságot rajzolja, az elnyomottak, üldözöttek Magyarországot.

Biró Lajos szemtelen zsandárnovellája csakúgy lehel a emigráció-gyűlöletet és félelmet. Molnár Ferenc *Széntolvajai* meg szocialista szónoklattá dagadnak a rendőrök becsületéről eresztett aranykópések után. Körülöttük sajátos csoportot alkotnak Barta Sándor dadaista bolsevikje, Karinthy akrobata művésze, Móricz Zsigmond *Hét krajcárjának* szegényei, a romantikus Terstyánszky iszákos és züllött koldusai és Szabó Dezső nyomorult lőcsei öregasszonya és tanára (nem lehetett volna valami mélyebbet kiválasztani tőle ennél a tárcanovellánál?) és így tovább. Tele vagyunk bajjal, panasszal, igaz, de ha csak ebből a szempontból válogatjuk ki a magyar írókat és ezt az összerakott képet tárjuk a külföld elé, akkor ez legföljebb valami fölényes szakkalmat fog érezni irántunk és körülbelül azt fogja gondolni, hogy ezek sem jutottak túl az orosz novellisták 30–40 év előtti pesszimista társadalmi rajzain! S ha legalább olyan mélyek is volna! . . .

Hát így fest a magyar irodalom baloldali rózsaszínű tonusú itt-ott piros foltokba átmenő képe. Mondjuk ki: így ahogy van, a külföld el fogja talán ismerni novelláiróink technikai ügyességét, de nem nagy véleményvel lesz tehetségeink eredetiségét illetőleg. A kép pedig, amit rólunk kap, hamis, mert egyoldalú és épen az elszakadt magyarság szellemi vonásai hiányzanak róla.

Eckhardt Sándor.

Virágh Ferenc: Tiszta szó kell. A berlini Voggenreiter Verlag magyar osztályának kiadásában ily címmel jelent meg egy egyszerű, fehér köntösbe öltöztetett kis verskötet.

Tiszta szó kell . . . mondja a cím s a záróvers egyik szakában elmondja, milyen :

*Nekem semmi a zengő mondat,
Szóképek ragyogó raja,
A tiszta szó kell, melyen átül
A gondolatnak igaza.*

Igy szól a vers szerelmese, kint a mában pedig szól a jazzband afrikai kürtje, búgnak a motorok, zúg a modern élet zürzavaros lármája és egyre sürjebben vetegetik föl a kérdést, vajjon kell-e egyáltalán a ma emberének a vers? Kell-e a mozibolondoknak, a pilóta-rajongóknak, a boxmeccsek fogadóinak, a líra halk, édesbús szava, a lélek legbensőbb húrjainak áhitatos zsolozsmája? Vannak, akik azt mondják, hogy a vers — idejét multa . . . Hogy a líra nem alkalmas már a kor lelkének érzetetésére . . . hogy lágy lírahang mit sem mondhat már a kor emberének . . . Mi ezt nem hisszük, nem akarjuk elhinni. Nem hihetjük, hogy a pilótaimádat, a motorizmus, a barbár néger ritmus végképen elhallgattathatja a lélek legbensőbb szavát, a verset, a lírát. Vannak még és lesznek még lelkesek, akik a motorzúgásból, az afrikai kürt bűgásából is kihallják a vers meleg, panaszos zengését, a nemes hurok zenéjét. Csak épen hogy a versnek meg kell találnia azokat a hurokat, azt a hangszerelést, melyeken keresztül eljut a ma tempójában verő, de mégis az igaz-szépet sóvárgó szívekhez.

Virágh Ferenc líráján új hurok feszülnek. Érti a kor hangulatát s a ma emberéhez intézi versmuzsikáját, a mához igazodva igyekszik a tiszta szót megtalálni, kimondani, énekelni. Ez a kis kötet vers jó úton jár. *Virágh Ferenc* modern lírikus. Lelke érző antenna, mely hiánytalanul veszi föl a kor ritmusát és úgy közli azt a vers melege, behizelgő nyelven, hogy belekap vele az új idők emberének érzésvilágába is.

Anélkül, hogy vad túlzásokba tévedne, teljesen korszerű tud lenni minden ízében. Tudja, hogy ma más szó kell mint eddig, ezért éneklí, hogy «legyen anyag, erő a vers is», mert hiszen ma «acélhidakon fut az élet, acélhidakon»; robogó mozdonyok rohannak gőzzel, tűzzel, ezer úton ezer erő zúg» . . . «Vibráló áram-élet-ről énekel, magát «hatalmas kábelnek», «minden áram robogó vezetékének» érzi, ő a «magasság léghajója».

A modern érzéseken, hangon keresztül azonban a régi líra finom sóvárgása ütközik keresztül. Szereti a természetet, az ősz halk sirámára reagál a modern

zürzavar közepette is és szinte menekülve vágyik el sokszor az áldott csön-dességbe, a kisvárosok mélabús világába. Azután megint a nagyváros hangulatait, gyors iramát, zaját éneкли meg, a «nyugalanság átkát», az örök rohanást.

Virágh Ferenc egyénisége még nem bontakozott ki teljesen. Még sokszor fölismerjük verseiben, jelzőiben, szávaiban az Ady hatását, ez a hatás kiüt-közik még a verscímekben is. Az Adyén kívül a magyar végek új poétáinak hangja is sok helyen megcsendül verseiben. *Virágh* Ferenc rokonszenves költői lélek. Mindig van mondanivalója, gazdag gondolatsor csillan föl költeményeiben. Nyelvezete szépveretű, magyar zamatú és színes. Olyan lírikust ismertünk meg benne, akinek szavára érdemes lesz figyelni, hiszen a tisztta, meleg szó ma jobban kell, mint valaha.

Myn.

Ravasz László beszédei és cikkei.

(Tudom, kinek hittem. Budapest, Studium-kiadás. 350 l.) Ha minden író úgy fogná fel tisztét, mint e könyv szerzője, az olvasóknak csupán ünnepnapjuk lenne. Mily messze vagyunk ettől, pedig mily egyszerűnek látszik megvalósítása. Nem kellene hozzá több az önismeretnél s annak beátásánál, hogy az írás a lelkeség tükré. Ezt tudva, ki adna torzképet önmagáról?

Áprily Lajosról szóltában Ravasz László ezt mondja: «A költő mindannyiszor névjegyét adja át, valahányszor elolvad egy versét». A műnek az író lelkeségét feltáró e szerepe megragadóan érvényesül a szóban forgó szép könyvben, mely egy nagykultúrájú gondolkozó hozzászólásait tartalmazza a közélet égetően időszerű kérdéseihez. Az ismeretség további fejleményei itt is, mint az életben, az egymáshoz közeledő felek belső saját-ságaitól függnék. Jelen esetben az új kötet oly vonzó tulajdonságokkal lép meg az olvasót, hogy ez bizonyára később is keresni fogja az alkalmat a hasonló szellemi érintkezésre. Sajnos, e rövid ismertetés keretében a mű gazdag tartalma inkább csak sejtethető, mint válaszható. «A szentek szentjében» címen csoportosított huszonhat szép egyházi beszédet s a «Nagy alkalmak» felírással összefoglalt, annak idején élőszóval előadott tizenhat buzdító szózatot kívül, huszonegy essaiszerű dolgozat van a kötetben.

Utóbbiak jórésze vagy egy testület

óhajára készült felolvasás (A szokás hatalma; *Lévay József* stb.), vagy a külföldi tájékoztatását célzó tanulmány. (A háború hatása a magyar vallásos életre; *Magyarország a háború után*). Valamennyire jellemző az a sajtáságuk, hogy nem csupán alaposak és érdekesek, hanem közérdekűek s okfejtésük meggyőző erejét formai tökéletességük is növeli. A könyv nagyobbik felét hitbuzgalmi elmélkedések teszik. De úgy ezekben, mint a tanulmányszerű darabokban szembeüvő a szerző magyar-ságának és ember szeretetének határozott színvallása is, mely az ellentétek megszüntetésével az annyira áhított lelki egység megteremtését célozza. Ez a törekvés adja az író ajkára e jelentős szavakat: «Keresztyén erkölcs annyit jelent: Jézus diadalútja Magyarországon, a magyar szíveken át». (A keresztyénség és az erkölcs.) Becses vonása még a műnek s hatásának egyik fő-tényezője, hogy a kötetbe foglalt beszédek és cikkeik gondolatgyöngyei szerkezetileg igen világos elrendezésben, nyelvkészség dolgában pedig nemes veretű, de amellet egyáltalában nem nehézkes előadásban kerülnek az olvasók elé.

A humortól sem idegenkedő elmésség helyenként igen mély vizeken evez (A szokás hatalma; A haldokló műalkotás); de bár az emberi szel'em sokváltozatú tájait (vallás, történelem, szociológia, irodalom, művészet stb.) érinti, sohasem téveszt el irányt s egy pillanatra sem kerül ki az erkölcsi emelkedettségek légköréből. A legsúlyosabb kérdéseket szinte intuitív hozzáértéssel fejtegető, a fölünyeskedéstől azonban ösztön-szerűen tartozkodó gazdag lelkeség szól e könyvből.

B. Gy.

Turesányi Elek : A Távolodó. (Versek, novellák. Budapest, 1927. A szerző kiadása.) A költő külön világban él. Elrekesztett álomkretreben. Itt más színe, más illata van a virágnak, más íze a csóknak, más jelentése a tragikus szavaknak, amelyekkel könnyedén és felelőtlenül dobálózik az élet.

Turesányi Elek fokozott kultuszú üz ebből a költői elszigeteltségből. Parnassien? Elefántcsonttoronyban él? Elkopott kislék és egyébként sem rajzolják Turesányi aszketikus művész-arcát. Nem parnassien, mert kísértetiesen jólcenségő rímeiből mély, őszinte és megható bánat harsan. Nem él elefántcsonttoronyban, mert magamegmutatásáért leszáll a cipészínashoz és a sza-

tócsához. De micsoda cipészinas és micsoda szatóc! Sohanemélt figurák egyetlen emberi kedély laterna magikájából kivetítve s mégis az örök emberit hirdetik. Ezek a novellák úttörői minden magyar futurizmusnak, expreszszionizmusnak, kubizmusnak s mégis mennyivel irodalmiabbnak és egyben életetsugárzóbbnak mindezeknél! A kis Brisbane tragédiája mindnyájunk szívében ott él, ha Kabán születtünk és élünk is, vagy Kecskeméten; holott sem az egyik, sem a másik helyen nem hívják Brisbané-nek a cipészinasat, sem Baretónak a mestert. De a lábszíj, amellyel a kis inas kikap, egyformán lábszíj mindenütt és az erős ütés mindenütt a világon szivig hat. És az is örökérvényű igazság, hogy a fájdalom teszi a költőt. Költő szerte a világon minkenhol a kis Brisbane, aki komoly cipészinas létére icike-picike kis szürke cipőket készítene az egereknek.

Vagy idézzem az ametisztről szóló történetet? Az ametisztköves gyűrűről írott rapszodiát, amit még senki se látott. Nem más ez, mint a költőnek holdbéli birtokát hirdető panasz. Kiegészülőzött művészi mezbe öltözött jajszava a képzeletverte «nincstelen»-nek. A Réműlet költője a «Süveg-cukor-parasztok» című írásban mutatkozik meg nagy erővel. Itt már végérvényesen túljutott Turcsányi a kísérletezésen, már biztos és izmoskezü mestere a bizonytalannak. Ez a kis epikus grand-guignol költőibb minden rokonánál. A «Koronelli dóm» mellett Turcsányinak ez a műve is méltán helyet foglalhat az ifjúság számára készült olvasókönyvben. De míg amaz csak az úgynevezett modern stílus bemutatásaként kapott helyet, addig ez utóbbi a mondánivalók mesterét revelálja. Amit Turcsányi ebben a novellában leír, az a halál; de ahogy leírja, az a teljes érvényű élet.

A versek? A kristályüvegcsengésű rímek, a zakatoló ritmusok költője Turcsányi. Lázbeteg szívének dobogása adja azt a ritmust az élethez, a minél színesebb élethez sóvárogva kapaszkodó, ártatlanul halálraítélt szív dobogása. Kötéltánc beretvaélen, miközben a zenekarból szivig hasít az üvegspid idetgépő muzsikája. De a «Koronelli dóm» verseihez képest meg-

enyhült már Turcsányi is, vannak nyugvópontjai s ezeken a pontokon még rokonszenvesebben mutatkozik meg. A halál felé megy «Félúton» című szép versében is, de már csak «ballag», a megenyhült lélek nyugalmával.

A «Távolodó» költője megnyugodott a nyugtalanságban, megbarátkozott a halálfélelemmel, megizmosodott a gyöngeségben, több, művészebb, egyénibb, mint valaha. Külön utakon szép világba visz el, modernségében eleven cáfolata mindenfajta steril újatakarásnak.

A földtől távolodó egyre közelebb jut az örök művészethez. sz. i.

Günther Ágnes: A szent és rajongója. (Világirodalom.) Ami lehelletszerű finomság és költészet női lélekből fakadhat, az benne van e könyvben. Az író nő szellemességével és művészetével hamarosan felülkerekedik olvasóján, rabjává teszi s a vaskos két kötet egyfolytában elolvasásától — bár ez fizikai lehetetlenség — alig tudunk megválni. A regény a szenvedő női lélek kimerítő rajzánál fogva női olvasókban tán erősebb hullámokat ver: de a férfiolvasókat is lebilincseli természetfestése, szárnyaló költészete s a lelkiélet mélyreható s mégis gyengéd rajza. Egy túlfinomult, művészelektű Hófehérkéről van szó a regényben, kit mostohája visz halálba. E mostoha az élet kegyetlen gonoszságának szimbólumaként talán túlságosan is meggyőzri «nem e világra való» áldozatát (s egy kisé az olvasót is), de ez arra vall, hogy a nők és nőírók amint gyengédebbek, úgy kegyetlenebbek is tudnak lenni nálunk. A férfialak (Harró) is művészi arckép s legföljebb az a hibája, hogy a regény második részében kellenél jobban megfiatalodik. A regényben az előkelőbb társadalmi élet képsorozata és a nyüzsgő természet élete felváltva gyönyörködtetik az olvasó képzeletét s míg az előbbi a főúri életmód ismeretere utal, az utóbbi az író nő hatalmas költői erejét bizonyítja.

A 186-ik kiadásból készült fordítás jó. Kár, hogy a fordító a hősnő nevét Lélekkének (Seelchen) fordítja s nem keresett jobb szót. Talán a «Lelkecske» megfelelőbb lett volna, már csak azért is, mert élőszó.

Sóvári János.

FERENCZY ZOLTÁN.¹

Alig néhány hónapja csak, hogy itt járt köztünk, elbeszélgetett kedélyesen a tagtársaival s miközben mindenkire volt egy-két szíves szava, mosolygott. Ma már messze jár tőlünk: túl-túl a másvilági ködökön is. Mert mennek az öregek s dölve-dől a rendjök, akiknek szívében kiolthatatlanul égett még a régi haza képe. És ahogy egymásra nézünk olyankor, riadtan kérdezzük: vajjon a mai fiatalok méltók maradnának-e az elköltözött öregek emlékéhez?

Ferenczi Zoltán dr., feledhetetlen «Zoltán bácsi»-ja csaknem valamennyi tagtársunknak jó ember volt, tehát mindenekfelett bölcs. És mert ilyen volt, hosszú idő óta mentes mindentől, amit előítéletnek szokás mondani a köznyelvben. Mosolyával elnézett emberi gyöngék s apróbb gyarlóságok felett. Az igazságot kereste s rájött idejében, hogy úgyis mindegy minden.

Én magam sűrűn találkoztam vele, mint a Petőfi-Ház őre. Hisz Ferenczi Zoltán egyik megteremtője s igazgatója volt az ereklyemúzeumnak. És bár az utóbbi években csak nagy-élvétve nézett már ki a Házba, mindent tudott mégis. Sokszor pontosabban, mint magam. Emlékezőtehetsége nem-egyszer ragadott csodálatra. Több ezer könyv, kézirat, kép és ereklyetárgy van a Házban: valamennyire emlékezett. Sőt még azt is tudta, melyik milyen helyen van. Itélete, különösen Petőfi-vonatkozásokban, megdönthetetlen volt.

Vagy harmadfélével ezelőtt egy úriasszony keresett föl valami állítólagos Petőfi-fényképpel. A hölgy legalább is emellett volt, hogy a kép eredeti s a Petőfié. Ő a Tompa Mihály hagyatékából jutott hozzá.

Megnéztem a képet. Közepes termetű, szikárarcú férfi állt rajta homályos színben, arcban csakugyan hasonló Petőfi 1847-iki vonásaihoz, amelyek után a Benczur-portré is készült. Vállra vetett kabátban állt a fiatal ember, csizmában. Mivel nem tudtam föltétlen választ adni, Ferenczi Zoltánhoz fordultam.

Ferenczi Zoltán ránézett az ócska kis fényképre s mosolyogni kezdett:

— A fénykép semmi szín alatt sem a Petőfié. Tudod-e, miért?

— Nem tudom, Zoltán bácsi.

— Azért, kedves barátom, — magyarázta előzékenyen, — mert ez a viselet 1858 tájáról való. Petőfi pedig akkor már kilenc éve volt halott.

Elbeszélte nem egyszer, hogy Petőfiről egyetlenegy dagerrotipia maradt reánk, 1847 tavaszáról. Fényképről szó sem lehet, mert nálunk csak négy évvel később fényképeztek először. Ez a dagerrotipia, amelyet Klósz György fényképész lemezre vitt át 1873-ban, kevéssel azután elveszett. A róla készült fénykép azonban három másolatban is megvan a Petőfi-Házban s ez Petőfi egyetlen valódi arcképe. A dagerrotipia Streliszkytól való. Ugyancsak Streliszky készített egy közös felvételt is Petőfiről és ifjúsági vezértársairól 1848 március 15-én a Múzeum lépcsőjén, hová a nagy tüntetés után álltak föl. Ezt a dagerrotipiat a hatvanas évek előtt látták utóljára. Sokáig nyomoztak utána, maga Streliszky is, de szórén-szálán eltűnt.

¹ Az író felolvasta a Petőfi-Társaság Ferenczy Zoltán-emlékünnepeén.

Sok-sok ilyen beszélgetésünk volt ezzel a feledhetetlen emberrel, aki nagy volt, mert hetven esztendejéből körülbelül félszázadot arra használt el, hogy rekonstruálja Petőfi rövid életét.

Ma már hihetetlennek tűnik föl, micsoda feladatra vállalkozott Ferenczi Zoltán.

Abban az időben ugyanis, amikor első kutatásaihoz kezdett, az egész országot elárasztotta az ál-Petőfikultusz. Legendák, mesék, mendemondák jelentek meg a költőről évtizedek óta, amelyek közt rég elveszett az igazi Petőfi. Ezt a Petőfit visszaállítani : ezt tűzte maga elé életcéllul Ferenczi Zoltán.

Megtette. De micsoda erőfeszítések árán !

1823 január elsejétől 1849 július 31-ikéig végig kellett nyomoznia minden egyes napot, hogy lehámozza róluk a tévhitet és a hamis romantikát. Sőt heroikus kutatásait továbbvitte a fehéregyházi délutánon túl is, egészen 1902-ig. Hisz még akkor is támadtak hírek, hogy Szibériában nyomorog a költő. Ez a könyve, a «Petőfi eltűnésének irodalma», egyike a legizgalmasabb olvasmányoknak, amelyek magyar nyelven megjelentek valaha.

Hogy ezt mind-mind véghezvitte Ferenczi Zoltán, ahhoz a fanatizmuson kívül szinte emberek fölött álló jószág kellett.

Ferenczi Zoltán, ez a legjobb ember, az első volt s talán az utolsó is, aki — mondhatni — gondolataiban is ősmerte Petőfit.

Külsejét így írta le nekem :

— Egy árnyalattal kisebb volt a középtermetnél. Arca felülről lefelé fel-tűnően keskenyedő, haja tuskés, amelyet épen ezért legtöbbször fodrásszal süttetett ki, az akkori idők divatja szerint. Szeme mélyen-barna, arcszíne: mintha kicserzették volna vagy inkább betegszínű. Kis bajuszát aprószeg-hegyesre pödörte ki olykor. Szokatlan volt nála a felsőtest aránytalan hossza a lábaihoz képest, amelyeken csizmaszár lötyögött, mert vékonylábú volt s kissé karika-lábú is. Hangja rekedtes . . .

Sokszor, igen sokszor folytattunk ilyen csöndes beszélgetéseket. Egy ilyen alkalommal felmosolygott, kissé ravaszskásan pillogva :

— Ismered, úgy-e, azt a versét : «Ereszkedik le a felhő . . .» ?

— Könyv nélkül tudom, Zoltán bácsi.

— S nem vetted észre, hogy Petőfi elírta magát ebben a költeményében? Hallgattam. Ferenczi Zoltán folytatta :

— A vers tudvalevően Csekén kelt s néhány nappal írta első erdődi látogatása után. A versben előforduló «barna kis lyány» már Szendrey Julia. A harmadik és negyedik sor így hangzik :

*Hull a fának a levele,
Mégis szól a fülemile . . .*

Itt rámnézett Ferenczi Zoltán :

— Tudjuk, hogy Petőfi ezt a költeményét, amelyet hét másikkal együtt letisztázva Szendrey Juliának is elküldött, egy-két nappal írhatta szeptember közepe előtt. Jó, jó, de szól-e a fülemile szeptember közepén?

— Csakugyan, — szóltam rá, — súlyos lapszus ez . . .

Ferenczi Zoltán itt már megcsóválta a fejét :

— Látod, így olvasol te Petőfi-verset ! Hogy szólnak a végső sorai?

*E madár az én szerelmem,
Az én elsőhajlott lelkem !*

S mosolygott hozzá, hogy ennyire megfogott.

— Látod, tudta Petőfi, mit ír le. Ti viszont azt sem figyeltek meg, mit tanultok be.

Petőfi íródeákja volt Ferenczi Zoltán. Egyszer aziránt faggattam, mikor lehetett legtöbb pénze Petőfinek s mennyi lehetett az az összeg? Ferenczi elkomolyodott:

— Hát bizony, hadilábon állt az anyagiakkal s szörnyű rá gondolni is, mennyit koplalt szegény. Leggazdagabbnak mégis 1847-iki szerződése aláírása után érezhette magát, amikor hosszú ideig havi száz forintot kellett kapnia Emichtől. Ezeket a száz forintokat Szendrey Julia még akkor is felvette, amikor már másnak volt a felesége. 1847 januárjától meglehetősen rendezettek voltak a költő anyagi viszonyai. Mikor az esküvőjére indult el, vagy százötven forint lehetett a zsebében.

Ferenczi Zoltánról is el lehetett mondani, hogy szinte minden egyes napját ismerte Petőfinek.

Meglepő kijelentése egy volt igazán: a költő halálos meneküléséről Fehéregyháza alól.

A közhit tudvalevően az, hogy Petőfi nem akarta igénybevenni sem a Gyalokay Lajos, sem a Lengyel József dr. felajánlott segítségét, hanem oda kiáltott: «Engem már az Isten sem ment meg!» s a kukoricásba szaladt, mely a Héjjasfalvának futó országút balpartján húzódtott el. Később, amikor már Lengyel József kimenekült az orosz lovasok félgyűrűjéből s visszanezett a héjjasfalvai magaslatról, látta, hogy az országúton — úgy félórányira — lobogó hajjal menekül utána valaki. Gyalog és egyesegyedül.

Bizonyos, hogy Petőfi ama szörnyű utolsó perceiben mindenki elvesztette a fejét. Ahogy így kettesben beszélgettünk Ferenczi Zoltánnal arról a régi július 31-ikéről, elmondtam neki néhány esetet a világháborúból, mikor egy-egy kavarodás pillanatában a lebirhatatlan életosztón arra kényszerít mindenkit, hogy otthagyván feleséget, gyermeket, barátot, lélekszakadva meneküljön. S fölvettem Ferenczi előtt: nem lehetséges-e, hogy ama bomlott délutánon Petőfi, látva kétségbeejtő helyzetét, azt kiáltotta Gyalokaynak is, Lengyel dr.-nak is, hogy vegyék föl. Ők azonban a fejvesztettségben a maguk életére gondoltak mindenekelőtt, később pedig, félve egy nemzet szörnyű ítéletétől, azzal tisztázták magukat, hogy Petőfi meg akart halni.

Ferenczi Zoltán maga elé gondolkozott, majd rá nézett s így szólt:

— Nekem régi aggodalmam, hogy Petőfit otthagyták...

— Dehát akkor mért nem írta meg, Zoltán bátyám?

Rá nézett másodszor is. És soha nem felejttem el, amit akkor hallottam tőle:

— Ma már nem lehet mindent megírni s nem is szabad. Petőfi eltűnése mithosba vész el: minek megbolygatni egy nemzet hitét. Így a legjobb...

Jó ember volt Ferenczi Zoltán, bölcs ember, tetőtől-talpig gavallér mindenkivel, de különösen nőkkel szemben. Ezt a gavallériáját megőrizte halott asszonyaink emléke előtt is. Sőt ott mindenekelőtt.

Az utóbbi esztendőkből egyesek szeretik fel-felzavarni Szendrey Julia ama rég-letűnt napjait, amikor élete legzaklatottabb idején vergődött át, mint egy magával tehetetlen kis madár. Hogy milyen szörnyű válságon ment át akkor ez a szegény fiatal teremtés, Ferenczi Zoltántól tudtam meg részleteiben is. Mert ő még a szem- és a fültanuktól tudott mindent. Hogy im Petőfi özvegyének legboldogtalanabb napjairól esett szó közöttünk, megkérdeztem, mi oka lehet, hogy a mai napig soha erről egyetlen szót nem írt?

Ferenczi Zoltán zavartan felelt :

— Mert szemérmes ember vagyok, fiam. S úriember kell, hogy még holtában is tisztelettel nyilatkozzon egy úrinőről . . .

Soha többé nem beszéltünk erről a kényes pontról.

De ha már itt tartunk, föl kell jegyeznem róla, hogy asszonyokkal, leányokkal szemben ma már szinte példa nélkül való módon előzékeny és udvarias volt. Kedvelték is a társaságban páratlan szeretetreméltóságáért. Ilyenkor ötletes volt, tréfált és sokat-sokat mosolygott. S mosolyától mosolyra fakadt mindenki. Minden mozdulata maga az öreguras grácia.

Udvarias volt, könyörületes és barátkozó az emberekkel. S mert ő maga jó ember volt, csak jót tett föl mindenkiről. Ő, aki az igazságot kereste mindenek-fölött, szemtől-szembe megmondta az igazat. Kivételes tulajdonsága volt ez. De soha nem hallottam tőle, hogy valakiről a háta megett mondott volna elítélő kritikát. Ilyenkor csak jót mondott vagy semmit sem. Hallgatott.

Néhány héttel ezelőtt itt ült még az emelvényen, az elnök mellett s mosolyogva nézett körül a teremben, kissé összehúzott szempillákkal. Mindig mosolygott reánk.

Ma úgy látom már őt, amint a túlvilági ködökön át botorkál előre. Néha egészen eltakarja ez a túlvilági köd, néha kibukkan még belőle, félpillanatra visszanéz reánk s mosolyogni szeretne utóljára . . . De az arca fehér nagyon.

Itt, ebben a teremben, mindig az elnök jobbjára felül ült. Bizonyos, hogyha eljön egyszer amaz Utolsó Ítélet, ő akkor is jobbfelől fog ülni . . .

Komáromi János.

Magyar Szemle. Ezen a címen formában és tartalomban egyaránt előkelő és komoly folyóirat indult meg szept. közepén. A közéleti férfiakból és tudósokból alakult szerkesztőbizottság élén gr. Bethlen István áll, követve ebben gr. Tisza István és a Magyar Figyelő egykori kezdeményezését. E tény, valamint az, hogy a szerkesztés munkáját *Szekfü Gyula* végzi, biztosítja a folyóirat színvonalának s a kitűzött célok méltó megvalósulásának. *Szekfü* beköszöntőjében a nemzeti öntudat kialakításának, a társadalmi megértés ápolásának és a magyar művelődés tudatosossá tételének hármass feladatát jelöli meg a lap programja gyanánt s e nagy munkában elsősorban a fiatalság támogatására számít. A folyóirat csak elméleti cikkeket s tanulmányokat közöl a magyarság politikai, társadalmi, gazdasági problémáiról, de — bár szépirodalmat nem ad — nem hagyja figyelmen kívül az irodalmi élet felülálló változásait, melyek oly szorosan összefüggnek a magyar sorssal. Örömmel üdvözöljük a *Napkelet* nevében a közös eszményekért porondra lépő új lap-társat s melegen ajánljuk mindazok figyelmébe, akik programmpontjainak érdekes és életbevágóan fontos jelentőségét értékelni tudják.

Színházi szemle.

A Nemzeti Színház úgylátszik pótolni akarja a magyar klasszikusoknak mult évi mellőzését s az új évad elején felújította Vörösmartynak *A játyol titkai* c. vígjátékát. Legnagyobb romantikus költőnk e darabjának a magyar vígjáték fejlődésében jelentékeny szerepe van. Kisfaludy Károly vidéki vígjátékai után e darab tör útat a fővárosi vígjátéknak, a magyar komédiába e mű visz emelkedettebb, magasabb stílust. Meseszövése kétségtelenül naiv és mesterkéltsé, de egy-két eleven jelenete és a verses részeknek szárnyaló dikciója ma sem tévesztik el hatásukat. A színház dicséretre méltó buzgalommal igyekezett a mai közönség számára is színpadképessé tenni a vígjátékot: a jelenetek összevonása, a komikus részletek sok ötlete és pergő tempója, a korhű díszletek, valamint a hangulatos kísérőmuzsika mind ezt a célt szolgálták. Vörösmarty egyik dalának, a *Haj, száj, szem*-nek betéte is igen kecsesen hatott.

A fő férfiszerepet Lehotay Árpád játszotta. E tehetséges fiatal színésznek nem utolsó érdeme, hogy a szöveget megbecsüli és a verseket szépen mondja. Megjelenése illuziókeltő, játéka gondos és intelligens. Ami fogyat-

kozása van, annak oka a kellő gyakorlathány. Mozgásának szögletessége már sokat csiszolódtott, arcjátéka azonban még nagyon egyhangú. A komolyabb indulatokra voltaképpen csak egy kifejezése van: a száj környékének valami savanyú mozdulata, mint ahogy a primitív görög szobrok sem találnak a lelki élet változatosságára az ú. n. archaikus mosolynál egyéb kifejezést. Vilma szerepét Tasnády Ilona a szokott finomsággal, Kiss Irén a vénkisasszonyt pompás humorral játszotta, Kaczor, Guta és Rigó szerepeit pedig Timár, Pethes és Bodnár jóízűen adták. Csak Vaszary Piroska nem volt a szobalány szerepében helyén; az ő területe a groteszk komikum, a kedvesség nincs eléggé hatalmában.

Ne maradjon említés nélkül a Kamara Színház függőnye sem, melyet *A fátyol titkai* előadásán mutattak be a közönségnek. Közepén a Nemzeti Színház első épületének képe látszik, a négy sarokban pedig a Gizella-téri színház, a Rondella, a Várszínház és a Budai Színkör régi épülete. Örültünk e kedves új függőnynek, csak a Budai Színkör helyett szerettük volna inkább Molnár György Budai Népszínházának képét látni.

*

A Nemzeti Színház első bemutatója Turgenyev *Natalia*-ja volt. E darab a maga lélekábrázoló finomságával, halk tónusával valóban kiváló munka, felépítése azonban inkább novellisztikus, mint drámai, és színpadon még a legkitünőbb előadásban is bágyadtnak kell hatnia. Egy földbirtokos felesége áll a mese középpontjában, aki szárazon józan férje és unalmasan érzélgős udvarlója körében beleszeret fiának nevelőjébe, egy félszeg, de csupa-élet fiatalemberbe. A fiatalember azonban, hogy az asszony életében tragédiát ne okozzon, távozik a család köréből.

A Nemzeti Színház előadása gondos és korrekt, de az orosz levegőt sehogyszem éreztetni. Nem akarjuk a Vigaszínház Csehov-előadásait a Nemzeti Színház elé például állítani, hiszen ezek szinte verejtékesen erőszakolták az orosz hangulatot, de mégis valamivel többet óhajtanánk abból a különös atmoszférából, amely az orosz írásműveket jellemzi. Már maga a díszletezés is szerencsétlen: azok a kietlenül fehér falak, bensőség és intimitás helyett csak úgy árasztják magukból a hidegséget.

A címszerepben Várady Aranka, a maga egész lélekábrázoló képességét csatasorba állította. Sok helyen valóban erősen meg is markolta a nézőt, de — teljes tisztelettel a művésznő kiválóságai iránt — legyen szabad mégis megjegyezni, mintha e rendkívüli tehetség csak a már megszerzett kincseiből élne s nem érezné a továbbfejlődés szükségét. A házitánító szerepében Uray Tivadar kitűnő volt. A neki új és úri környezetbe bejutva, nagyon helyesen nemcsak a félszeg ifjút játszotta meg, hanem hangjának érdes hangosságával a fesztelenebb miljöben felnőtt embert is. Abonyi Géza az udvarló szerepében legkitünőbb alakításainak egyikét nyújtotta. Már maszkja is elsőrangú: van benne valami Puskin arcából. Hangja halk, tekintete melázó, s egész játékán végigvonul nemcsak maga a világfájdalom, hanem nagyon diszkrétül a viághfájdalomnak bizonyos szenvedése is. Különösen kéjzátéka nagyon kifejező: újjai folyton arany nyakláncát babrálják, finomkodva és fáradt előkelőséggel. Halmy Margit művészién egyszerű eszközökkel játszotta Natália anyósát, csak fiával való jeleneteiben szerettünk volna több melegséget. Palágyi Lajos a házi orvos szerepében a szokott jó volt, de nem értjük, hogy miért ragaszkodik ama szokásához, hogy hangját állandóan egy oktáv különbségben fel- és letornáztatja. A mellékszereplők közül feltűnt Hosszú Zoltán egy tipikusan orosz szolga szerepben.

*

A Nemzeti Színház másfél évi pihenés után ismét színre hozta kamara-helyiségében Ibsentől *Solness építőmestert*. Az új előadás sokban felette állott a réginek. Annak idején Ódry (Solness) és Bajor Gizi (Hilde Wangel) szinte francia tónusra hangolták át e darab nehéz északiaságát. Most Ódry Solnessé igazi norvég jelenség volt. Hogy a darab eszmei tartalmát kitűnően interpretálta, azt e kitűnő művészről fölösleges is említeni. Csak azokban a jelenetekben láttuk egy kissé csinálnak fájdalmát, ahol meghalt gyermekeiről beszél. Bajor Gizi alakításában főképen játékának változatossága csodálatraméltó. Kifejezései szinte egymás sarkába tapodnak, érzései villámgyorsan váltakoznak: egy megkezdett gesztusa még ki sem élte magát, már egy más lelki vibrációt ábrázoló gesztusba torkollik, arcjátéka

egy mondat tartama alatt az érzések számtalan irányra felé villan. Bajor Gizi Hilde Wangelje ellen csak egy ellenvetés tehető: nem volna szabad ennek az ideges és végzetserű nőnek ábrázolásába még hébe-hóba sem valami suhancos és fölényes vígságot belevegyíteni. Ha ez az egyetlen elskálás nem rontaná játékát, akkor a művésznő ez alakítása klasszikusan tökéletes lenne. Solnessné Vízváry Mariskának egyik legjobb szerepe. Halál-sápadt arca, halk jövés-menése, beszédjének szinte sírontúli módja úgy hatnak, mintha halottak közül lépett volna az élők közé.

*

A Belvárosi Színház Hatvány Lili darabjának megérdemelt bukása után sürgősen másik darabot mutatott be; Berr és Verneuil-nek *A szombatesti hölgy* című bohózatát. Ami a darab technikáját illeti, a szokott francia bohózati vágányon halad, csak témájának undorító voltával különbözik tőlük. Egy naiva szerepeket játszó színésznőnek a megöregedéstől való félelmét elvégre lehet vígjátéki tárgyá tenni, de az anyai érzést egy bohózat középpontjába helyezni, legalább is ízléstelen. Mert itt egyfelől arról van szó, hogy a színésznőt és a nyilvánosság előtt titkolt fiát az emberek többször együtt látják és rájuk fogják, hogy egymásnak szeretői, — másfelől pedig ez a fiatal ember nem áll olyan családba benősülni, ahol a családfőnek (s ezt a fiú nagyon jól tudja) az ő anyjával viszonya van. — A darabnak lehet, hogy mindamellett sikere lesz. A főszerep annyira talál Fedák Sári egyéniségéhez, hogy szinte csodálatos volna, ha nem érne el benne nagy hatást.

Galamb Sándor.

Művészeti szemle.

Csoportkiállítás a Nemzeti Szalonban.

A Nemzeti Szalon már második kiállítását nyitotta meg az új művészeti idényben. Kilenc művész természetéből mutat be nagyobb gyűjteményt.

A tárlat nagyon közepes színvonalú, egyik kiállító munkássága sem nyújt mélyebb művészeti élményt, túlnyomólag csak mesterségbeli készségről számolnak be ezek a festmények és rajzok, melyek láthatólag alkotóik lelkében sem jelentettek bensőbb meg-

mozdulást. Akad ugyan közöttük néhány derekasabb, melegebb alkotás is, de a legtöbb falról raktári hangulat ásit le a nézőre. Sajnálatos, hogy a Nemzeti Szalon ezúttal is elég számos olyan vásznat engedett becsúszni termeibe, melyek legfeljebb műkedvelő-nívóig ha elérnek. A félművészeket pedig valósággal káros abba az illuzióba ringatni, hogy lélektelen pepecselésükkel valaha is keresni valójuk lehet az igazi művészek között...

Dinnýes Ferenc munkái sorában néhány rokonszenves darabot láttunk. Főleg alföldi hangulatokat szeret festeni, ügylátszik, érzi is a magyar táj lelkét, de egyelőre még formabizonytalansággal küzd, még nem találta meg a kellő kifejezőmódot.

H. Schuschny Erna passztlékpei meg lehetőszen naivak, hosszú utat kellene megtennie, hogy mondanivalóit az igazi piktura nyelvén közölhesse velünk.

Hadla Gyula kifejezőmódja már elég érett és biztos, pár munkája jobb színvonalig ér, ha valami egyénit nem is tud ma még nyujtani.

Habsburg-Lotharingen Henrik Ferdinánd főherceg kedves kis rézkarcokkal vonja magára figyelmünket. Látszik, hogy őszinte mesterségszeretet irányítja karcolóútját, mellyel nagy hűséggel igyekezik megörökíteni kedvenc témáit, az osztrák és német dekoratív tájakat. Művészkedése nem nagyon lendületes, de rokonszenves, mert tudatosan van képességei határának és azon belül elmélyedései törekszik a lehető legjobbat megteremtteni.

Kolozsváry Sándor kétarajzaiból valami szándékos naivításra való törekvés érzik, erősen torzítja a formákat, nem tud a néző lelkéhez férközni.

Kőrösy Vilmos képei nem értek még meg arra, hogy nyilvános kiállítás keretében szerepeljenek. Rajzkészsége fejletlen, színei elmosódnak, nagyon messze jár a művészi kifejezés erejétől. *Lobisser* Svithert fametszeteiben van fantázia, a régi német metszetek modorát juttatja eszünkbe modernésge mellett is. Néhány lapja dús vonaljátékával komolyabban is elfoglalkoztatta a tárlatlátogatókat. *Örsi* Sándor állattanulmányai is jobbajta dolgok, néhány vázlatán jó jellemképet tud adni modelljeiről, főleg a madarakról. *Sass* Árpád kifejezőmódja eléggé kiforrott, pár szolnoki festménye derék munka, bár egyéniségét ma még alig tudja hangsúlyozni. *Mariay* Ödön.

Nemzetközi Művészi Fényképkiallítás.

A Múcsarnok falai között nem a festők és szobrászok jutottak legelőször szóhoz, hanem a fényképezés lelkes munkásai, azok, akik a hideg üveg-lencsét használják föl arra, hogy művészies látomásokat rögzítsenek az érzékeny lemezre s általa a finom papírra. Sokat vitatkoztak azon és vitatkoznak fölötté ma is, vajjon föl lehet-e emelni a fényképezést a művészi színvonalra? Megérdemli-e a művészet magasztos nevét az a munka, melynek legfőbb alkotó eleme a gép, a gépies eljárás?

A kérdést mégis csak úgy kell eldönteni, hogy a fényképezés valójában sohasem érhet föl az igazi képzőművészeti színvonalig, mert hiszen a legfinomabb, legnemesebb fénykép sem vetekedhetik az alkotószellem és alkotó kéz teremtő munkájával: a képpel, a festménnyel, a rajzzal, az igazi műalkotással.

A fényképi fénykép marad akkor is, ha a leglelkesebb akarát és ízlés indítja is meg a gép munkáját, ha a legnemesebb szándék irányítja is az optika és a vegytan összejárású folyamatait. De! ... de bizonyos az, hogy a fényképezés mai fejlődési fokán nagyon finom, kedves és nemes *művészies* benyomáshoz képes juttatni az embert, bizonyos, hogy a művészi látású, jóízlésű, fényképész akárhányszor finomabb impressziókat tud kiváltani lelkünkéből, mint nagyon sok átlagos festő vagy rajzoló.

Különben is: legelőször azzal kell tisztában lenni, hogy tévedés az, ha valaki a festészet versenytársának látja a fényképezést. A vérbeli fotografus nagyon jól tudja, hogy nemes mesterségének egészen mások a hatásai, mint a festészetnek vagy rajzművészetnek. A művészies fényképezés útja határozottan elkanyarodóban is van a kézfestette képszerűségtől. Az igazi fényképészek egyáltalán nem arra törekednek, hogy holmi ravasz fogásokkal megközelítsék a rajzbeli és kézkarcszerű, metszetszerű hatásokat, hanem inkább a fény oly gazdag hatásainak, érdekes, csodálatos nagyskálájú, elbűvölő játékaiknak minél sikerültebb megörögzítésén törik a fejüket.

Ez a jövő útja. És itt még dús lehetőségek is vannak. Arcról, alakokról, tájról, felhőről, vízről, ködről, napfényről annyi, de annyi szép látomást

szedhet össze szemünk számára a gép kristályszeme!

Ha elátomásokat művészlelkű ember keresi meg azzal a kristályszemmel, igazi gyönyörűségünk telhetik benne.

Őszinte örömmel állapíthatjuk meg, hogy mint minden más téren, úgy a művészies fényképezés terén is nemcsak hogy megállja a versenyt a magyar, hanem ott törtet az élen haladók sorában. Sőt e kiállításon egyenesen a mieink viszik el a pálmát, a magyar gyűjtemény határozottan fölötté áll a külföldieknek.

A körülbelül ezerkétszáz darabot számláló anyagból lehetetlen kiemelni mindazt a sikerült munkát, amely számot tarthat a művészies jelzére. Elég, ha annyit mondunk, hogy nagyon sok olyan arckép-, akt- és tájtanulmány akad, amelyik igen finom hatást kelt és mélyebben is elgyönyörködtet bennünket. Jobbnál jobb karakterfejeket, megkapó tájképeket, fénytanulmányokat láthatunk a termekben. Igen sok kiállító valósággal szellemes ötleteket produkál, pompásan választja meg témáit és leköt bennünket a fény csodálatos játékaiknak bravuros megörögzítésével.

A magyarok közül kitünő anyaggal szerepel: *Balogh Rudolf*, *Vidáreny Iván*, *Székely Aladár*, *Stolz Róbert*, *Pécsi József*, *Rónai Dénes*, *Kerny István*, *Szabonszky Artur* és még sok lelkes fényképészünk. Balogh Rudolf külön elismerést érdemel azért a réznyomat-sorozatért, melyet Budapest és a magyar vidék propagálása érdekében készített fővárosunk és tájaink szépséges pontjairól.

Nagyon szép az amerikai gyűjtemény s itt különösen a japánok munkái. Igen sok finom, kedves ötletet dolgoztak föl, nemzeti felfogásuk a géplencsén keresztül is mindig érvényre jut.

A németek is sok szép fényképet hoztak, de meglehetősen száraz a felfogásuk, kevés ötlet csillan föl kollekciójukban. A hollandus gyűjtemény is érdekes. A többi északi állam már kevesebb megkapót nyújt. Az osztrák gyűjteményben is számos derék munka állítja meg a látogatókat. A termék hosszú során csaknem minden nemzet eredményeiről jó képet kapunk.

A művészies fényképezés nagyszámú budapesti híve és gyakorlója nagy élvezettel és sok tudulástot nyerve látogathatja ezt a gazdag, érdekes kiállítást.

Mariay Ödön.

Folyóiratszemle.

Új rovatot indítunk meg és ilyenkor a beköszöntő egyben igazolás is. Számotadás az újítás fontosságáról, szükségességéről, érvényesíteni kívánt szempontjainkról; céljaink és célravezetőnek talált módszerünk megismeretése.

A folyóiratok jelentőségét nem kell bővebben hangsúlyozni. A nagy nyugati revűk országukban a közvélemény irányítói. Természetes sokoldalúságuk, frissességük, aktualitáshoz kapcsolódó közvetlen hangjuk sokkal kiterjedtebb és eredményesebb hatást biztosít, mint a könyvek lassúbb, nehezkesebb munkája. A világnézetek mai küzdelme is elsősorban a folyóiratokban válik érzékelhetővé, az irányításnak, tájékozódásnak ezek az eszközei. A magyar művelt közönségnek sem szabad tájékozatlanának és nem érdeklődőnek maradnia; a szemethűnyás nem mentesít a feladatok alól. Szemlélődnie, látnia, összehasonlítani kell, hogy tisztázódjanak, öntudatosakká váljanak saját törekvései is. Észre kell venni, hogy tulajdonságai val nem áll elszigetelten, hanem nagy, általános újjáértékelések részese. Ha a konzervativizmusnak ma Európaszerte diadalmasan megújuló erőfeszítéseit megfigyeli, a kicsinyes pártpolitikai szempontok helyett, amelyekkel eddig értékelt és akaratlanul lekicsinyelt, átérzi majd a sorsdöntő átalakulásoknak, az elvek párbajának nagyszerű izalmát. Együttal az idegent közelebből megismerve, méltányolni tudja majd az egyetemes problémák specifikusan magyar árnyalódását és előbbrejut az öncélú megoldások oly szükséges kutatásában.

Magától értetődik és az eddigiekből is következik, hogy ismerteteinkben nem célunk kultúrmohóságok élesztgetése, az érdekes, a legfrissebb, a divatszeszély, az emberiség idegzetén időnkint átfutó borzongások gyors és hiánytalan bemutatása, a mindent megértés és mindent elfogadás alapján kisebb-nagyobb hóbotok számontartása. Elvek és eszmék foglalkoztatnak majd bennünket és meggyőződésünk, hogy a mostani időkben a legelvontabb, legalapvetőbb és így legrégibb gondolatok újra kibontakozása az igazán friss és érdekes.

A külföldiekkel párhuzamosan áttekintjük a magyar folyóiratokat is. Itt még fontosabb a gondolatok elem-

zése, mérlegelése és saját álláspontunkból megítélése; az ismertetéshez hazai kérdéseinkben természetszerűleg csatlakozik a polémia. Mert kiválgatás és szembeszállás az igazi objektivitás; hódolat a tárgy követelményeinek, a vitatott gondolat szolgálataiba szegődés az eszközöknek a mondanivalókhöz simulása. Objektív ember az, akit a meggyőződése parancsoló úrként irányít.

Folyóirataink egyrésztében, főleg a fiatalabb nemzedék szépirodalmi vállalkozásaiban még mindig sok a határozatlan, tévovázó hang vagy éppen a régi nehezen leküzdhető baj, szavak kultusza, amely ma aktivitást, energiát, tettet harangoz, mint egykor esztétaságot, életélvezést, de természetlensége, tehetetlensége semmit sem változott. Még mindig vannak kis játékok is, kiadatlan lírai versek köré alapított lapok, de általában örvendezve tapasztalhatjuk az ígények komolyodását. A magyar olvasóközönség elbírná és kívánja a problémáival alaposan foglalkozó folyóiratokat, a színvonal emelkedését, a kritikai gondolkodás alaposabb mélyülését. Az általános érdeklődést mutatja a vidéki folyóiratok sikere és súlyban gyarapodása is. Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc lapjai részt kérnek az irodalmi közvélemény neveléséből és egyéni hangokkal gazdagítják a közös kutatást. Természetesen még a kezdet kezdetén vagyunk. E folyóiratoknak még nem sikerült az önismeret, öneszméltetés munkája és ezzel kapcsolatban a helyi öntudat kidolgozása és az általánosba illesztése olyan mértékben sem, mint például a történeti hagyományai és az elszakítás körülményei által erretalt erdélyi irodalomnak. De a fejlődésnek a rég óhajtott ideál felé kell vezetnie: a magyar lélek bonyolult összetételének megismeréséhez.

Kéthetenként váltakoznak majd magyar és külföldi beszámolóink, amiknek elsejét itt adjuk a

Magyar Lapszemlé-vel.

Folyóiratainknak még mindig — és már mióta! — van egy közös témája: az Ady-körül háborúság. Új lendületet Makkai Sándor bátor könyve adott a harcnak. Mindenki szükségét érzi, hogy állást foglaljon, védjen vagy támadjon, megbotránkozzék vagy lekesüljön és főleg ismétljen már sokszor hallott dolgokat. A Pannonhalmi Szemle bencései épp olyan részletes-

séggel fejére olvassák Adynak a hazafiatlanságot, erkölcsstelenséget, cinizmust, mint a Protestáns Tanügyi Szemle tanárai, csak a protestánsok szigorúbbak. A Lyra, Horizont stb. obskurus lapok ifjú költői éppen olyan bálványozással tekintenek a nagy váteszre, a méltatlanul üldözött zsenire, mint a Nyugat öregjei, csak az utóbbiak fölhüveltebbek. Szó van bőven, csak éppen mondanivaló kevés.

Bennünket elsősorban a gondolkozó ifjúság véleménye érdekelt, mert hiszen az ő feladatuk a rajongáson és gyűlölködésen túl az értékelés, a költőtől nyert energiák feldolgozása. Jól érzi ezt a feladatot Németh László (Társadalomtudomány, 3—5. szám) Az író megítélésénél szerinte, nagyon helyesen, nemcsak az esztétikum fontos, hanem ugyanannyira a tartalom is a társadalmi hatóerő. «Az író felelős életérzéséért, világnézetéért, sőt politikumáért is. Egy íróval szemben nem az az első és utolsó kérdés: jól ír-e.» Az esztétikai és társadalmi szempontot az új kritikusknak elválaszthatatlannal egyesítenie kell. Németh László Ady-érzésekhez kapcsolódva áttekinti a költő lelki fejlődését (bár elemzőbb hang jobban bevált volna) és ősi magyar tendenciák, századvégi mérgező koráramlatok és egy új magyar hellenizmus hármás áramát látja meg benne. Nagyon igaz végső megállapítása, az ifjúság nem fogadhat el mindent Ady-ból. «Kizsákmányolók vagyunk, akiknek a hasznos felismerésre van szükségünk s csak az értékes mennyiségét nézzük. Ami haszontalan Adyban, mitőlünk hulladék maradhat, s ami halhatatlan, úgy sem maradhat hulladék.» Am a hulladék meghatározásával, az értékes elkülönítésével ő adós maradt.

Az ifjúság Ady-bírálatát és Adyn túlhaladását sürgeti Takáts István kis cikke is a Magyar Szemle első számában. «A magyar ifjúság feladata, hogy magára és a jövőre nézve megcáfolja Ady látomását.»

A Makkai könyve körüli vitának mélyebb lélektani rugóira mutat rá Szegfű Gyula, ugyancsak a Magyar Szemleben. Makkai Sándor és ellenfeleinek ellentéte a mai negyvenesek, a századeleji fiatalok és a mai hatvanhetven évesek nagy elvi összeütközése «Az eltérés a XIX. század legnagyobb élményének, a magyar klasszicizmusnak életnormaként való felhasználhatására vonatkozik. A húsz év előtti fiatalok rájött, hogy a magyar klasz-

zicizmus: Petőfi és Arany, Deák és Eötvös életműve valóban a magyar szellemnek kiteljesedett, legszebb virága, mely a talajból a legkedvezőbb körülmények között nőtt ki, soha felül nem múlthatóan, soha el nem érhetően. Az a virágzás, mely a magyar klasszicizmust termelte, nem ismétlődhetik meg soha többé. Klasszicizmusunk a magyar léleknek és az európai gondolatnak páratlan szintézise, s mint ilyen, minden későbbi magyar kultúrának elérhetetlenül magas mintája, de soha nem utánozható és senkitől le nem másolható.» Mert mindig új szintézisre van szükség, «a szintézis nem örökölhető, mint szkevény, ház vagy birtok», mindegyik nemzedéknek magának kell megalkotnia. E felismerés alapján ítélték el a fiatalok a klasszicizmus utáni epigonnemzedéket és fordultak önálló felfogással a régi magyar múlt és a klasszicizmus modern újraérzése felé. Az öregeket természetesen legsúlyosabban a negatívum érintette, a századvég kemény bírálata és ezért támadtak oly szenvedéllyel Makkai Sándor könyvére is.

A fiataloknak kell megtalálnia az Ady-lélek szintézisét is. Amíg csak a hazafiság és hazafiatlanság, vallásosság és vallástalanság fogalomparjait emlegetjük, tapodtat sem jutunk tovább. Meg kell határozni Ady érzelmeinek, világnézetének lényegét, az esetleges, a téves és az alapvető sajátosságokat, magyarságának különös jellegét. Nem vádra és dicsőítésre, elemzésre van szükség. Mert különben oda jutunk, hogy jól fogjuk ismerni az összes vitatkozó felek gondolkozását, érzelemvilágát, csak Ady alakja fog ködbe veszni számunkra.

✱

A Nyugat legújabb (okt. 1.) száma Babits Mihály francia olvasóközönség számára készült tanulmányát hozza a magyar irodalomról. Nagyon nehéz feladat az idegenek tájékoztatása, mert tekintettel kell lenni a magyar irodalom különleges értékeire és egyben figyelni a befogadó nemzet hangulati rezonanciájára, fogalmi megszokottságaira, érdeklődési irányára. Babits általában szerencsésen oldotta meg feladatát; kevés nevet ad, a névkatalógus csak farszót a külföldre. A keleti és nyugati lélek csodálatos vegyületét mutatja meg a magyarban és egyben a keleti ösztönök folytonos küzdelmét,

csatavesztéseit a nyugati hatásokkal szemben. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Herczeg, Mikszáth ismertetése nagyon jó, Ady költőiségének előadása azonban kissé fülledt, főleg francia ember számára. És itt mindjárt fel is jegyezhetjük az értekezés legfőbb hibáját. Hangban és utalásaiban inkább german szellemhez szól, mint franciához. Sajátos tragikumunk pusztá emlegetése nyomban visszhangot kelt a német lélekben, amely átélte az «innere Spaltung» élményét, de a precíz franciát nem elégíti ki; ő leírást és magyarázatot kíván. Kisebb kisiklások is ronthatják a cikk hatását, így ahol Victor Hugó «színészi pozórságéről» beszél. A franciák szívesen mondanak rosszat

írókra, de idegeneknek ugyanezt nem bocsátják meg.

*

A Századunk, a Huszadik Század még gyöngébb utóda, egy kis melan-kólikus elmefuttatást közöl az új nemzedék szabadságot elárulásáról. Lesz még alkalmunk bővebben visszatérni a fiatalság új eszményeire, most csak rá akarunk mutatni arra az érdekes körülményre, hogy míg a konzervativizmus a fiatalokra épít, a radikálizmus már csak az öregekben gyönyörködik. Változtak az idők. Ma haladást, újítást a maradiak hoznak, a tegnapot görcsös erőfeszítéssel a progresszívek tartják vissza.

Halász Gábor.

Báró Wesselényi Miklós útinaplója.

(Kolozsvár. — Bpest: Studium-bizomány. 1926.)

A szabadságharc előtti magyar politikai élet nagy alakjai közül br. Wesselényi Miklós egyéniségéről igen rokonszenves, de kissé vázlatos kép él a köztudatban. Vörösmarty Árvízi hajósa révén főképp önfeláldozó emberszeretete ismeretes, Jókai regényei s más költői művek pedig hajthatatlan magyarságát örökítették meg romantikus színességgel. A jobbagysághoz való viszonyában humanitás és emlegeti a köztudat. Kemény Zsigmond kitűnő jellemrajza minden oldalról hű tükre az ember és politikus belső és külső tulajdonságainak, e mélyenjáró tanulmány azonban nehezebb fajsúlyánál fogva ma már az olvasóknak csak kisebb köréhez jut el, az újabb tanulmányok pedig inkább nagy vonásokban örökítik meg alakját. Épen azért örvendetes, hogy erdélyi testvéreink buzgóságából oly mű áll most rendelkezésünkre, melyből a leghitelesebb forrás, a szerző vallomása alapján, erősödik s lesz tartalmasabbá részleteiben is az eddig halvány kép.

Wesselényi, úgylátszik, nem volt elfogult önmagával szemben; tudta, hogy mindnyájan gyarló emberek vagyunk s rászorulunk a tökéletesedésre. Első lépés ez irányban az önismeretre törekvés. Naplót is azért vezetett, hogy így könnyebben ellenőrizhesse, haladt-e hát a kitűzött cél felé. Nem a nyilvánosságnak szánta s így annál jellemzőbbnek kell tartanunk. A könyv abban a szövegében, ahogy most előtűnik áll, megerősíti az első reflexióját: «Nincs belső valóságunknak hűségesebb tükre, mint egy ily naponként folytatott autobiographia».

A becses kiadvány Wesselényinek az 1821 szeptember 23. és 1822 november 21-ike közti időszakra eső följegyzéseit tartalmazza s azokat a külső és belső élményeket tárja fel, melyek Széchenyivel együtt megtették német, francia- és olaszországi útjával kapcsolatosak. A két nagyra hivatott fia-

taleMBER 1820-ban ismerkedett meg egymással. Mindkettőjükre érvényes, amit a naplóíró önmagáról mond: cselekvésre szomjas szellemmel és magasabb elvek után szellekedő szívvel léptek a szépnek álmódott világba s mindketten tudták, hogy az utazás sok, gyakorlatilag is értékesíthető tanulással jár. Hamarosan megegyeztek tehát abban, hogy bejárják a művelt Nyugatot, de nem maradnak meg Európa határai közt, hanem az Egyesült-Államokba is áthajóznak, hogy az ott szerzett tapasztalatokat szintén kamatoztathassák hazájuk javára. Az amerikai tervről közbejött akadályok miatt le kellett ugyan mondaniok, az útiterv többi része azonban egy kis türelempróba után megvalósult.

Wesselényi 1821 szeptember 26-án indult el Zsibóról. Kortörténeti szempontból rendkívül jellemző, hogy Erdély egyik legöntudatosabb és izzóbb hazafiaságú magyarja, a különben magyarnyelvű naplóban így írja le anyjától való búcsúzását: «Wir werden uns gewiss wiedersehen» — «vala minden, mit mindketten zokoghatánk». Szeptember 28-án este érkezett Debrecenbe, ahol Széchenyivel találkozott. Vele folytatta aztán útját Pest felé, hová október 3-án délután jutottak el. A «Churfürsthez» szállottak s mivel poggászuk még késett, útiruhában mentek a színházba. Wesselényit nagyon mulattatta, hogy az emberek úgy nézték szemekkel, mint egy havasi medvét. Pestet különben szépfekvésű, de unalmas városnak találta. «Rossz theatruma, pajkos jurátusoktól telefüstölt kávéházai, kimondhatatlan rossz flaszterje. Sétáló helye nincs.» A további megjegyzés talán már a Széchenyivel való társalgás visszhangja: «Hogy a Dunán állóhíd nincsen, kár s szégyen hazánkra». Háromnapos időzés után tovább mennek. Tizediken érnek Bécsbe, honnan rövid pihenő után visszatérnek Cenkre. Megnézik a gazdaságot, bejárják a környéket, látogatásokat tesznek és vadásztatnak. Az utóbbi szórakozást kedveli ugyan Wesselényi, de kelletlenül látja a haj-

tók sorában az összekarcolt lábú leányokat: «Az asszonyi nem iránt való kímélő ügyeletet a legszegényebb sorosúakra nézve is szeretem fenntartani», írja ez alkalomból. Az esték unalmát sakkozással ütök el. Az erdélyi vendég inkább csak nézi ugyan a játékot, de még így is szenvedő részese lett az ilyenkor nem ritka izetlenségnek. Mikor a sakkozóktól egy «lépés» iránt érdeklődött, barátja kissé nyersen hallgattatja el a kérdezősködőt. Az duzzogva vonul szobájába és sértődött keserűséggel töpreng azon, hogy a «gazdag ember a szegénynek vagy a magában észbeli preponderanciát érző a subordinatusnak szánta-e a kifogásolt («nem kell most itt izélni») bizalmaskodást.

Az eset legalább pillanatnyilag igen bántotta Wesselényit s ezzel kapcsolatban valósággal revízió alá veszi Széchenyihez való viszonyát. Megállapítja, hogy a másik fél kereste az ő barátságát, az utazást is az ajánlotta, most pedig fölényeskedik vele. («Elmeszédésének szerfelett gyakran választ céljául.») A félreértés ugyan már másnap eloszlott közöttük, Wesselényi saját bevallása szerint ok nélkül akadt fenn a «hangejtés» szokatlanságán, de azért hasonló érzenykedéssel máskor is találkoznak a naplóban.

Október 23-án a nagy útra készülők Bécsbe indulnak. Sopron körül megbotránkozással tapasztalják, hogy e tájon, «amelyik pedig úgyszólván születési helye, senki semmit sem tud Berzsenyiről, erről a felszentelt lírikusunkról, aki minden magyartól tiszteletet érdemel. Nála ugyan bételik, hogy nemo domi propheta.» Bécsben elég sokáig mulatnak. Megérkezésük után a harmadik napon Széchenyi megkezdi barátja oktatását az angol nyelvben. Hálásan írja erről Wesselényi: «Ezen barátsága annál becsesebb, hogy itt ideje, sok dolgai, ismeretségei s a nagy világ által annyira el van foglalta, hogy csak áldozattal szentelheti ezen magában ugyan kedvetlen foglalatossággal a barátságának ezen órákat.» Az angol leckéken kívül Széchenyi egyebekben is nagy szíveséggel kalauzolja a császárvárosban — kevésbé világlátott — társát. Megnézik a fontosabb látnivalókat, felkeresik a magyar főnemesség ott élő tagjait, akiktől Wesselényi megtudja, hogy az erdélyi arisztokrácia körében mennyi szöbeszédre adott alkalmat az ő tervbevett útja. Vass Imre megismerteti a

híres osztrák drámaíróval Grillparzerrel. «Külseje nagyon igénytelen, mondhatni jelentőség nélküli, csak komoran fénylő szemre árulja el a merészen alkotó költőt.»

A társas szórakozások mellett fennmaradó szabad idejében Wesselényi rajzolni tanul, vív, olvasgat és ír. A nem egészen «geniusza» szerint való bécsi időtöltést egy kisebb fajta betegség zavarja meg, melynek megemlékését azzal a reflexióval kíséri, hogy: «Semmi inkább nem erősíti s függetlenebbé a lelket nem teszi, mint a testi szenvedések férfias türése». Összekötetései révén érdekes adatokat tud meg a magasrangú államhivatalnokoknál a közpénzzel való gazdálkodásáról. A kispénzű erdélyi mágnás igen megütközik ezen s nem késik kifejezést adni megbotránkozásának. «Képtelen, hogy ezen itt élő nagy uraknak mennyire nagy a fizetésök... Borzasztó, hogy az örökké növekedő adók által azért sajtoltatik a népek utolsó nedvessége ki, hogy ily vérszopók hivalkodjanak.»

Az anyagi dolgok más irányban is foglalkoztatják, mert Bécsben tartózkodása idején ő sem kerülhette el megszorult ismerősei kölcsöntkérő zaklatásait. De az ifjú Wesselényi megnézi, hogy kinek ad. Van, akitől megtagadja a kérés teljesítését, indokolt esetben azonban saját maga ajánlja fel támogatását. Nem hivalkodás képen szól erről, mert ránézve — úgymond — mindegy, hogy nála hever-e a pénz vagy másnál. Már pedig fölfogása szerint: «Egy baráti tettnek, mint minden más cselekedetnek, csak akkor van igaz érdeme, midőn áldozattal tevődik». Bécsi tartózkodása idején az elméleti és gyakorlati tudáson kívül emberismerete is gyarapszik. Az előkelő társaság alakjai, kikkel sorsa összehozza, bőven gondoskodnak róla, hogy látása minden irányban tisztuljon s határozottságában erősödjék. Naplójában hűségesen megörökíti az őt gondolkodóba ejtő mozzanatokat, de sohasem mulasztja el a maga álláspontjának jelzését sem. Idetartozó soráiból megállapítható, hogy jelleme már igen korán magasrendű, tiszta erkölcsiségben gyökerezett. Még az afféle fiatalos dicsekvést sem hagyja szó nélkül, amivel egy ismerőse hivalkodik, hogy t. i.: «Semminemű studiummal nem erőltette meg magát». Wesselényi szerint ez nem irigyléreméltó állapot, mert «annak, amit küzdés, fáradság és

erőmegfeszítés által örünk el, dupla értéke van. A bírás örömet megnevesíti az önértet». De nemcsak másokkal, hanem önmagával szemben is szigorú. Betegsége alatt szinte restelli, hogy testi szenvedései majdnem erőt vettek rajta s nem dolgozhatott kedve szerint.

A tettvágyó ifjúnak, mint naplójából látni, az idegen környezetben aránylag kevés alkalma nyílik a cselekvő szövepre. Ha nagy ritkán megpróbálkozik is vele, jó szándéka hajótörést szenved a megmérték ellenállításán. Így jár a lóversenyek meghonosítását tervező megbeszéléseken, ahol a tárgyalás nyelve német s Wesselényi a magyart szeretné helyébe tenni, de hiába. Utitársa, az ügy főmozgatója, nem meri a dolgot túlságosan erőltetni, mert attól tart, ha a «hungarizmust» hangoztatják, «feliülről» megakadályozzák a tervet. «Hogy ettől tartani lehet», írja Wesselényi, «szomorú dolog», de ha ő Széchenyi volna, mégis kivinné.

Bécsi élményei közül igen érdekes Felsőbükk Nagy Pállal való találkozásának leírása. Együtt ebédelnek Széchenyinnél és elbeszélgetnek a hazai közviszonyokról. Örömmel hall itt Nagy Páltól egy «ideát», mely benne (t. i. Wesselényiben) már kilenc esztendővel azelőtt megszületett volt, hogy egy társaságnak kellene egybeállni, mely minden régi jó szavainkat, szokásból kijött kitételeinket egybeszedné, a még el nem nevezett s addig nem ismert dolgokra jó magyar kifejezéseket találna s efféle helyesnek talált szókat «auctoritásánál fogva civitate donálná». A téma körüli társalgás főszóvivője természetesen Széchenyi, aki a maga hevesebb modorában igen elítélően nyilatkozik a magyar köznyomról. «Magyarországon 1000 aranyat fog nyerhetni a legjobban futó ló s a leglelkesebb író 400 ft. váltócédulát.»

Tanulás és igen változatos szórakozások közben gyorsan telt az idő Bécsben, míg végre a tovább utazást gátló akadályokat sikerült elhárítani s 1822 márc. 1-én folytathatták tervük megvalósítását. Első nevezetesebb állomásuk München: «csinos város, meg lehetős széles utcákkal, jó kövezéssel, az Englische Garten nagyon szép». El látogatnak a Glyptotékába, a színházba s az udvari istállóba. Wesselényi nincs túlságosan elragadtatva a bajoroktól. Az erkölcsi és szellemi erő — úgy hiszi — e nemzetnek ép oly idegen, mint a tetszetős, szép és elelgáns. «Talán még sohasem jött oly

bajor a világra, kit a gráciák mosolyogva üdvözöltek volna!» Néhány napi időzés után tovább mennek és Stuttgartban pihennek meg. A királyi istállóban látott lovakon kívül itt főképp a képzőművészet alkotásai kötik le figyelmét. Dannecker Krisztus-ábrázolását és Schiller mellszobrát különösen dicséri. Az utóbbiról azt írja, hogy több kifejezést, életet és erőt még nem látott szoborban.

Március 9-én hagyják el Stuttgartot. Karlsruhén éjjel utaznak keresztül. Másnap már Strassburgban vannak. Természetesen a híres dómot is megnézik, sőt a torony legtetjére is felmáznak. Wesselényi még azt is följegyzi, hogy 656 lépcsőfokot számolt. A francia határ közelsége sietésre ösztönzi az utasokat. Tizenharmadikán érkeznek Chalonsba. Itt alapos tanulmány tárgyává teszik a környék szőlőművelését, de nincs sokáig maradásuk; csábítja őket Párizs.

Wesselényi el van ragadtatva tőle. Az «Hôtel des Princes»-ben szállnak meg. Át sem öltöznek, hanem úgy, ahogy vannak, útiruhában mennek a Palais Royal megtekintésére. «A legnemesebb szellemi termékektől s a legszükségesebb használati cikkektől a leghiűbb élvek s a legkeresettebb divatárúkgig minden található itt» — olvassuk a naplóban. A következő nap estéjé az Akadémie Royale de musique-ben töltik. Az Aladdin c. opera meglehetősen untatta, a játék s ének jóságát azonban elismeri. Az előadás előtt különben furcsa baleset éri. Ahogy a zeneakadémia lépcsőjén fölfelé haladt, egy könnyed szökdecsező lépést akaráván tenni megbotlik, s «a kövér erdélyi medve hasra terül. Széchenyi egészen consternálva volt», ő azonban a helyzetet sokkal komikusabbnak találta, semhogy kacagását elnyomhatta volna. Párizst egyébként alaposan szemügyre veszi. Közben arra is időt szakít, hogy úszó- és vívőleckéket vegyen. A lakosság tetszik neki. Megfigyelése szerint a francia általában nem izmos, de a belsejéből kiáradó erő feszíti musculussait és az aggkorban is több race és több élet van bennük, mint más nemzet fiainál.

A Théâtre Françaisban nagy gyönyörűséggel élvezi Talma játékát, a Pont Neuf-ön szent borzalommal szemléli IV. Henrik szobrát, a Musée Royal de Luxenburghban igen tetszenek neki Dávid képei. A Pantheonban is megfordul, de sem Rousseau, sem Voltaire

sírlát nem sikerül meglátnia. A Jardin des Plantesen az állatszerleglet köti le érdeklődését. Nem mulasztja el a Père la Chaise megtekintését sem. Ezt a maga nemében legszebb temetőnek találja mindazok között, melyeket addig látott. A szépirodalmi társaság felolvasó-ülését is végighallgatja, de a holdról és planétákról szóló értekezést igen unalmasnak minősíti. Kirándulnak St. Denisbe és Malmaisonba is, hol a Napoleon- emlékek érdeklik. Gyalog mennek át St. Cloudba, hol a híres kastély egyik szobájában egy festmény a magyarok lelkesedését ábrázolja a pozsonyi országgyűlésen, a szép Mária Terézia előtt.

A «Bois de Boulogne»-ban a királyi ménest, Sèvresben a porcellángyárat, Rambouilletben pedig a híres juhokat nézik meg. Párizsba visszatérve, Horace Vernet műtermébe is ellátogatnak, de sok kész képét nem láthatják, mert a jeles festő terméinek géniejének alkotásait hamar elkapkodják. Pedig Napoleon apotheosisát Wesselényi nagyon szeretné volna látni. A szellemiek mellett az asztal gyönyörűségeiről sem feledkeznek meg Párizs ez időszertinti magyar vendégei. Egy ízben Széchenyivel «Verrynél», az akkori legelőkelőbb étkezőhelyiségben ebédelnek, hol a «torkosság istenének nagyszerű áldozatokat lehet hozni». Wesselényi tréfás mélabúval jegyzi meg, hogy — sajnos — teste kövérsége és erszénye soványága miatt, nem tehet eleget inye kívánságainak. A longchamps-i versenyterén is megfordulnak, de az itt látottnak nem nyerik meg a naplóíró tetszését. «Botránkozottabb lovasokat s lovakat sehol sem lehet talán az egész világon látni, mint Párizsban.»

Április 4-én reggel 9 órakor indulnak tovább Széchenyi kocsiján, mellyel a francia fővárosba is érkeztek. Főbb állomásai Calaisig, La Trappe, Aigle, Medari, Nonant, Limutiere, Havre, Boulogne, Pavée.

Április 14-én délután 2 órakor indulnak tovább a Sovereigne gőzhajón. Három óra alatt érnek Doverba. Ott meghálnak s másnap reggel folytatva útjukat, este 6-ra érnek Londonba. A Duke Street Manchester Squaren lévő Morins-hotelbe szállnak, hol Wesselényit, «kibeszélhetetlen» örömeire, már várta egy anyjától származó levél. A magyar utazó eleinte igen kényelmetlenül érzi magát a világváros forgatagában. Bécsből abban a hitben indult útnak, hogy tud egy keveset an-

golul. Megérkezése után veszi észre nagy csalódását. «A századik szót» alig érti, s ha ő beszél, sem értik meg. De azért valahogy csak eligazodik, pedig gyakran egyedül kénytelen a városban s környékén járni, mert Széchenyi el van foglalva saját dolgaival.

Londonba érkezésük első heteiben főképp a lóversenyesek s általában a lótenyésztéssel kapcsolatos dolgok érdeklik. Néhány napig a naplóírásra sem jut ideje. Vasárnap azonban mégsem mulasztja el a templomba menést. Az istentisztelet egyszerű módja hazáját s övét juttatja eszébe. Ez annyira elérzékenyíti, hogy szinte lírai elágyulással veti papírra sorait: «Csendes fénybe hanyatló Nap! Te bocsájtod mai végsugáraidat kedves jó anyámra is. — Ó, világolj holnap kellemes napot áldott lételemre!»

Sokat foglalkoztatja Wesselényit az a még Bécsben megérlelt terve, hogy néhány fajlovtat vigyen magával haza. E célra Széchenyi Bécsben tízezer frank kölcsönt ígért neki. A lóvásár lebonyolítása nem ment egészen simán. Wesselényi egész lélekkel csügg a tervén, Széchenyit kevésbé érdekli a dolog, ami aztán rövid időre egy kis elhidegülés okozója lesz.

A lovakon kívül természetesen a szellemi élet jelenségeivel is törődik. Oxford igen mély benyomást tesz rá. Az angol diákélet is jobban tetszik neki, mint a német. A mi viszonyainkra gondolva, még feltűnőbbnek látja a különbséget — az oxfordi főiskolák javára. «Nem, mint nálunk, kőfalak mögé zárva s tájékokban, melyeket örökre kerülnek a gráciák, hanem a szép s virító természet közepében nevelődnek az ifjak.» Különösen azt hangsúlyozza, hogy az angol iskolázás jobban szem előtt tartja a gyakorlati élet követelményeit. Londonba visszatérve, a képtárat is megtekinti s estenként színházba megy. Egy ízben az előadáson jelenlevő király tiszteletére kétszer is eléneklik a God save the King-et. Wesselényinek rögtön az jut eszébe, hogy «mely különbség a Gotterhalte és a Himnusz között! Nem tetetett vagy kierőszakolt hangok, hanem az igazi erős, büszke nemzeti érzés megnyilvánulása!»

A hazai emlékeket felidézõ képzettársítás a napló többi részéből sem hiányzik. Mikor június 1-én Hounsbowban a katonaság lovassági gyakorlatait szemléli, feltűnnek neki a «huszárok között a legharciasabb magyaros pofák».

Az angol mezőgazdasági és ipari élet fejlettsége sem kerül el figyelmét. Shakespeare egykori lakóhelyére, Stratford-ba is ellátogat. A nagy költő szobrát ízléstelennek találja. «A valódi lúdtoll jobbában nagyon zavarólag hat az érzelmekre.» Az emlékkönyvbe Wesselényi magyarul írja be nevét.

Júliusban Széchenyi társaságában lóháton is nagy utakat tesznek meg a vidéken, tenyésztés céljára alkalmas lovakat keresve. Egy ily útjukban ismerkednek meg a hatalmas testalkatú híres boxolóval, Jacksonnal, kitől Wesselényi leckéket is vesz az ökölvívásból. 22-én térnek vissza Londonba. Mialatt Széchenyi Doverban időzik, hogy Angliában vett lovai hazaszállítása iránt intézkedjék, Wesselényinek egy lóvásárlás körüli félreértéséből kifolyólag a rendőrséggel gyűlik meg a baja. Tüzes vérmérsékletére jellemző az az elhatározása, mely szerint ha ellenfele a pört megnyeri, a lovat a pénz lefizetése után agyonlövi, a felperest pedig mindenféle gorombaságok által ökölpárbajra kényszeríti, remélve, hogy így pénze kamatját «vörös és kék foltokban» fizetheti neki vissza.

A bosszantó eseten hamarosan napi-rendre tér s folytatja előbbi életmódját. Megnézi a British Museum gyűjteményeit, eljárógat a színházakba, testedzésül pedig részint Jacksonnal boxol, részint Széchenyivel csónakázik a Themsén. Végre miután sikerült megvennie a kívánt lovakat, aug. 11-én elindulnak hazafelé. Dove-ri-ig együtt mennek Széchenyivel, ki innen egyedül utazott tovább s úgy egyezett meg barátjával, hogy csak Bécsben találkoznak újból.

Visszafelé utaztában is meg-megáll helyenként, de csak rövid időre. Brüsszelben egy pár napot töltve, szeretne megismerkedni Daviddel, a híres francia festővel, de nem találja otthon. Feltűnik neki, hogy e város képkereskedéseiben sok, Napoleonra vonatkozó festmény látható; Horace Vernet-től származó Apotheosis Wesselényinek is tetszik. Mielőtt tovább folytatná útját, Antwerpen is megtekinti, hogy Rubens és Van-Dyk képeiben gyönyörködjék. Liège, Aachen érintésével Köln felé veszi útját. Szept. 2-án ér Frankfurtba, hol a vendéglőben megismerkedik egy félelmes hírű boxolóval, Mr. Powllel, kit kesztyűnélküli barátságos ökölmérkőzés címén

alaposan helyben hagy. «Lehetséges, írja Wesselényi — hogy e győzelem azért vala nekem oly könnyű, mivel már előzőleg egy másik nehezebbet vívék ki vele szemben a boros üvegek előtt.»

Frankfurtot szép városnak mondja. Dannecker Ariadne szobrát igen érzékinek találja. Nürnbergben csak éppen hogy megpihen. Regensburgból hajón folytatja útját. Innen kezdve a Nussdorffig terjedő vonal nevezetességeiről már csak egészen röviden emlékezik meg. Szeptember 18-án, alig hogy Bécsbe ér, fölkeresi ismerőseit s élvezi a vizontlátás örömeit. Hazulról három levél is várja, melyekből boldogan veszi tudomásul, hogy édesanyja egészséges.

Néhány napi bécsi tartózkodás után (szept. 23-ig), mihelyt legsürgősebb teendőivel végzett, arra is időt szakít, hogy számot vessen önmagával. Elgondolkodik hosszú útja tapasztalatain s fölveti a kérdést, vajjon jobb s okosabb lett-e. Igenlő válaszát igen érdekes önjellemző elmélkedés követi. Hosszú útja leghasznosabb mozzanatának azt tartja, hogy *hét hónapig élt anélkül, hogy valakinek parancsolhatt volna.* «Igy egészen saját magára, saját erejére támaszkodva tanulja meg az ember az erőt igazán becsülni és használni... Az embertársainkhoz való igazi viszonylatunk tisztán áll ilyenkor előttünk. A mágnes, a nemes emberré lesz s ez az egyedüli lépés, melyet tennünk kell, hogy *állatok* ne maradjunk. S a méltó önéret nem ismert erőket ébreszt fel bennünk s mélyen elfátyolozott nézeteket nyit meg előttünk.»

Wesselényi ezután még jó ideig Bécsben marad, időközönként kisebb-nagyobb kirándulásokat téve a környéken s magyarországi ismerőseinél. November 1-én a magyar gárda épületében a festményeket nézi meg, helyes észrevételekkel kísérve a látottakat. «Zrínyi halálát» merész, de nem egészen sikerült kompozíciónak írja le. («Egy török lovas, már a hídról lezuhanó lováról visszafordulva, utolsó nyílát Zrínyire lövi ki. Ez goromba és hibás felfogás, mert ily helyzetben... pogánynak és kereszténynek is elmegy a kedve a célzástól.»)

November 12-én búcsúzik el bécsi ismerőseitől s 17-én ér Budára, de másnap már folytatja útját s alig várja hogy hazaérkezzen. Huszadikán a biharmegyei Margittán pihen meg. 21-én

hajnalban indul tovább s 9 órára Somlyón van. A két óra, melyet itt a lovak etetésével tölt el, szinte egy örökkévalóságnak tűnik fel előtte. Végre a nyírsídi erdőnél eléri birtokai határát s túláradó boldogsággal fogadja az egyszerű emberek szíves köszöntését, «ó, mégis édes tudat: szeretve lenni!» — olvassuk e helyt a naplóban. Megérkezve otthonába, zokogva és némán pihen meg édesanyja karjai közt «mint kimondhatatlan elragadtatás mennyei forrása» omlanak örömkönnyei.

A viszontlátás boldog percei után a falu népének üdvözlését fogadja, majd ismét anyjához fordul s nagy lelki megnyugvással örvend azon, hogy jó egészségben talála.

A rendkívül érdekes, közvetlenségével szinte megkapó hatású utinaplót egy hálaadó fohász fejezi be, végén a hívő lélek áhitatos felkiáltásával: «Dicsértessek és dicsőíttessék neved, ó Isten!»

Az ismertetett részekben kívül a naplónak még számos oly helye van, melyek az író egyénisége, vagy az egykorú művelődési állapotok szempontjából figyelemre méltók. Külön érdekessége a följegyzéseknek, hogy a bennük foglalt nevezetesebb mozzanatokról (pl. a regényes gyalog-kirándulásról La Trappe-ba 1822 ápr. 5. stb.) Széchenyi István is megemlékezik Naplóiban (melyeket újabban Viszota Gyula tett közé) s így a két nagy ember ez időbeli barátsága most már hitteles önvallomások alakjában áll rendelkezésére a kutatásnak. Ez a körülmény annál fontosabb, mert tudvalevőleg Wesselényinek 1905-ből való, kétkötetes életrajza annakidején nem állta ki a kritikát s így a két életsors egymáshoz való viszonya részleteiben ma is csak az eredeti forrásokból ismerhető meg.

Baros Gyula.

Ültessünk gyümölcsfát! *Unghwary József* ceglédi faiskolája (Budapesten, VI., Andrásy-út 54. Telefon: L. 962—72.), mint velünk közlik, megkezdte az őszi szállításokat. Oktató főárjegyzéke ingyen.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.